

WILLEMSTAD

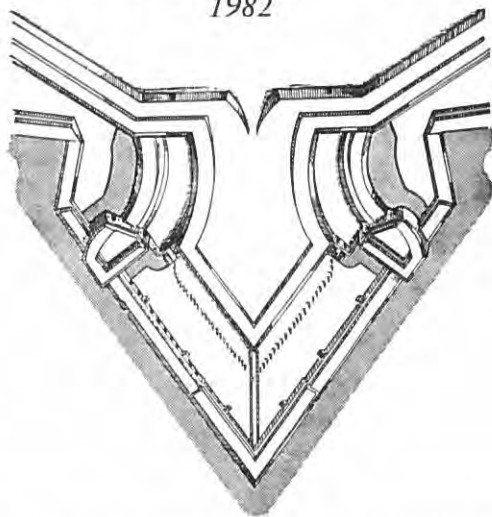
JAARBOEK 1982/83

STICHTING MENNO VAN COEHOORN

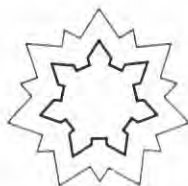


J A A R B O E K 1982/83

*waarin opgenomen jaarverslag
1982*



STICHTING MENNO VAN COEHOORN



STICHTING MENNO VAN COEHOORN

opgericht 18 april 1932

Mede-oprichtster van de Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming (N.C.M.)

De stichting heeft ten doel de instandhouding te bevorderen van oude, buiten militair gebruik gestelde vestingwerken en andere militaire objecten, gelegen in Nederland of daarbuiten, in het laatste geval mits met een Nederlands verleden, als gedenktekenen van geschiedenis en kunst en als natuurmonumenten. Zij tracht zodoende bij te dragen tot het bewaren van zinrijke overblijfselen en erbidwaardige tradities uit ons nationale verleden en tevens in het Nederlandse volk de zin voor kunst en natuurschoon te ontwikkelen en te bevorderen. (Art. 2 der statuten)

Beschermheer:

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID PRINS BERNHARD DER NEDERLANDEN

Ere-voorzitters – Ereleden:

- GENERAAL C. J. SNIJDERS, Oud- O.L.Z., voorzitter 1932-1935,
erevoorzitter 1935-1939 (†)
W. H. COOL, voorzitter 1947-1957, ere-voorzitter 1957-1958 (†)
L. J. SPANJAERDT SPECKMAN, voorzitter 1957-1967, adviseur 1967-1975,
erevoorzitter 1967-1975 (†)
W. F. K. ENGELBRECHT, voorzitter 1967-1982, erevoorzitter 1982
W. H. SCHUKING, secretaris 1934-1956, erelid 1956-1967 (†)
JHR. IR. SIX VAN WIMMENUM, penningmeester 1932-1971, erelid 1971-1975 (†)
C. A. DE BRUIJN, secretaris 1956-1970, archivaris 1970-1975, erelid 1970-1975 (†)
J. J. DE WOLF, ondervoorzitter 1959-1964, hoofdbestuurslid tot 1978, erelid 1978
MR. J. BELONJE, correspondent 1946-1970, hoofdbestuurslid 1960-1970, lid SC 1960-1980,
erelid 1981

1974	<i>Onderscheiden met "de Coehoornmortier"</i>	1980
MR. J. BELONJE		P. J. BRAND
C. A. DE BRUIJN (†)	1977	B. A. VERRIPS
W. MARIS J. AZN. (†)	W. F. K. ENGELBRECHT	
JHR. IR. SIX VAN WIMMENUM (†)	DR. IR. H. A. VAN OERLE	
L. J. SPANJAERDT SPECKMAN (†)	E. D. VAN WIJNGAARDEN (†)	1982 – Jubileumjaar
		Z.K.H. PRINS BERNHARD DER NEDERLANDEN, Beschermheer
1976	1978	J. SNEEP
J. L. H. A. ANTONI (†)	A. H. MOHR	IR. H. J. WALKATE
MR. P. J. VAN DER MARK	DR. G. OVERDIEP	E. VAN WALREE
L. J. MORREAU	IR. G. A. OVERDIJKINK (†)	Dr. J. S. VAN WIERINGEN
DR. H. LE PAGE		
IR. CH. C. VAN DER VLIS (†)	1979	
J. J. DE WOLF	H. A. TREU	



Na de kranslegging op het graf van Menno van Coehoorn in de Hervormde Kerk te Wyckel – zie verslag correspondentendag 2-10-1982 op blz. 70 e.v.

VOORWOORD

Het jaar 1982 is voor onze Stichting een in vele opzichten gedenkwaardig jaar geweest; men vindt dat allemaal terug in dit jaarboek. Wanneer men zelf midden in de jubileumvoorbereidingen zit, respectievelijk aan de -activiteiten deelneemt, staat men nauwelijks stil bij dat gedenkwaardige. Alles is in beweging en er zit veel werk aan, dat beseft men. Wanneer dan 1982 achter de rug is en de achterstand in de 'gewone' zaken is ingelopen, ontstaat er – met de afstand – wat meer zicht.

Nabeschouwend en samenvattend meen ik te mogen stellen, dat de jubileumviering ons veel voldoening en bemoediging verschaftte.

We mochten ons gelukkig prijzen, dat onze Beschermheer Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard bereid was ons in de Grote Kerk te Naarden toe te spreken en een Coehoornmortier in ontvangst te nemen.

Het stemde tot voldoening, dat daarnaast van de zijde van de Rijksoverheid, de gezamenlijke particuliere monumentenbeschermers, universiteiten en musea zoveel belangstelling werd getoond en medewerking werd verleend. Bemoedigend was de grote belangstelling van onze vele gasten uit binnen- en buitenland en hun commentaar achteraf. Ik denk bij dit laatste in het bijzonder aan de bijeenkomst in Sloten op 2 oktober en die te Minden (BRD) op 29-31 oktober, waar wij vele buitenlandse gasten weer ontmoetten. Bemoedigend ook waren verscheidene perscommentaren.

Hartverwarmend zou ik willen noemen de inbreng en bijdragen in velerlei vorm van bestuursleden, correspondenten, commissieleden, begunstigers, donateurs en vele anderen, die in woord, geschrift of daad een handreiking deden. Wij zijn hen zeer erkentelijk!

Dit alles bewijst dat onze doelstellingen in brede kring begrip ontmoeten en worden onderschreven. Een ontwikkeling, waarvoor – zoals onze Erevoorzitter, toen nog voorzitter, het op 12 mei 1982 in de Grote Kerk te Naarden uitdrukte – een eresaluut aan de pioniers welke die ontwikkeling in gang zetten, op zijn plaats is. Enkele mensen van het eerste uur, meerderen van het eerste decennium, vierden het jubileumjaar mee. Ook zij hebben kunnen constateren, dat de in 1932 opgerichte Stichting is uitgegroeid tot een hechte en wijdvertakte organisatie. Ik heb dat in Sloten bij de benoeming van onze Voorzitter tot Erevoorzitter met recht mogen memoreren.

Intussen is het 1983 geworden en zijn we overgegaan tot de orde van de dag. In 1983 zal Willemstad 400 jaar vestingstad zijn, zal de ANWB 100 jaar en 'De Hollandsche Molen' 60 jaar bestaan. Getallen, welke een 50-jarige tot enige bescheidenheid manen! We hopen op e.e.a. nader terug te komen.

Het jaar 1983 is of wordt ook het jaar, waarin de Regering noodgedwongen gaat bezuinigen, ook op de zorg voor monumenten. De NCM heeft daaraan al wat aandacht gewijd, en aangetoond, met een wetenschappelijk onderzoek onderbouwd, dat monumentenzorg in de ruimste zin een goede zaak is . . . en lonend. In NCM-verband buigen we ons over de plaats van de monumentenbescherming in het bestuursapparaat, over de decentralisatiegedachte en (alles beweegt!) de 'deregulering'. Een nieuw wetenschappelijk onderzoek is in gang gezet: het vinden van een antwoord op de vraag wat de economische betekenis is van monumenten.

Intussen gaat ons 'gewone' werk verder; het werken aan atlassen en andere publicaties, aan onze documentatie, aan adviezen op velerlei gebied, aan voorstellen tot bescherming, aan voorlichting, enz. En onverkort: het op vele plaatsen in ons land waken tegen onverhoedse ingrepen in planologische of technische zin. Maar ook – gelukkig doen die gelegenheden zich herhaaldelijk voor – het stimuleren, in gang zetten of ondersteunen van positieve ontwikkelingen.

Laten we hopen, dat we ons in 1983 met dit laatste zullen bezighouden.

De Voorzitter

TER NAGEDACHTENIS

Méér dan gewoonlijk dringt in een tijd van *gedenken* het besef door dat een taak als de onze werd begonnen, werd en wordt voortgezet en overgedragen door individuele mensen – in goede samenwerking.

Als men sommigen dezer gedurende lange tijd en goed heeft gekend en hun toewijding en persoonlijke inzet op belangrijke posten heeft kunnen zien en hoogschatten, voelt men zich gedrongen daarvan nog eens, in dankbaarheid voor wat zij deden, te getuigen nadat voor hen dit leven een einde nam.

Het dagelijks bestuur heeft de erevoorzitter – als degene die de heren J. L. H. A. Antoni († november 1982) en ir Ch. C. van der Vlis († januari 1983) in zijn functie van voorzitter onzer Stichting (en daarvóór) zo vele jaren heeft gekend en met hen heeft mogen samenwerken – verzocht en bereid gevonden onze gevoelens te verwoorden.



J. L. H. A. ANTONI 1896-1982
Brigade-Generaal der Infanterie b.d.

Officier in de Orde van Oranje Nassau – met de Zwaarden
Drager van het Bronzen Kruis

‘De woorden van een hoogstaande vrouw als koningin Wilhelmina zijn nog altijd beter te achten dan hetgeen de schilder uit Duitsland zegt, puntje, puntje, enz’.

De goede vaderlander Antoni ten voeten uit! Deze passage uit een rede voor soldaten van de Opbouw dienst, gehouden op 16 juli 1940 op het Fort 't Hemeltje deed het bij de jongens erg goed; helaas waren er een paar onder, die vonden dat de toenmalige kapitein voor de Duitse krijgsraad moest verschijnen. Na een eis van drie jaar volgde een veroordeling van anderhalf jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. De straf werd uitgezeten in Düsseldorf, waarna de kapitein Antoni als krijgsgevangene werd getransporteerd naar Stanislau om daar bij zijn collega's tot de bevrijding te verblijven.

Genoot hij voor WO II al enige bekendheid door de enthousiaste wijze van dienen bij het Regiment Wielrijders, als waarnemer bij de Luchtvaartafdeling, als leraar aan de K.M.A. en last but not least door zijn gedrag in de oorlogsdagen, na de bevrijding ging het in stijgende lijn verder tot de opperofficiersrang.

Zijn grote belangstelling voor de geschiedenis in het algemeen en voor de militaire historie in het bijzonder bracht hem in het begin der vijftiger jaren

bij ons. In 1958 trad hij namens de Bond Heemschut toe tot ons Hoofdbestuur, waaruit hij zich in 1975 terugtrok. Maar ook in de laatste zes jaren bleef zijn belangstelling voor ons werk onverflauwd.

Zijn verdiensten voor 'Menno' zijn legio. Goede adviezen en waar nodig ongezouten kritiek, mee helpen organiseren, vraagbaak bij excursies, enz. Aanwezig bij bijna alle excursies en aldaar een markante figuur, waar je niet om heen kon.

Voor zijn verdiensten jegens de Stichting werd hem in 1976 de 'Coehoorn-mortier' overhandigd.

Ja, een bijzonder mens heeft onze rijen verlaten. Wij zullen hem zeer missen. Hij ruste in vrede.

E.



Ir. CHARLES CORNEILLE VAN DER VLIS

1897-1983

Officier in de Orde van Oranje Nassau

Slechts enkele maanden geleden gaf hij te kennen, dat hij zijn functies bij het Hoofdbestuur en het Dagelijks Bestuur als adviseur wilde neerleggen. Het werd hem iets te veel. Dat hij een ongeneeslijke kwaal onder de leden had liet hij niet merken. Een afzegging voor het bijwonen van een D.B.-vergadering in december jl. waarin wij dan officieel afscheid van ons mede-lid zouden nemen, wekte nog geen argwaan. Eerst toen een delegatie naar Haarlem was

gereisd om hem het afscheidspresent in zijn woning te overhandigen, werd het ineens duidelijk, dat deze door en door actieve en nog in alles zo geïnteresseerde man dicht bij de finish van zijn levensweg moest zijn en op 27 januari was hij op dat eindpunt.

Reeds lang voor WO II was Ir. Van der Vlis bij de ouderen bekend als een prominente figuur, die in het civiele leven als Directeur Gemeentewerken zowel te Leeuwarden en te Haarlem heeft gefungeerd, maar ook als reserve-officier bij het Wapen der Genie zijn sporen heeft verdiend. Daarnaast maakte hij tijd vrij voor het werk bij Heemschut en onze stichting.

In het eerste jaar na de oorlog meldde hij zich als begunstiger en een jaar later vinden wij zijn naam onder de correspondenten en wel voor het rayon Friesland, dat hij later wegens verandering van functie en woonplaats vervulde voor het rayon Noord-Holland bezuiden het Noordzeekanaal.

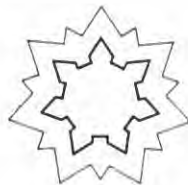
In 1965 aanvaardde hij de functie van onder-voorzitter, die hij bijna tien jaar heeft vervuld. Hij bleef echter lid van D.B. en H.B. als adviseur tot eind vorig jaar.

In al die jaren heeft de thans ontslapene zich met energie en voortvarendheid ingezet voor het behoud van vestingsteden en forten, die door onverstandige bestemmingsplannen of andere maatregelen werden bedreigd.

Zijn helder betoog op hoorzittingen en zijn uitmuntend gestelde geschriften tot het bepleiten of verdedigen van een goede zaak zullen in onze herinnering blijven. In 1976 werd hem de 'Coehoornmortier' toegekend.

Zijn onverbrekelijke trouw aan de Stichting, zijn gevoel voor kameraadschap en teamwork maakte hem tot een bijzonder geliefd medewerker, die wij zeer zullen missen. Dat hij in vrede ruste.

E.



INLEIDING EN ALGEMEEN OVERZICHT

Wij prijzen ons gelukkig dat dr. Quentin Hughes en prof. dr. F. C. Spits zich bereid verklaarden op 13 mei 1982 in het Rijksmuseum te spreken over historische onderwerpen, verband houdende met vestingen en vestingbouw. Wij kregen toestemming de inhoud van hun referaten in ons jaarboek op te nemen. Dr. Quentin Hughes, die verschillende vestingen in ons land reeds had bezocht en beschreven vóór wij hem bij de Fortress Study Group persoonlijk hebben leren kennen, behandelde o.a. in zijn voordracht 'The Dutch Connection' voorbeelden van Nederlandse invloeden op Britse vestingbouw en vestingen.

Prof. dr. F. C. Spits levert een beschouwing over 'Buitenlands beleid en Vestingbouw'. Hij introduceert een bekende vertolker van de beginselen die de Regenten-buitenlandse-politiek in de tweede helft van de 17de eeuw kenmerkten, Pieter de la Court (1618-1685), een lakenfabrikant uit Leiden (zie portret). Een sterk vestingsysteem was voorwaarde voor beveiliging van – in laatste instantie – het politieke, economische en financiële hart van de Republiek: Holland-Amsterdam.

Door de eeuwen heen vindt men het Hollandse ideaal van 'baas in eigen huis en zich zo weinig mogelijk inlaten met de bureu' verzinnebeeld in 'de Hollandse Tuin'. Men treft de voorstelling aan op munten en penningen etc. (Red.)

Ten aanzien van de redenen die de Fransen noopten, hun in 1672 op ons land ingezette aanval af te breken, heeft de auteur een mening die afwijkt van hetgeen Fruin, Geyl e.a. ons daaromtrent leerden en wat in het algemeen als juist werd aangenomen.

De verslaggeving van de openingsplechtigheid van het jubileum in de Grote Kerk te Naarden en van de voornaamste evenementen is zo ruim mogelijk. De volledige teksten van de toespraken in de Grote Kerk zijn voorhanden en worden op verzoek toegezonden door de bibliothecaris.

Een belangrijke gebeurtenis in ons Stichtingsleven was de overdracht van het voorzitterschap op 2 oktober in Sloten (Fr.) en de kranslegging op het graf van Menno van Coehoorn in de Hervormde Kerk te Wyckel (Fr.). Men vindt er de weergave van in dit jaarboek.

Ook over onze groeiende contacten met zusterinstellingen in het buitenland en het deelnemen aan hun manifestaties en congressen wordt geschreven.

Aan een gebeurtenis, die ons zeer heeft verheugd – de uitgifte van Vestingpostzegels in ons jubileumjaar – wordt aandacht gewijd.

Organisatie:

De structuur is ongewijzigd, enkele aanpassingen en uitbreidingen vallen te melden: er is een 'tactische commissie' gevormd (zie aanhangsel III), zo ook een groep 'bijzondere medewerk(st)ers voor het DB' (zie aanhangsel I). De nummering en omschrijving van de correspondentenschappen is n.o.m. iets verduidelijkt, zonder de indeling te wijzigen.

Personele bezetting der functies:

Hoofdbestuur – Dagelijks bestuur: *Erevoorzitter van het hoofdbestuur* werd op 2 oktober 1982 de aftredende voorzitter, de heer W. F. K. Engelbrecht. *Voorzitter* werd de heer J. Sneep; *ondervoorzitter-secretaris* de heer H. A. Treu.

Correspondentschappen (met de nummering nieuwe stijl, zie aanhangsel II): Voor Gelderland III werd als opvolger van de heer H. van der Steeg, die om persoonlijke reden bedankte, de heer J. Moelaert te Wychen bereid gevonden. Gelderland IV en Zuid-Holland II krijgen als nieuwe correspondent de heer A. J. Busch te Gorinchem, die dr. C. van der Graaf (wegens diens vertrek naar Brouwershaven) opvolgt. In Noord-Brabant I, Willemstad e.o. zet de heer J. A. Maris Wzn. de familietraditie voort (zie Supplement Jaarboek 1981/82, pag. 3).

Het boek '*Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland*' heeft een zeer goede pers gehad. Op een gegeven ogenblik waren er meer exemplaren besteld dan wij konden leveren, hetgeen ons deed besluiten tot het laten aanmaken van 750 exemplaren. Het boek is dus weer verkrijgbaar. Ook '*Vestingbouwkundige termen*' wordt zeer goed beoordeeld. Belangrijk is de verschijning van een facsimile-uitgave van Coehoorns '*Nieuwe Vestingbouw op een natte of lage horisont*'. Zie hiervoor hetgeen daarover in het Supplement Jaarboek 1981/82 is vermeld.

Elburg herdenkt 750 jaar Stadsrechten met een vestingstedendag op 14 mei 1983; '*Willemstad 400 jaar Vestingstad*' is de leuze van het jaar voor deze belangrijke vesting, waarmee de Stichting Menno van Coehoorn sedert haar oprichting nauw is verbonden. (Wij brengen deze verbondenheid tot uitdrukking door de keuze van de omslag-illustratie.) De stad begon met de herdenking op 1 januari 1983. Er volgen nog enkele manifestaties: op 28 juni 1983 een Breugheliaans festijn met paardenmarkt, op 2 juli 1983 Admiraalzeilen en de afsluiting van de herdenking is op 17 september 1983 gesteld. (Meer informatie bij V.V.V.)

T.

De foto's op blz. 3, 11, 38, 74, 75, 106 en 108 zijn uit eigen collectie.



Anno 1983: 750 jaar Stad Elburg.

THE DUTCH CONNECTION
the impact on British fortifications
from the sixteenth to the early nineteenth century

by dr Quentin Hughes

'Tis the talent of our English nation, still to be plotting some new reformation'. So wrote Dryden.¹ It was as much the desire to dunt the Catholic power of Spain as a wish for personal aggrandizement, reward, or display of martial valour, which first led British soldiers to volunteer for service against the armies of the Duke of Alva in the Netherlands. Where previously English sailors had singed the beard of the King of Spain, now soldiers could try their leverage when, in the spring of 1572, men like Sir Roger Williams joined the band of three hundred volunteers under the command of Colonel Thomas Morgan and set foot in Holland.²

Britain and Holland had forged a commercial treaty way back in 1496, but it was not until the imposition of a military despotism under Alva, characterised by a reign of terror, that the 'Sea Beggars' rose against Spanish rule in 1572 seizing Briel and Flushing and sparking off a general revolt in the northern Netherlands. It was from this revolt that the first real influences on British military thinking began to emerge. It was to have a profound effect upon the use and development of fortification.

The inter-action between England and Holland was due, partly, to the nearness of the two countries and the similarity of their way of life. Both were trading nations with a dependence upon sea navigation and sea power. Not that this always led to accord. There are as many examples of friction between the two nations as there are of collaboration, but even in times of adversity or war, the inter-action was strong. However, at the end of the sixteenth century England displayed a strong sympathy for the Dutch War of Independence.

These events coincided with the rapid development of the printed book. Previously information had been stored and made available to a very limited public by means of manuscripts. Now the printed book, cheap, mass-produced and capable of being clearly illustrated, was able to spread the influence

of new ideas to a large number of people in a very short period of time. Information could be stored in a printed book and could be retrieved. Most important, it could be studied and reflected upon in peace when a reader could concentrate upon the ideas contained in the book. Printing developed rapidly in Holland and many books emerged on the art of war. It was just at this time that England was to see a flood of printed works and many of these were devoted to a study of war – either first hand accounts of battles and sieges, or treatises on the art of war and upon systems of fortification.

The inter-action between Holland and Britain in the development of fortification falls into three phases. The first phase was the result of contact made by soldiers in the wars in the Low Countries at the end of the sixteenth and the beginning of the seventeenth centuries, contacts which were to have a profound effect upon the Great Civil War in England between 1642 and 1645. This influence continued when the British monarchy was restored and when it became necessary to fortify the naval dockyards and their approaches, and vulnerable overseas possessions at the end of the seventeenth century. Thus, Portsmouth, Plymouth, the Thames Estuary, Tangier were all fortified in the Dutch manner which, by then, held pride of place in the art of fortification, tending to supersede the theories of the Italian engineers which had earlier been popular in England.

The second phase is less easily definable. From the end of the seventeenth century into the first half of the eighteenth century wars in the Low Countries against France involved British troops and the combined allied army was placed under the command of the Duke of Marlborough in the war against France. At the same time Britain was engaged in strengthening her overseas possessions and acquiring new ones, sometimes with the help of Dutch forces, as during the capture of Gibraltar in 1704, and it was to the defence of these overseas possessions that Britain applied much of her expenditure in fortification during the eighteenth century. Although, by this time, the work of Vauban and the French engineers was influential on English design, one can say that the treatise of Menno van Coehoorn was equally important, especially, as a result of an English translation which came out in 1705.

The third phase began with the successful conclusion of the Napoleonic



John Churchill, hertog van Marlborough, geschilderd door A. v. d. Werf.

Wars, the defeat of Napoleon at Waterloo and the unification of Holland and Belgium as the United Kingdom of the Netherlands. As a result the Duke of Wellington was appointed, with the task of rebuilding the barrier fortresses and the defences of Holland, using the combined services of the British and Dutch engineers. Let us then look at these three phases of development in more detail.

The first phase

The early months of the Dutch rebellion showed up the inexperience of the Anglo-Dutch forces. Bravery and resolution was everywhere displayed, but no one seemed really to know how to conduct the war and the battles and sieges are characterised by improvisation and the speedy erection of field-works at points which, at the time, seemed appropriate. The inexperience of

the soldiers comes out well in a series of diaries and descriptions of the early war which were later made in England. One of the most interesting was the diary kept by Walter Morgan³ who was present at the Siege of Alkmaar. His diary is particularly valuable because he illustrated it with excellent aerial perspectives showing the conduct, in great detail, of the various sieges and battles. One can see the use of detached earthworks or *schans*, both to supplement the defences of a walled town and to ring it in a system of contravallation with the earthworks of a besieger. This very system for both defence and attack was later used during the English Civil War when numerous *sconces* were constructed.⁴ Sir Roger Williams wrote two works – *Briefe discourse of Warre* published in 1590 and *Actions of the Low Countries* published in 1618 – in which he described in minute detail, the characteristics of this early war.⁵ However, it was the Siege of Breda which created the strongest impression on English readers. Several detailed descriptions of all the fortified works used by both sides appeared in English as early as 1627.⁶ So far the books I have referred are stories about actual battles and sieges. At least as influential was the publication of a number of treatises on fortification. In the long run the most influential were the works of Simon Stevin.⁷ He was to have a profound effect upon the development of Dutch fortifications, recommending the replacement of improvised earthworks by permanent lines of defence. He was fully informed on the background of the development of fortification, knowing the main works of his Italian predecessors and his French and German contemporaries.

Adam Freitag's book, which was published in Holland in 1635, influenced British engineers during the English Civil war and later, in the building of the permanent fortifications around the naval dockyards and at Tangier. Freitag shows the use of double lines of fortification, and the *fausse braye*, in an attempt to prevent the main ramparts falling, under bombardment, into their own ditch, the development of counterguards and hornworks, the use of detached forts, square, triangular, pentagonal – many using demi-bastions and linked by lines of entrenchments. He shows stakes driven into the face of the parapet to deter an assault, a method used both in the Civil War and at Tangier.⁸

Equally important was Samuëll Maralois's book on the art of fortification which was published in Amsterdam in 1628. An English translation followed

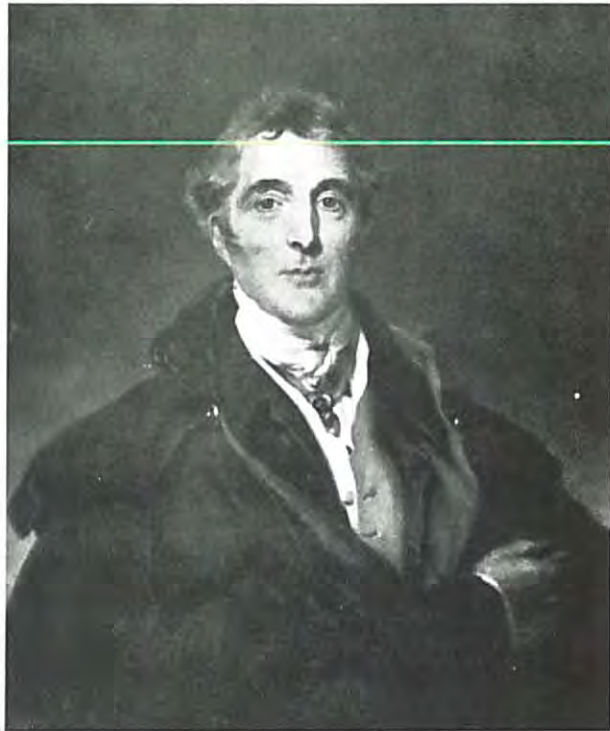
ten years later, 'The first work on fortification printed in English in which the subject is treated scientifically'.⁹ In his book he describes the Dutch system of fortification. David Papillon's book in English published in 1645¹⁰ is modelled on Dutch precedent and pay tribute to Maurice of Nassau.¹¹ The book contains plans of a variety of outworks many of which were used during the English Civil War.¹²

Having fought with the Royalists during the English Civil War, Sir Bernard de Gomme, a Dutch military engineer, was appointed by the new king, Charles II, to be surveyor-general of British fortifications. As a result Dutch influence is seen in the works he carried out, particularly in the defence of the naval base at Portsmouth where a double envelope with water defences was proposed, using powerful bastions with double flanks and Dutch-style counterguards. His project for the fort at Tilbury on the Thames also exploited the defensive use of water in a scheme which is basically Dutch.¹³ In 1662 Martin Beckman produced a plan for refortifying the colonial outpost at Tangier which, although it could not be based on water defences, had many characteristics which are drawn from Holland. The same is true of the work of the military engineer Thomas Phillips who began as an assistant to de Gomme. So it can be said that the most influential and important military engineers working in Britain in the seventeenth century were all strongly influenced by the Dutch systems of fortification.

The second phase

The most important influence upon British works carried out during the second phase – that is in the eighteenth century – was the publication of the works of Menno van Coehorn.¹⁴ His *New Method of Fortification* came out in an English translation in 1705. There is no time to itemise the points of influence, but two features, proposed by van Coehorn, must be mentioned – the use of a defensible caponier spanning the ditch in contrast to the passive construction proposed by Vauban, and the development of the counterscarp gallery to bring reverse fire to bear on any enemy who has descended into the ditch. Both these features were to be exploited by English engineers in the first half of the eighteenth century, notably at places like Minorca and Gibraltar.

Arthur Wellesley, hertog van Wellington, prins van Waterloo, Brits en Nederlands Veldmaarschalk, geschilderd door Thomas Lawrence.



Phase three

In a convention held in August 1814 it was agreed between England and the Netherlands that the great Barrier Fortresses which lay on the frontier between Belgium and France and which, due to ravage and neglect, had crumbled into a useless state, should be restored and fully repaired. The Duke of Wellington was in charge of the project¹⁵ and two commissions of engineers were appointed. For the British, General Bryce, Colonel Smith and Colonel John Jones, who was later to be the chief-inspector, and for the Netherlands General Croiset, Colonel Van der Wyck and Major Valter, the British being responsible, after Waterloo, for work from the Scheldt to the sea and the Dutch officers for work to be carried out between the Scheldt and the Meuse. All together £ 6¹/₂ million – a very large sum – was allocated to the task, 2 million coming from the British government, 2 million from the Dutch and 2¹/₂ million as part of the reparations to be paid by France. The

work is interesting because of the magnitude of the task and the speed with which it was carried out. The British had been involved in a series of bloody sieges against permanent fortifications in Spain and had mastered the art of attack the hard way. However, except in the use of existing fortifications, which they had inherited at various overseas stations like Gibraltar, Malta and Corfu, the British engineers had had very little contact with large scale permanent fortifications built after the style of Vauban. Surveys made at the time show that many of the Barrier Fortresses were no more than piles of rubble and heaps of soil, but the French had accurate large scale models and excellent drawings of all these fortified towns. So it seemed sensible, both for speed and economy, to rebuild the fortifications to the original plans making only small alterations which, it was felt, would improve the strength of the positions. This was the first experience for British engineers to be involved in the construction of large scale bastioned fortifications. But what is particularly interesting is the way in which the modifications were carried out using non-bastioned solutions to the problems. A number of the new redoubts and detached forts are exciting non-bastioned designs which suggest the direction in which the fortress design was to develop from the middle of the nineteenth century. In particular one may mention the casemated redoubt at Binche and Fort Wellington, a pentagonal fort with defensible caponiers and counterscarp galleries built near Ostend and completed in 1816.

The strategy upon which the rebuilding of the Barrier Fortresses was based was, of course, shattered by the break-away of Belgium in 1830 from the United Kingdom of the Netherlands.

And so the long period of interaction and association was over as Britain, surrounded by her saline moat and protected by her evergrowing fleet, withdrew more and more from continental affairs and placed most of her dependence for defence upon the strength of the Royal Navy.

The association between the two countries, Britain and Holland had rested upon practical needs which threw up problems which could only be solved by the use of particular types of defence and fortification. Perhaps it is apt to quote from Emerson 'Use makes a better soldier than the most earnest considerations of duty'.¹⁶

NOTES

- ¹ DRYDEN (JOHN) *Prologue to Sophonisba*.
- ² *The works of Sir Roger Williams*, edited by John X. Evans, Oxford 1972 pp. xiii-xiv.
- ³ CALDECOTT-BAIRD (DUNCAN) *The Expedition in Holland 1572-1574. From the Manuscript of Walter Morgan*, London 1976. This manuscript account is illustrated with informative drawings and plans.
- ⁴ The English word *sconce*, first used in 1571 to describe a small earthwork fort, is derived from the Dutch word *schanz*, which in turn, comes from the German, *Schanze*.
- ⁵ *The works of S. R. W. op.cit.*, and, in particular, the chapter in 'The order of their Sieges', pp. 22-23.
- ⁶ GRIMSTON (ed.) *A General History of the Netherlands*, London 1627 and HUGO (HERMAN) *The Siege of Breda*, translated into English by C.H.G. Previously published in Italy, France and Spain, this account, written from the Spanish point of view, seems very fair and through, describing in great detail all the defences and outworks thrown up by both sides. These are carefully illustrated.
- ⁷ STEVIN (SYMON) *Nieuwe maniere van sterctebou, door Spilsluysen*, Rotterdam 1617 and *The Principal Works of Simon Stevin*, edited by W. H. Schukking, Amsterdam 1964. See also Stevin's *Art of Fortification 1594 and Castrametatio 1617*.
- ⁸ Sir Martin Beckman (d. 1702) produced an ambitious scheme of fortification for Tangier in 1662 in which he reproduced a perspective section of a rampart and ditch with sharp spikes shown driven into the earthworks, an almost exact copy of the drawing in FREITAG (ADAMUM) *Architectura Militaris nova et aucta . . .* Leyden 1635 fig. 58.
- ⁹ COCKLE (MAURICE S.D.) *A Bibliography of Military Books up to 1642*, second edition, London 1957 p. 111.
MAROLOIS (SAMUEL) *The Art of Fortification, Or Architecture Militaire . . .* translated into English by Henry Hexam, Amsterdam 1638.
The original edition, *Fortification or Architecture Militaire*, came out in Amsterdam in 1628.
- ¹⁰ PAPIILLON (DAVID) *A practical abstract of the Arts of Fortification and Assailing containing foure different Methods of Fortification, etc.*, London 1645.
- ¹¹ Maurice of Nassau, prince of Orange (1567-1625) revolutionised the art of war in the Netherlands and greatly developed the science of sieges.
- ¹² ROSS (LIEUT.-COLONEL W.G.) 'Military Engineering during the Great Civil War, 1642-9' in *Professional Papers of the Corps of Royal Engineers* Vol. XIII paper 9 1887 pp. 83-205 pl. XV.
- ¹³ Sir Bernard de Gomme (1620-1685) designed an enceinte for Liverpool in 1644, the earthwork fortifications around Oxford during the Civil War, enceinte for Portsmouth (1665-), the citadel at Plymouth (1665-) and Tilbury Fort (1662).
Thomas Phillips (1635?-1693) designed Fort Duncannon in Co. Wexford, Ireland in 1685 showing Dutch influence, and was involved in designing the Gosport fortifications between 1677 and 1678.
- ¹⁴ *Nieuwe Vestingbouw op een natte of lage Horisont Welke op drierleye manieren getoont wordt in 't Fortificeren der binnengroote Van de Fransche Royale seshoek . . .* Minno Baron van Koeboorn, Leeuwarden 1702.
The New Method of Fortification translated from the Original Dutch of the late famous Engineer, Minno Baron van Koeboorn . . ., by Tho. Savery Gent., London 1705.
- ¹⁵ NELSON (C.) 'The Duke of Wellington and the Barrier Fortresses after Waterloo' in *Army Historical Research* Vol. 42 1964 pp. 36-43, and
JONES (LIEUT.-GENERAL SIR JOHN) *Reports relating to the Re-establishment of the Fortresses in the Netherlands from 1814 to 1830*, edited by Lieut-General Sir Harry D. Jones, printed for private circulation 1861.
- ¹⁶ EMERSON (RALPH WALDO) *Courage*.



Pieter de la Court, geschilderd door A. L. van den Tempel.

foto Rijksmuseum, Amsterdam

BUITENLANDS BELEID EN VESTINGBOUW

door prof. dr. F. C. Spits*

Het Bestuur van de Stichting Menno van Coehoorn heeft mij verzocht – en ik acht dit een bijzondere eer – een bijdrage te leveren aan de opening van onze tentoonstelling *Vier eeuwen vestingbouw*. Dit verzoek hield een opdracht in en wel een exposé te geven van het buitenlandse beleid voorzover dit in de aanleg van vestingwerken en vestinglinies tot uiting is gekomen. Geen eenvoudige opdracht omdat in weinige minuten verantwoord te doen. Het houdt in, dat we met vervaarlijk grote stappen door de geschiedenis zullen moeten schrijven.

Wat het buitenlandse beleid betreft, bekend is het woord van Machiavelli: 'De vorst moet om zich staande te houden sterk als een leeuw zijn en slim als een vos'. Pieter de la Court, auteur van een werk over de buitenlandse politiek van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, was van mening, dat het voor een republiek anders lag. Een handelsrepubliek als Holland zou zich als een kat moeten gedragen: steeds op voedsel uit (de Republiek zou welvaartspolitiek moeten bedrijven), niet bemoeizuchtig zijn (geen machtspolitiek), omgang met andere dieren vermijden (geen allianties dus met de omringende landen) en alleen bereid zijn van zich af te slaan als het leven zou worden bedreigd, maar om dan ook als een leeuw te vechten. Door zich zo te gedragen, zo besluit De la Court, hebben katten een langer en aangeneramer leven dan de grote roofdieren (de grote mogendheden). Ook brengen ze gemeenlijk meer jongen voort. Dit laatste is in de randstad Holland, het dichtstbevolkte gebied op aarde, bepaald wel in vervulling gegaan. Of het leven daardoor aangeneramer is geworden – daarover past enige twijfel.

Voor het overige geeft De la Court treffend weer wat in Hollandse regentenkringen werd gedacht: hoe de Republiek zich temidden van andere mogendheden zou moeten handhaven. Wat opvalt is, dat hij doorgaans de Republiek van de Verenigde Provinciën met Holland vereenzelvigd. Ook in zijn tijd werd de naam van het belangrijkste gewest als 'pars pro toto' voor de hele Republiek gebruikt. Dat lag ook voor de hand. Holland legde verreweg het meeste gewicht in de schaal. De Republiek dreef op de kapitaalmacht van Holland, door handel en zeevaart verworven. Het droeg 58 % van de gezamenlijke lasten en omvatte ongeveer de helft van de totale bevolking, die voor de Republiek op twee miljoen inwoners kan worden gesteld. Dit overwicht gold ook cultureel. In vergelijking met Holland was de bijdrage

van de overige gewesten aan wat tot de roem en grootheid van onze Gouden Eeuw kan worden gerekend, betrekkelijk gering. Om met Huizinga te spreken: Het beschavingsproces in de tijd van Rembrandt heeft zich op een gebied van nauwelijks 100 kilometer in het vierkant voltrokken.

In dat sterke en vitale Holland vormden de steden zelfstandige kernen. Holland was een liga van achttien stadsrepublieken. In de aanvangsperiode was elke stad een vesting op zichzelf en vrijwel onneembaar. 'Wel gefortificeerd wezende', aldus De la Court, 'kon iedere Hollandse stad zich zeer wel tegen alle geweld van buiten beschermen'.

Van deze steden had Amsterdam in Holland, zoals Holland in de Republiek, een overheersende positie. Als de grote stapelmarkt en het financiële centrum van Europa betaalde het meer dan een derde van de lasten, die Holland had te dragen. Telkens als in februari van het jaar de burgemeesters moesten worden gekozen was in heel de Republiek de aandacht van de regerende elites op de stad gericht. Vooral door de prinsgezinde regenten werd deze overgrote invloed als drukkend ervaren. In een prinsgezind pamflet, dat zich fel tegen deze invloed keert, wordt in volle ernst de stelling verdedigd, dat 'de gantse regering van de Republiek op de duivel gefondeerd is'. Immers de duivel regeert de meid, de meid de burgemeestersvrouw, de vrouw de burgemeester, de burgemeester de stad, de stad heel Holland en de Republiek.

Treffend komt het belang van Amsterdam in het rampjaar, in 1672, tot uiting als de Franse legers ons land overstromen. De Witt adviseert dan, als de grote rivieren gepasseerd zijn, desnodig een deel van Holland op te geven en de verdediging op het bolwerk Amsterdam te centreren. Amsterdam 'welgefortificeerd zijnde' zou tot zetel der regering moeten worden gemaakt. En in de vergadering der Staten van Holland dringt hij er op aan 'dat men het canon en de wapenen uit het magazijn van Delft naar Amsterdam behoort te brengen'. Uit Amsterdam als het hart van het land kon men dan 'den vijant het land tot de uiterste man toe disputeren'.

Het beleid van de betrekkingen met het buitenland lag in handen van de Landsadvocaat, later Raadpensionaris genoemd, feitelijk een functionaris van het gewest Holland. Het gevolg was, dat dit beleid door wat voor Holland voorrang had, door het handelsbelang, werd bepaald. Dit belang

bracht mee, dat gewapende conflicten zoveel mogelijk werden vermeden.

Onze buitenlandse politiek was in hoofdzaak handelspolitiek en vooral in een latere periode uiterst vredelievend. En dit niet vanwege een abstract pacifisme, een vroegtijdige vorm van hollanditis, maar om de reusachtige voordelen van onze handelspositie niet te verspelen. Uitgaande van dit maritieme, men zou welhaast zeggen insulaire standpunt, trachtte de Republiek zo weinig mogelijk aanstoot te geven en zich van continentale verwickelingen verre te houden. Dit bracht ook mee, dat ze zich van expansie onthield, wat naar het zuiden en oosten toe zeer wel mogelijk zou zijn geweest. Naar het zuiden door naar een hereniging met de Zuidelijke Nederlanden te streven, het doel der Oranjes, maar verhinderd door Amsterdam, dat in Antwerpen een geduchte rivaal zag, en de Schelde gesloten wilde houden. En ook naar het oosten toe, waar het Heilige Roomse Rijk een reusachtig machtsvacuüm vormde.

Krachtens dit door Holland gevoerde en door Amsterdam beïnvloede beleid bleef het rijke gebied van de Lage Landen een torso, het gevolg dus van een politiek, die contractief is genoemd en in scherpe tegenstelling staat tot de expansieve politiek van naburige landen. Zo ver ging deze neiging tot beperking en contractie, dat door De la Court voorgesteld werd een brede gracht door de provincie Utrecht te graven van de Zuiderzee naar de Lek. Deze gracht zou Holland naar het oosten toe beveiligen en tot een onneembare vesting maken. Het zou zich dan nog meer op de zee en op de beheersing van de wereldhandel kunnen richten. De kosten zouden laag zijn: een drieënhalf miljoen gulden. Een offensieve campagne kostte Holland wel vier of vijfmaal zoveel.

Dit staaltje van verregaand hollandisme brengt ons, om in vestingbouwkundige termen te spreken, op het meest saillante punt: het verband tussen het buitenlands-politieke beleid en de functie van ons vestingsstelsel. Deze functie was uitsluitend defensief. De Republiek was, zo is het wel voorgesteld, een door vloten en vestingen beschermd koopmanskantoor. De landgewesten dienden als voorschans en vestingglacis. Het is deze gedachte, die heel het defensiebeleid tot 1940 doortrekt en die de grondslag vormt van heel ons defensiestelsel, de vesting Holland, de Waterlinie en de daarvoor opererende strijdmacht.

Omgekeerd kon deze hollandocentrische politiek alleen gerealiseerd worden als het vestingsstelsel voldoende waarborgen bood. De verdedigingskracht, die in de vestingen was belichaamd, was een voorwaarde voor het op Holland gerichte maritieme beleid. Wat dit betreft zijn de omstandigheden, waaronder in deze tijd de oorlog werd gevoerd, bijzonder gunstig geweest. Het is de tijd van het defensief à outrance, van een overwicht der verdediging, tactisch en strategisch. Strategisch werd het veroorzaakt door het systeem van magazijnverpleging. Wat een soldaat voor zijn onderhoud en de uitvoering van zijn gevechtstaak nodig had, moest uit tevoren ingerichte depôts en magazijnen worden aangevoerd. Omdat er weinig wegen waren en ook vrijwel onbegaanbaar, moesten voor het vervoer van de enorme voorraden levensmiddelen, de munitie en vooral het zware geschut en de pontons de waterwegen worden benut.

Zo vormden de Maas, de Waal en de Rijn de natuurlijke toegangswegen voor ons land. Vanzelfsprekend waren ze, om het gebruik ervan aan binnendringende legers te ontzeggen, met vestingen en forten bezet. Deze vestingen konden alle aanvoer blokkeren en moesten bij het voorwaarts gaan dus één voor één worden veroverd. Ze vormden – er waren er tegen de honderd – geduchte obstakels. En omdat dit in mindere mate ook voor andere landen het geval was en vanuit de vesting een groot gebied kon worden beheerst, kreeg de oorlog het karakter van een vestingoorlog. Het operationele object is minder de vijandelijke krijgsmacht; het gaat om het belegeren en veroveren van sterkten en steden. De veldslag is ondergeschikt aan het beleg en komt ook weinig voor. Het effect van een gewonnen slag was minimaal in een land, dat met vestingen bezaaid was.

De betekenis van de vesting in het geheel van de oorlogvoering is in onze historiografie sterk onderschat. Het blijkt duidelijk uit de wijze, waarop 1672 is beoordeeld; alsof de Republiek als door een wonder is gered. Toen de Franse legers ons land binnenrukten, was de Hollandse Waterlinie nog totaal niet gereed. Eerst toen ze over de Rijn waren, werd met het stellen van de inundaties begonnen. Vier weken lang was de linie doorschrijdbaar en vier weken lang leek het of het een militaire wandeling was naar Amsterdam op te rukken. Maar als door blindheid geslagen heeft de Franse legerleiding – zo wordt het in de geschiedschrijving tot op de dag van vandaag voorgesteld – de kans, die hier gelegen was, verzuimd. In plaats van het wijkende Staatse leger te volgen en diep in Holland door te dringen heeft ze vier kostbare



Penning anno 1672, waarin het begrip 'de Hollandse Tuin' is verwerkt. (Uit: Van Loon, Ned. Hist. Penningen III.)

foto Kon. Ned. Leger- en Wapenmus. Leiden

weken met het belegeren en veroveren van sterkten en steden verdaan. Het Franse leger kleefde om zo te zeggen aan de grote rivieren.

Als we afgaan op de voorstelling, die onze beste historici, Fruin, Geyl e.a. van de Franse krijgsverrichtingen hebben gegeven, dan hebben de Franse aanvoerders de ene misslag na de andere begaan. Volgens Geyl waren ze beneveld door het geloof in de vesting. Het is deze opvatting, die in onze geschiedschrijving een vaste vorm heeft gekregen. De Franse aanvoering leed aan een vestingsyndroom. Daardoor bevangen heeft ze het meest voor de hand liggende – de mogelijkheid van een snelle opmars naar het hart van het land – gewoon niet gezien.

In een memoire over de in 1672 gevoerde campagne geeft Lodewijk XIV zelf als reden voor het niet voortzetten van de operaties in de richting van het centrum van de Republiek de bevoorrading aan, het gebrek aan vivres en munitie. Aan dat motief is door onze historici geen aandacht besteed. Toch krijgt het gewicht als we ons het volgende realiseren.

De Fransen kwamen ons land binnen met legers, waarvan de operationele sterkte op ongeveer 100.000 man kon worden gesteld. Daar kwamen nog zo'n 130.000 non-combattanten bij, die naar de zede van die tijd het leger volgden: pages, lakeien en koetsiers, kramers, zoetelaars en marketentsters, smeden, zwaardvegers, bakkers en slaggers, wijven, trossen en hoeren. De ravitaillering en logistieke voorziening van deze ongekend grote legermassa moet het Franse legerbeheer voor onoverzienbare problemen hebben gesteld. Al ruim een jaar tevoren waren in vestingen langs de Rijn, in Keulen, Bonn en Neuss, depôts en magazijnen ingericht, waar reusachtige voorraden munitie en graan – voor een deel door de Hollanders geleverd – bijeen waren gebracht. De aanvoer uit deze magazijnen was alleen mogelijk langs de rivieren, die met ruim zestig versterkte steden en fortificaties waren bezet. De opruiming van deze obstakels, die het verkeer te water blokkeerden, was een militaire noodzakelijkheid, en niet, zoals het is beschreven, een soort hobbyïsme. Het was dit te minder, omdat van het platteland niets te halen viel. Het te velde staande gewas was grotendeels geruïneerd, alle leeftocht en fourage was naar de steden gebracht en zelfs waren de brouwketels en de spullen van de molens verwijderd. Wat stond de Franse aanvoering anders te doen dan eerst de op beide rivieroeveren gelegen barrières op te ruimen alvorens op de Waterlinie af te gaan.

De door de Fransen gevoerde strategie is dus allerminst aan gebrekkig inzicht te wijten. Ook een Turenne, een Luxembourg, de beroemdste veldheren van die tijd, waren aan de bezwarende omstandigheden, waaronder een leger opereren moest, gebonden. De voortgang van de operaties werd door de logistieke voorziening bepaald. En het is dus niet het ongemotiveerde geloof in de vesting, wat onze redding in dat rampjaar verklaart, maar enkel en alleen ons vestingsysteem, hoezeer dat ook verwaarloosd was. Er was een tijd nodig om de weerstandskracht, die in de vestingen belichaamd was, te overwinnen. Om het met het woord van de dichter te zeggen: De krijgsman wint al veel, al wint hij niet dan tijd.

Tijdshalve zal ik over de periode na de Franse Revolutie, het einde van de Republiek, kort moeten zijn. De glorie tijd van de vesting is dan voorbij. De legers zijn generationaliseerd; de oorlogvoering emancipeert zich van haar logistieke basis. Er volgt nu een eeuw, waarin het offensief een duidelijk overwicht heeft en de vesting in verband daarmee sterk in waarde vermin-

dert. Veel meer dan op de zogenaamde dode weermiddelen wordt de defensie-inspanning op de levende strijdmacht gericht.

Wij daarentegen hebben in heel deze periode tot 1940 toe, in de termen gedacht en aan de beginselen vastgehouden, die door de eeuwen heen voor onze defensiepositie hebben gegolden. Om tijd te winnen voor het stellen van de inundaties en het in staat van tegenweer brengen van de nieuwe Hollandse Waterlinie zou met mobiele troepen op passagère wijze de IJssel worden verdedigd, vervolgens in de Grebbelinie enige tijd gebatailleerd worden, waarna de terugtocht naar de Waterlinie zou worden aanvaard. Het hoe van die terugtocht is tot aan de meidagen van 1940 een nachtmerrie geweest, die onze legerleiding ernstig heeft bekommerd. Daarna zou de hoofdverdediging in de Waterlinie worden gevoerd. En mocht de vijand in de linie penetreren, dan zou nog altijd de stelling van Amsterdam, het paladium van onze onafhankelijkheid, tot de laatste man worden verdedigd.

In al deze jaren, en tijdens het interbellum niet het minst, is ons leger op treurige wijze verwaarloosd. Ten dele moet dit aan geo-strategische factoren worden geweten. We hadden een natuurlijke bondgenoot in het water. Onze in het polderland gelegen stellingen en versterkte posities hadden een verdedigende kracht, die uniek kon worden genoemd. Aan een optreden in het open veld hoefde niet zozeer te worden gedacht. We konden in laatste aanleg met de verdediging van de vesting Holland volstaan.

De geringe lengte van de waterlinie, het beperkte getal van de voor bezetting benodigde troepen, de weinige geoefendheid, die daartoe was vereist, dit alles moet tot de opvatting hebben geleid, dat wij met een geringe inspanning konden volstaan. We bevonden ons in vergelijking met andere landen in een zo bevoorrechte positie, dat het ons overbodig leek om, naar een zeventiende-eeuwse zegswijze, voor onze veiligheid te vigeren.

* Een bijzondere leerstoel voor de Krijgsgeschiedenis werd in 1963 – na het daartoe verkregen recht – door de Koninklijke Vereniging 'Ons Leger' ingesteld. De taak luidt: Bestudering van de oorlog in al zijn aspecten met inbegrip van sociale, economische en ideologische facetten in het verleden. De leerstoel wordt thans bezet door Professor Dr. F. C. Spits. Zie ook: 'Ons Leger', mei 1979, blz. 27 e.v.



foto Stevens, Hilversum

VIJFTIG JAAR STICHTING MENNO VAN COEHOORN

Indrukken van een jubileumviering

12 mei 1982

Voor de officiële opening van het jubileum was de keuze van het bestuur op de vesting Naarden gevallen. Een volkomen terecht besluit, want de stoot voor de oprichting van de Stichting is immers de ernstige bedreiging van het voortbestaan van Naardens omwalling geweest in het begin van de dertiger jaren. Wie nu de fraai gerestaureerde vestinggordel bekijkt, kan zich nauwelijks voorstellen dat destijds serieuze plannen hebben bestaan, bastions en wallen maar in de gracht te schuiven; in amper een halve eeuw hebben de inzichten in de monumentenzorg zich toch wel grondig ten goede gewijzigd.

Ook op het gebied van woonhuisrestauraties heeft de vesting Naarden veel goeds te bieden, maar dat tot op de huidige dag gevochten moet worden voor het behoud van het stadsschoon bewijzen de vrijwel huis aan huis hangende, gele affiches met de waarschuwing 'nooit, nooit, nooit', hetgeen blijkt te slaan op de plannen van het gemeentebestuur, achter het historische raadhuis een modern 'stadskantoor' te bouwen: drie woonlagen, nokhoogte negen meter, dat door zijn grootschaligheid inderdaad slecht zal passen in de historische omgeving.

Terug naar Menno's jubileum. De Grote of St. Vituskerk is kort geleden na een jaren vergende restauratie in oude luister herrezen en onder de stralende lentezon vertoont de zeldzame serie gewelfschilderingen in het middenschip zich vandaag op zijn allermooist. Vriendelijke gidsen sloven zich uit, de feestgangers de betekenis van de schilderingen uit te leggen. De burgemeester van Naarden en onze voorzitter begeven zich naar de ingang van de kerk om de komst van Z.K.H. Prins Bernhard af te wachten, gevolgd door de leden van de D.B.

Als de Prins is gearriveerd en de leden van het D.B. aan Z.K.H. zijn voorgesteld wordt hij naar binnen geleid. Het geroezemoes verstomt en de menigte rijst als één man op wanneer onze Koninklijke Beschermheer de kerkruinte betreedt.

Voorzitter Engelbrecht neemt dan het woord:*

Namens het bestuur van de Stichting Menno van Coehoorn heet ik u van harte welkom. Het verheugt ons in het bijzonder, dat u, Koninklijke Hoogheid, als onze Beschermheer heden morgen in ons midden vertoeft om dit hoogtepunt van het Gouden Jubileum mee te vieren.

Want wij vieren dit jubileum in de eerste plaats als een ere-salut aan de pioniers, die 55 jaar geleden als een actiegroep zijn begonnen bij de dreiging van een ontmanteling van de stad, waar u zich op het ogenblik bevindt en die thans om zijn schoonheid als vestingstad jaarlijks door duizenden toeristen en scholieren wordt bezocht, een feit dat de toenmalige voorzitter van die actiegroep, de latere ere-voorzitter van onze Stichting, de Generaal Sniijders al in 1930 in een interview heeft voorspeld.

Die pioniers, die ons de weg hebben gewezen, gedenken wij met grote eerbied en dankbaarheid.

In de tweede plaats vieren wij dit jubileum omdat het voor een stichting met een activiteitenprogramma als het onze, gewoon goed is om eens in de zoveel jaren een wapenschouwing te houden, waarbij men duidelijk aan de buitenwereld laat zien wat men doet en laat en men tevens zich zelf een spiegel voor houdt.

In de derde plaats om oude vriendschapsbanden met aan ons doel verwante organisaties in binnen- en buitenland te verstevigen en nieuwe aan te knopen. Het verheugt ons dat zo vele buitenlandse gasten aan onze oproep gehoor hebben gegeven. Allereerst noem ik de vertegenwoordiging van de *Simon Stevinstichting*, gevestigd te Antwerpen en opgericht in 1964.

Dr. Le Page als initiatiefnemer en sedert de oprichting het actiefste bestuurslid, tevens een goed vriend van onze Stichting. Uw komst stellen wij bijzonder op prijs. Over en weer hebben leden van uw Stichting aan onze excursies en onze leden aan de uwerzijds georganiseerde uitstappen deelgenomen, waardoor wij meer oog voor elkanders geschiedenis hebben gekregen. Deze uitwisseling heeft ook via publicaties plaats gevonden.

Vervolgens richt de voorzitter zich tot de andere buitenlandse gasten om te beginnen tot de Engelse groep onder leiding van Brigadier Hamilton Baillie, de *Fortress Study Group*, wetenschappelijk gericht, ontstaan in 1966. Direct werden toen contacten gelegd met gelijkgezinden elders en na de eerste succesvolle conferentie in Southampton telden de conferenties en trips in de daarop volgende jaren steeds deelnemers van het vasteland van Europa. Uitwisseling van kennis is zeer nuttig gebleken. Wij zijn blij met hun bezoek aan ons land.

De leden van de *Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung* (opgericht 1981) met haar voorzitter Dr. Volker Schmidtchen worden daarna hartelijk verwelkomd. Enkelen hunner hielden zich reeds eerder bezig met restauraties en hebben met ons gecorrespondeerd. Het heeft ons zeer verheugd dat verleden jaar de krachten ook in Duitsland werden gebundeld. Het begin in Wesel was veelbelovend en wij zijn er zeer mee ingenomen dat een delegatie zich thans in ons midden bevindt, aldus de heer Engelbrecht.

Tot de Franse generaal Nicolas, die we ook reeds kenden als lid van de *Fortress Study Group*, maar nu verschenen als vertegenwoordiger van een onlangs in Frankrijk gestichte *Société Vauban*, richt zich dan de voorzitter met een woord van welkom en goede wensen voor de jonge vereniging, wier naamkeuze ons niet kan verwonderen. Vauban en Coehoorn, tijdgenoten, soms tegenstanders maar beiden de belangrijkste vestingbouwers van hun tijd. Het is een goede zaak wanneer degenen die zich bezighouden met bestudering en restauratie van vestingwerken de handen ineen slaan.

Vervolgens dankt de voorzitter (in de Noorse taal) onze Deense begunstigers, de heren prof. Th. Bang en J. Raun Kristensen voor hun aanwezigheid.

Nadat de voorzitter het spreekgestoelte heeft verlaten, wordt dit door Zijne Koninklijke Hoogheid de Prins bestegen.

Onze Beschermheer sprak de rede uit die reeds was opgenomen in het jaarboek 1981/82, doch die wij hiernaast volledig afdrucken.

De volgende spreker is Mr. R. Hotke, de Directeur-Generaal van de Afdeling Cultuur van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Hij herinnert eraan dat de Vestingwet van 1874 en de afschaffing van de stedelijke accijnsen de weg openden voor het op grote schaal afgraven van stadswallen en het slopen van stadspoorten. Het onbelemmerd verdwijnen van stadspoorten was voor Victor de Stuers mede aanleiding voor zijn philippica tegen de laksheid van de overheden in hun zorg voor het architectonisch erfgoed. Toch waren er al eerder stemmen opgegaan tegen de voorgenomen sloop van vestingwerken. In Alkmaar rees in 1802 verzet, toen het stadsbestuur de Friese Binnenpoort wilde slopen. Aan de poort werd het volgende gedicht aangeplakt, dat getuigt van het besef, dat een oud bouwwerk, ook wanneer het zijn onmiddellijk praktisch nut heeft verloren, toch niet alleen maar een sta in de weg is.



Om te overleven heeft de mens door de eeuwen heen moeten voorzien in primaire behoeften, heel simpel gezegd: eten en drinken. Bovendien heeft de mens zich moeten beschermen tegen natuurinvloeden. Ik denk aan koude, hitte en wateroverlast; kort samengevat: kleding en dekking. Zeker niet in de laatste plaats moet de mens zich hoeden voor vijanden van allerlei soort, zowel mens als dier.

Om in die primaire behoeften te voorzien heeft de mens vele activiteiten ondernomen, die hun stempel op het landschap hebben gedrukt: de inrichting van het landschap en de menselijke nederzettingen.

De mens draagt in sterke mate het stempel van de omgeving waarin hij geboren is, zich ontwikkelt en opgroeit. Men raakt gehecht aan zijn leefomgeving. Wij zijn gehecht aan Nederland, een land, dat nauwelijks nog delen kent die zich onafhankelijk van de menselijke invloed hebben ontwikkeld. Onze voorouders hebben ons land in zijn huidige vorm ingericht en aan ons overgedragen met terreinkenmerken als inpolderingen, bemalingen, beplanting, veehouderijen, boerderijen, molens, watertorens en ook verdedigingswerken: kastelen, landwieren, stadsmuren, vestingen, liniën en forten.

Onze generatie, is, afgezien van de onontkoombare vernieuwingen, gehouden ons land, onze leefomgeving, zo goed mogelijk in stand te houden en over te dragen aan onze kinderen, met alle typische kenmerken, ontleend aan onze geschiedenis.

Tot de elementen, waarvan het goed is ze te bewaren en door te geven, moeten we beslist een aantal voormalige verdedigingswerken rekenen.

Vele steden in Nederland zijn zeer duidelijk voormalige vestingsteden; ook in vele oude en in de loop der jaren in betekenis afgenomen plaatsen zijn de aanleg en het straatpatroon nog typisch die van een voormalige vestingstad. Op vele plaatsen in Nederland vormen vroegere forten en andere verdedigingswerken opvallende elementen in het landschap.

Het is dan ook van groot belang, dat gestreefd wordt naar het behoud van deze objecten vanwege hun cultuurhistorische betekenis.

Uw Stichting speelt daarbij sinds 1932 een heel belangrijke rol. Ik wens u van harte geluk met uw 50-jarig jubileum en ik hoop dat u succes bij de voortzetting van uw werk zult hebben.

't Gevoelloos Nageslacht verkoopt, om geld te krijgen,
Mij, oude Vriessche Poort, voor afbraak, uit de hand.
Mij, die het Spaansch Canon, zo dapper bragt tot zwijgen,
Mij, die een sieraad was in 't vrije Nederland.
Waar moet dat eind'lijk heen, Balsturige Bataven!
Jaagt gij de Aloudheid zelf verachtlijk aan den Dijk?
Welaan: sticht op mijn grond een kerker voor Uw Slaaven,
Opdat het fraaijst contrast in Alkmaars muren prijkt!

Het heeft allemaal niet mogen baten, de poort is toch gesloopt – aldus de spreker. Nadat Koning Willem I in 1825 persoonlijk verhinderd had, dat het Muiderslot werd afgebroken (!) zette zijn opvolger zich schrap voor het behoud van stadspoorten. Aan dat koninklijk streven is later nogal eens voorbij gegaan.

Het aanvankelijk eenzame verzet van De Stuers begon reeds meer steun in kringen van oudheidsminnaars te vinden. Spreker noemt de Oudheidkundige Bond, Heemschut, Hendrik de Keyser (1918), De Hollandsche Molen (1923) en Menno van Coehoorn (1932). Er was nog geen monumentenwet en particulier initiatief was een bittere noodzaak.

Menno van Coehoorn heeft pioniersarbeid verricht door de ogen van velen te openen voor de historische betekenis, de schoonheid en de gebruiksmogelijkheden van vestingwerken. Spreker herinnert aan de belangrijke rol die kolonel Schukking reeds voor de 2e wereldoorlog daarbij vervulde.

In 1942 bij het 10-jarig bestaan van de Stichting verscheen 'Wandelingen met Mars' van de hand van Werumeus Buning.

Het ging pas goed, toen in 1951 eerst de Tijdelijke wet Monumentenzorg en in 1961 de Monumentenwet hun beschermende hand ook over de vestingwerken gingen uitstrekken. Menno van Coehoorn had in Van der Mark een voorpost bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en in Kolonel Schukking een woordvoerder in de Monumentenraad, beiden onmisbare deskundigen en adviseurs op dit zo gespecialiseerde terrein.

Er is sindsdien veel gebeurd: *Naarden* is gerestaureerd, de wallen van *Heusden*, die aanvankelijk dreigden te worden bestemd voor woningbouw, liggen er weer prachtig bij, ook *Hulst* koestert zich in zijn groene wallen.

Er zijn ook minder vreugdevolle voorbeelden: de wallen van Sittard worden opnieuw bedreigd. *Willemstad* is de parel aan de kroon van de jubilaris.

Deze is de afgelopen weken weer in diverse publicaties en ook vandaag weer hemelhoog geprezen. Dat is terecht want de Stichting Menno van Coehoorn verdient het voor wat zij in de afgelopen 50 jaar heeft gedaan. Maar er is nog heel veel te doen. De Directeur-Generaal van CRM beëindigt zijn boeiende toespraak als volgt: 'Ik feliciteer u uit naam van al diegenen, die u 50 jaar lang van advies hebt gediend, die u vaak hinderlijk voor de voeten hebt gelopen, maar die u uiteindelijk toch een goed hart toedragen, omdat zij eerbied en bewondering hebben voor uw vasthoudendheid en omdat zij dagelijks genieten van wat door uw enthousiasme is behouden en hersteld. Menno van Coehoorn, ga zo door, wij hebben u allemaal nodig!'

Als laatste spreker in deze plechtige ruimte komt naar voren de nieuwe voorzitter van de NCM, *de Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming*, de heer J. C. J. Lammers.

Na de Stichting Menno van Coehoorn, een der constituerende organisaties van de NCM, namens deze zijn gelukwensen te hebben aangeboden, richt spreker aanstonds de schijnwerper

op de geweldige moeilijkheden waarmee als gevolg van de algemene malaise ook de monumentenzorg te maken heeft. Waar de overheidsuitgaven moeten worden teruggedrongen kan de monumentenzorg niet aan de dans ontspringen en moet dat ook niet willen. Wat wèl verlangd mag worden is een planmatige aanpak van de bezuinigingen. Spreker heeft kunnen constateren, zoals ook zijn voorganger, de heer Vonhoff had gedaan, dat coördinatie tussen de verschillende overheidsinstanties een van de grote problemen is.

Hij is dan ook mèt zijn voorganger een hartelijk voorstander van een drastische reorganisatie van de rijksdiensten . . . zoals het nu verloopt, gaat het fout en kunnen we een gecoördineerde aanpak van het werkgelegenheidsvraagstuk, ook met de monumentenbescherming als invalshoek, vergeten!

Spreker licht dan zijn bezorgdheid en kritiek met verschillende voorbeelden toe.

Een redelijk florerende bouwbedrijvigheid schept een klimaat, waarin ook ons werk kan gedijen. Algehele malaise en die dreigt thans, slaat ook op ons terug. Vandaar dat monumentenbeschermers in de strijd om het behoud van werkgelegenheid in de bouw niet terzijde mogen blijven staan. Spreker besluit zijn betoog met de hoop dat men over 50 jaar, als Menno van Coehoorn zijn eeuwfeest viert (!) op onze tijd zal terugblikken als op een nietige rimpeling in de geschiedenis. Hij hoopt dat, maar is er allerminst zeker van. Vandaar de noodzaak tot samenwerking. 'Wij rekenen daarbij als steeds, graag op de inbreng van de jubilaris van vandaag'. Aldus de heer Lammers.



Z.K.H. Prins Bernhard ontvangt als Beschermheer de Coehoornmortier uit handen van de voorzitter.
foto Stevens, Hilversum

Alvorens de bijeenkomst in de St. Vituskerk te besluiten moet er nóg een plechtigheid worden voltrokken. De voorzitter heeft de eer aan Zijne Koninklijke Hoogheid, die sedert 1949 het Beschermherschap van de Stichting Menno van Coehoorn vervult en daarbij herhaaldelijk blijk gaf van zijn belangstelling, de Coehoorn-mortier aan te bieden als huldeblijk. De Prins spreekt daarvoor zijn dank uit.

Nadat de sprekers hun gelukwensen aan de Stichting hebben verwoord en ook deze laatste plechtigheid is voltrokken, stroomt het gezelschap door de smalle Naardense straatjes naar het Arsenaal. Weerzien van oude bekenden onder het genot van een borrel in de openlucht maakt dat velen pas laat zich naar de ridderzaal begeven voor de lunch en dan te horen krijgen dat de beschikbare hoeveelheid broodjes inmiddels volledig is uitverkocht – blijkbaar maakt het bezoek aan een vestingstad extra hongerig! Geen nood; Naarden telt tal van gelegenheden, waar op eigen gelegenheid nieuwe energie voor de rest van deze dag kan worden opgedaan.

Om twee uur ontmoet men elkaar weer; nu in het vestingmuseum in het bastion Turfpoort, waar een interessante tentoonstelling over de Hollandse Waterlinie is ingericht. In het bijzonder voor de vele buitenlanders boeiend om te zien, hoe het water een allesbeheersende rol heeft gespeeld bij de verdediging van ons grondgebied. Een wandeling door het bastion met een prachtig uitzicht op de vesting vindt zijn hoogtepunt in het afvuren van een kanon door schutters in historische kledij. De eer, de lout in het kruit te mogen steken, valt toe aan een lid van de Fortress Study Group en het is hartverwarmend te zien, hoe stijlvol deze bejaarde Brit zich van zijn taak kwijt; enthousiast accepteert hij na het daverende afgaan van het schot het traditionele glaasje brandewijn ‘tegen de schrik’, dat hem door een charmante marketenster wordt aangeboden.



foto W. F. K. Engelbrecht



foto W. F. K. Engelbrecht

Om vijf uur recipieert het gemeentebestuur van Naarden in het historische raadhuis en de dag wordt besloten met een grandioos jubileumdiner in Het Spant te Bussum. Na een dronk op H.M. de Koningin maken de hooggestemde gelukwensen van de buitenlandse delegaties, die vergezeld gaan van een keur aan schitterende cadeaus, het de voorzitter pas tegen middernacht mogelijk, deze eerste jubileumdag officieel af te sluiten.

Tijdens de feestmaaltijd in een der zalen van Theater 't Spant te Bussum had de voorzitter het voorrecht aan een drietal functionarissen, 'steunpilaren' der stichting, een Coehoorn-mortier uit te reiken onder bijval van de aanwezigen en wel aan de heren J. Sneep, ondervoorzitter, ir H. J. Walkate, bibliothecaris en E. van Walree, penningmeester. Een vierde mortier was toegekend aan dr. J. S. van Wieringen, die door persoonlijke omstandigheden niet aanwezig kon zijn. Het goede verloop van dit feestdiner is stellig te danken geweest aan de nauwgezette voorbereiding en aan de zorg die de voorzitter van de jubileumcommissie mr M. Tydeman daaraan had gewijd. Er zaten ruim 120 personen aan. Tijdens het diner boden vertegenwoordigers van buitenlandse zusterorganisaties onze Stichtingsvoorzitter hun geschenken aan.

13 mei 1982

Klokke half elf begroet de hoofddirecteur van het Amsterdamse Rijksmuseum het internationale gezelschap – ze zijn er allemaal weer: de leden van de Fortress Study Group, de vertegenwoordiger van de Belgische Simon Stevinstichting, supporters van de Deutsche Gesellschaft für Festungsfor-schung, de Denen, die zich inspannen een Scandinavische vestingclub op te richten en de martiale president van de Franse Association Vauban. Twee lezingen, één in het Nederlands door prof. F. C. Spits over ‘Buitenlands Beleid en Vestingbouw’** en één in het Engels door dr. Quentin Hughes over ‘The Dutch Connection’**, worden geboeid aangehoord en dan volgt de aanbieding aan de hoofddirecteur van het Rijksmuseum van het jubileum-boek ‘Vesting – Vier eeuwen vestingbouw in Nederland’ en de officiële opening van de gelijknamige tentoonstelling in de afdeling Vaderlandse Geschiedenis van het museum.

De meeste aanwezigen dalen na het aperitief af naar het restaurant van het museum voor een snelle lunch, want om half twee vertrekken de gereserveerde bussen naar het fort Rijnauwen bij Bunnik. Daar biedt de Natuurbeschermingsconsulent bij het Staatsbosbeheer het gezelschap een vorstelijke ontvangst, want op het zon-overgoten terreplein van ons grootste (ruim 30 ha!) en mooiste 19de-eeuwse polygonale fort staan op tafels op schragen de meest heerlijke dranken klaar. In groepen wordt daarna onder zeer deskundige leiding een bijna twee uren durende wandeling door het fort gemaakt en pas tegen half zes lukt het de enthousiaste deelnemers weer in de bussen te krijgen voor de terugrit naar de Legerplaats Crailo, die deze dagen als onderkomen voor de buitenlandse gasten beschikbaar is.

14 mei 1982

Voor deze laatste dag hebben de excursiedeelnemers in de ochtend de keuze tussen een bezoek aan Heusden of aan Willemstad.

Nadat de bus naar Heusden zich met enig gemillimeter door de (toen nog torenloze!) Wijkse Poort heeft gewrongen heet Burgemeester J. J. M. W. ter Laak de 40 deelnemers in de raadzaal welkom en schetst de situatie van oorlogsschade en restauratie van zijn eertijds belangrijke vestingstad.

Dan laat de heer Chr. Lith aan de hand van dia's de hopeloze verkrotting van de stad zien. Er wilde geen mens meer wonen. Maar met bewonderenswaardig optimisme werden stad en vestingwerken herbouwd en gerestaureerd, zodat er heden een normale leefgemeenschap kan functioneren in het behouden vestingstramien.

Het gezelschap wandelt dan naar de Oude Bossche Poort aan de oostzijde, waar de restanten van de stadsmuren en de hoektoren piëteitvol in stand worden gehouden. Dan naar het voorbeeldig gerestaureerde Bastion bij de Pompstraat. Het is te hopen, dat Heusden het onderhoud van de wallen kan bijbenen!

Voortgejaagd door het tijdsschema wordt dan de Bromsluis bezocht, de voormalige verbinding tussen de Bemer en de buitensingel. In de sluis is een plankier aangebracht om de details van dichtbij te kunnen bestuderen.

Heusden heeft de vernieuwing van de historische gangetjes annex hemelwaterafvoeren achter de huizen opgelost, door speelse – haast ludieke – binnensteegjes te creëren.

Via enkele van deze steegjes loopt het gezelschap naar de lunch op het terras van de Gouden Leeuw waar de gemeente met de speciale Heusdense bitter wordt gecompimenteerd met haar geslaagde herrijzing.

De Willemstad-gangers werden rond 10.00 uur in het bijzonder mooie, als raadhuis in gebruik zijnde, historische Mauritshuis ontvangen door burgemeester Andel.

Na het gebruiken van de aangeboden koffie hield de kenner-bij-uitstek van Willemstad, de gemeente-secretaris C. A. J. L. van Nispen een lezing over de geschiedenis als vestingstad. Begonnen als een op een eiland gelegen dorp Ruigenhil. Dit eiland komt in 1564 aan het vasteland van Brabant door inpolderingen door de markies van Bergen op Zoom, Jan IV van Glymen. Willem van Oranje geeft in 1583 opdracht het strategisch gunstig gelegen dorp Ruigenhil van vestingwerken te voorzien, waarbij de naam wordt gewijzigd in Willemstad. Als gasten van de heer en mevrouw Van Welzenes wordt in zijn door hem fraai gerestaureerde Arsenaal een eenvoudige broodmaaltijd genoten en ontvangt eenieder een exemplaar van een fotoboek over Willemstad.



Willemstad-gangers na het bezichtigen van de kerk.

foto J. Vermeulen



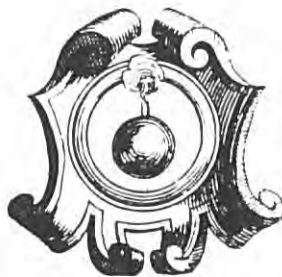
Onder leiding van de heer H. J. Wolf – bibliothecaris – werden de jubileumdagen besloten met een bezoek aan de Koninklijke Militaire Academie.

Dan naar Breda . . .

Daar zijn intussen ook de deelnemers die Heusden hebben bezocht gearriveerd. De ontvangst in de Koninklijke Militaire Academie draagt een bijzonder karakter, allereerst door de begroetingsrede van de Gouverneur, die in de Nassauzaal, na zijn gelukwensen aan de Stichting te hebben aangeboden, een sterk persoonlijke visie geeft van de eisen, die in de huidige tijd aan de opleiding van de beroepsofficier moeten worden gesteld. Onder leiding van de bibliothecaris van de K.M.A. volgt dan een uiteenzetting over de geschiedenis van dit voormalige paleisje, dat een zo nauwe binding heeft met de geschiedenis van ons Vorstenhuis, en vervolgens een rondgang door de historische vertrekken. In de Nassauzaal wordt tenslotte de thee geserveerd, waarna het ogenblik is aangebroken dat de voorzitter de zo geslaagde jubileumviering afsluit met woorden van dank aan de organisatoren, in het bijzonder de leden van de jubileumcommissie, die heel veel werk hebben verzet, aan de instanties, die deze dagen als gastheer zijn opgetreden, aan de schrijvers van het jubileumboek en de inrichters van de tentoonstelling en tenslotte aan alle deelnemers van nabij en van ver.

Zij allen hebben het gouden feest van de Stichting gemáákt en dat houdt voor het bestuur een aansporing in, op de ingeslagen weg voort te gaan! Aldus de heer Engelbrecht.

v.d.M./H.C.T./T.



* Van de redevoeringen in Naarden zijn de volledige teksten op aanvraag verkrijgbaar bij onze bibliotheek.

** De inhoud dezer voordrachten is elders in dit jaarboek als artikel opgenomen.



foto Stevens, Hilversum

'WIJ ZIJN EIGENLIJK EEN NETTE ACTIEGROEP!'

Mr. M. Tydeman – Voorzitter jubileumcommissie, de spil waar lange tijd alles om draaide

Oud-burgemeester van Blaricum, voordien van Westkapelle. Gedurende meer dan 30 jaar dijkgraaf, laatstelijk van het 'Waterschap de Eem'. Volgde in 1972 de oud-burgemeester van Naarden, de heer N. J. C. Cramer op als voorzitter van de 'Vereniging Stad en Lande van Gooiland' (die in 1979 werd geliquideerd). Daar 'Stad en Lande van Gooiland' in 1932 heeft behoord tot de oprichters van de stichting Menno van Coehoorn, beschikte de vereniging over een bestuurszetel in onze Stichting. Dientengevolge volgde mr Tydeman zijn voorganger óók op als hoofdbestuurslid van de Stichting Menno van Coehoorn en is dat nu ruim tien jaar. Na de opheffing van 'Stad en Lande van Gooiland' op persoonlijke titel.

PERSOVERZICHT

De jubileumcommissie kwam begin 1982 tot het inzicht, dat de stichting het jubileum te weinig ging uitbuiten als het ging om de publiciteit over het noodzakelijke behoud van onze voormalige vestingen.

Het bestuur zocht derhalve ons lid Mr S. H. Poppema aan, om op dat onderwerp te assisteren. Hoewel de voorbereidingstijd eigenlijk te kort was heeft hij een waar arsenaal van informatie over de media uitgestrooid. Daaruit zijn aardige artikelen voortgekomen waarvan hierna een opsomming:

Monumenten, uitgave van de 'Stichting Monumenten', jaargang 3, no. 5, mei 1982. Artikelen van Ing. J. W. C. Besemer: 'Het beheer en gebruik van voormalige (stedelijke) vestingwerken'; Ing. G. Koppert: 'Fort aan de Hoofddijk: voorbeeld van monument en wetenschap'; Ad Littel: 'Vestingwerken en natuurbehoud'; J. Sneep: 'De Stichting Menno van Coehoorn' en 'Vestingwerken in Nederland'. Dit laatste artikel is tevens opgenomen in:

Ons Leger, oktober 1982, met een boekbespreking (juni 1982).

Dagblad Trouw, 20 april 1982, Drs. G. P. Karstkarel: 'Monument verdient beter lot', betr. het grafmonument van Menno van Coehoorn in Wyckel. Van dezelfde schrijver:

Heemschut, mei 1982: 'Het is een tentoonstelling die dertig jaar eerder georganiseerd had moeten worden' en naar aanleiding van de zaak Velsen: 'De geschiedenis is in rijkshanden niet veilig'.

Dagblad Trouw, 22 juli 1982, 'Schoonheid van de beveste stad'.

Kampioen, mei 1982. Aankondiging jubileum enz.

Toeristenkampioen, mei 1982: '50 jaar verdediging van de romantiek'.

Elseviers Magazine, 5 juni 1982. Drs. Herbert J. Hijmersma: 'Het leven van dode weermiddelen'. Van dezelfde schrijver in:

Het Financiële Dagblad, 28 mei 1982: 'Oude vestingwerken nog steeds bedreigd'.

Reformatorisch Dagblad, 25 juni 1982. D. van Roekel: 'Menno van Coehoorn 50 jaar op de bres'.

Caert Thresoir. 1e jrg. no. 3. Boekaankondiging.

NRC-Handelsblad, Cultureel Supplement, 4 juni 1982. A. Korthals Altes: 'Passiebloemen in de tuin van het landschap' en 'De Hollandse Waterlinie' n.a.v. de tentoonstelling die – allerm minst toevallig – in en door het Vestingmuseum in Naarden werd georganiseerd.

Genie, juni 1982. Boekbespreking.

Futura Ned. Architecten Genootschap, no. 10, oktober 1982. Boekbespreking.

Dagblad De Gooi- en Eemlander, 11 en 12 mei 1982.

Tijdschrift Ned. Heide Maatschappij. Juni 1982. Aankondiging jubileum.

Rijksmuseum Amsterdam. Kunstkrant vol. 8, no. 9, mei 1982. Affiche met aankondiging tentoonstelling. Achterzijde beknopte geschiedenis vestingbouw. Poster met boekaankondiging.

Prisma Lector voorziening. Boekbespreking 82-2103 A. J. van der Molen.

Ned. Bibliotheek en Lectorcentrum. Boekbespreking 82-40-280-9 Ir. R. J. Wijntjes.

P.T.T. oktober 1980. Postzegels van 50 en 70 cent met afbeeldingen van resp. de vestingen Enkhuizen en Coevorden.

De publicaties bespreken veelal ook de tentoonstelling 'Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland', en de gelijknamige jubileumbundel van onze stichting. Die worden gemakshalve in één adem meegenomen.

M. Tydeman

VESTINGMUSEUM NAARDEN

Tentoonstelling 'De Hollandse Waterlinie'

Terwijl van mei tot september in het Rijksmuseum de tentoonstelling 'Vierhonderd jaar vestingbouw in Nederland' een meer algemeen beeld gaf van de ontwikkeling van de vestingbouw in het kader van onze landsverdediging werd in het Vestingmuseum Naarden een der belangrijkste facetten nader belicht: van april tot eind oktober werd daar de tentoonstelling 'De Hollandse Waterlinies' gehouden. E.e.a. op initiatief en onder auspiciën van het Bestuur van de Stichting Vrienden van de Vesting Naarden.

De Oude Hollandse Waterlinie (OHW) en de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) speelden eeuwenlang een hoofdrol in onze landsverdediging. Onze positie tussen de Westeuropese grootmachten dwong ons altijd weer tot het voeren van de verdediging in zo kort mogelijke, goed verdedigbare lijnen. En vooral: tot het optimaal benutten van onze rivieren, kanalen, zeearmen, meren en moerassen. Waar water niet van nature aanwezig was, werd het op kunstmatige wijze gebracht in de vorm van inundatiën. Op niet-inundeerbare terreinen werden verdedigingswerken aangelegd; kunstwerken t.b.v. het stellen der inundatiën, resp. het beheersen van het juiste waterpeil (dammen, sluisen e.d.), werden eveneens beveiligd. Kortom, op een ingenieuze wijze werd gedurende ruim vier eeuwen gebruik gemaakt van het defensief vermogen van een hier immer ruim voorradig element: het water.

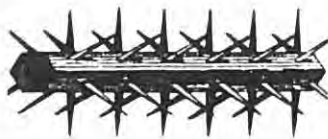
Haast vanzelfsprekend werd deze 'ondersteunende' tentoonstelling gehouden in Naarden, de vesting, die in de OHW en in de NHW een belangrijke functie vervulde. Evenzeer vanzelfsprekend – zo meen ik te mogen stellen – was, dat de tentoonstelling professioneel was opgezet en in kort bestek een boeiend en helder beeld gaf van het hoe en waarom onzer waterlinies. Verscheidene authentieke stukken, gecombineerd met vele foto's en kaarten, alles voorzien van instructieve toelichting.

Tienduizenden bezoekers vonden het, evenals wij, zeer de moeite waard.

Gaarne onze complimenten aan het Bestuur van de Stichting Vrienden van de Vesting Naarden, onze correspondent, de heer C. G. Scheltema en alle anderen, die medewerking verleenden!

Het verheugt ons bijzonder, dat de tentoonstelling ook in 1983 (april-oktober) wordt voortgezet.

J.S.





HERAUSGEBER: ERNST-ALFRED PAGENSTECHER · 48 OSNABRÜCK · WITTKÖPSTR. 1b · TELEFON 0541 239 48
 KONTEN: POSTSCHECKKONTO HAMBURG 185 877 · STADTSPARKASSE OSNABRÜCK KONTO NR. 544130

150 JAHRE HOLLÄNDISCHE UND AMELDUNG-PAGENSTECHER'SCHE POST Osnabrück – Naarden – Amsterdam

Een briefwisseling met een onzer Duitse relaties van enige maanden geleden, waarbij o.a. sprake was van de (te onzer ere met vestingmotieven uitgevoerde) 'Europa-zegels', heeft mij gebracht tot het schrijven van dít verhaal over de postdiensten van enige eeuwen geleden tussen Nederland en Duitsland, waarin ook Naarden een centrale functie had. Een verhaal dat naar mijn gevoelen past in het raam van dit jaarboek waarin *Naarden* centraal staat en waarin voorts – zij het als uitzonderlijk geval – óók onze *P.T.T.* en de *philatelie* aan bod komen.

Een verrassing was het dat de brief waarin Frau Gisela Pagenstecher-Unselm uit Neurenberg onze vragen beantwoordde, in het Nederlands was gesteld. De familie Pagenstecher bezoekt, naar bleek, reeds sedert 25 jaar ons land o.a. als beoefenaars van de watersport; zij voelt zich goed thuis op Texel en op de Friese meren en heeft voorts veel belangstelling voor kastelen en vestingwerken.

Een uitgebreid bezoek aan Naarden, enige jaren geleden, leidde o.a. tot een bezoek aan het Vestingmuseum, hetgeen hen op het spoor bracht van onze stichting (waaruit maar weer eens blijkt hoe nuttig zo'n museum is!).

Naarden – zo bleek verder – had een bijzondere historische betekenis voor het geslacht Pagenstecher, dat ruim 150 jaar, letterlijk en figuurlijk, met deze stad was verbonden. De in

ons ledenbestand, sedert dat bezoek aan het Vestingmuseum, voorkomende dr Ulrich Pagenstecher, hoogleraar aan de universiteit Erlangen-Neurenberg, is de echtgenoot van de briefschrijfster, die ons verder vertelde dat de overgrootvader van haar man de laatste eigenaar is geweest van wat in het Osnabrückse land de 'Pagenstecher'sche Post' werd genoemd. Deze postwagendienst liep van Osnabrück tot Rheine en sloot daar aan op de 'Holländische Post' uit Naarden (zie kaartje).

Mijn belangstelling was hierdoor gewekt en ik verzocht mevrouw Pagenstecher om nadere gegevens, die ik – uiteraard in dank – in ruime mate van haar mocht ontvangen. Heft 89 van de Familiekroniek, waarvan de romantische illustratie met de veduta ener versterkte Duitse stad met kenmerken van Warendorf, in de kop hierboven wordt getoond, vermeldt een brokje Duits/Nederlandse postale geschiedenis, waaruit wij gaarne e.e.a. overnemen.

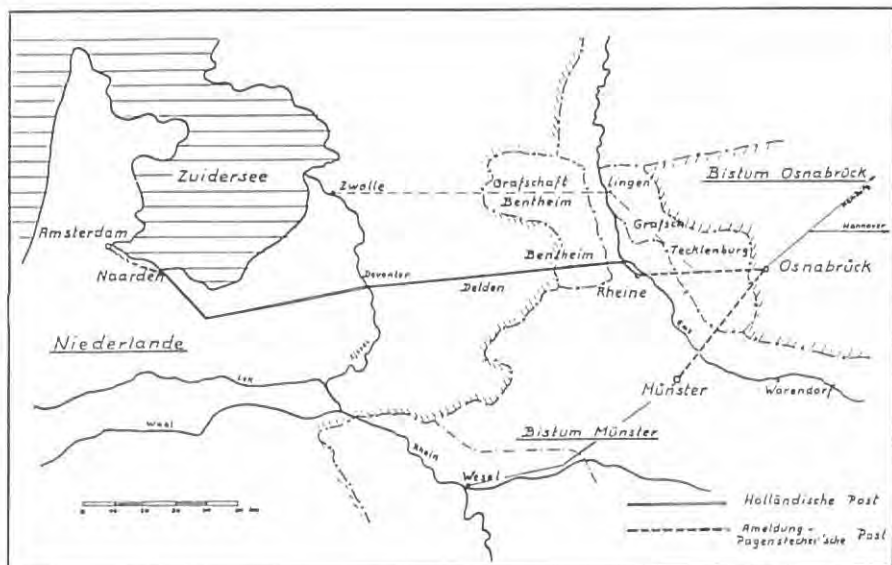
Het postbedrijf werd, vóór de tijd dat het een staatsbedrijf werd, door particulieren uitgeoefend als onderdeel van een soort vervoersonderneming. Er werd door de overheid een cautie verlangd en een jaarlijks bedrag voor het privilege ontvangen. Het bezit van postregaliën was veelal een erfelijk familiebezit, dat een grote financiële waarde kon vertegenwoordigen.

Osnabrück, aan de Duitse zijde van de postlijn, werd in 1648 bij de Westfaalse Vrede als zelfstandig bisdom bevestigd, zij het met de merkwaardige bepaling dat de bisschopszetel bij toerbeurt door een katholiek en een protestant moest worden bezet. De protestante bisschoppen werden gekozen uit het Huis Braunschweig-Lüneburg dat omstreeks 1600 zijn residentie naar Hannover verplaatste en als Huis van Hannover in 1714 de Engelse troon besteeg. In het toenmalige Duitse Rijk bestond sedert tientallen jaren een Keizerlijke Post, die was overgedragen aan de Vorsten van Thurn und Taxis (met Frankfurt als zetel) een voor philatelisten bekend begrip. Op gelijke wijze werd de post van het Keurvorstendom Hannover, waartoe ook die van Osnabrück was komen te behoren, overgedragen aan een Graf Von Platen die ze bij verdrag afstond aan Johann Gabriel Ameldung, Postverwalter. De familie Ameldung was waarschijnlijk reeds spoedig na de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), maar stellig sedert 1674 in het bezit van postregaliën. De families Ameldung en Pagenstecher waren door huwelijken aan elkaar verbonden en zo kwam, door vererving, omstreeks 1765 het postprivilege in het bezit van laatstgenoemde familie.

Naarden. Intussen reed al sedert 1666 in Naarden een 'Hamburger Postwagen', een lijn van Naarden naar Osnabrück. Door middel hiervan was er geregelde verbinding van Amsterdam uit naar Hamburg en andere Duitse steden voor het vervoer van poststukken, reizigers, goud, zilver, munten e.d. In 1695 verkregen Adolf en Andries Heshuizen te Naarden het privilege (aldus de Mitteilungen).

Omstreeks 1700 loopt de Hollandse lijn tot Rheine, waarna de Duitse lijn aanvangt en naar Osnabrück voert (met doorverbindingen o.a. naar Münster). De z.g. Hollandse Wagenpost of 'Naardense Post' was nogal in trek vanwege de veiligheid en de stiptheid. Een aankondiging dd. 1703 gaf aan dat de postwagen van Naarden naar Hamburg, alsook over Hannover naar Braunschweig, Leipzig en Berlijn, gedurende de wintertijd iedere maandag en vrijdag om 1 uur vertrok, na aankomst van de trekschuit die om 9 uur uit Amsterdam moest vertrekken, waarop dus eenieder, hetzij als passagier of als afzender van goederen zich kon instellen.

Aangenaam moet het reizen per postkoets bepaald niet zijn geweest. In 1762 zo blijkt uit een reisverhaal moest een Göttinger professor voor een studiereis van Bremen naar Amsterdam reizen. Tot Osnabrück moest hij meerdere malen overstappen, welk traject hem 3 dagen kostte. Op de veelgeprezen aansluiting naar Naarden moest hij drie dagen wachten en de reis daarheen vergde nog eens drie dagen, zodat de professor tenslotte op de tiende dag Amsterdam



per trekschuit bereikte. De postkoetsen waren lange overdekte wagens met zes met kussens beklede zitplaatsen voor passagiers.

Zo'n postbedrijf vergde vaak een grote investering en een grote krachtige organisatie. Voor de exploitatie van de lijn Naarden Rheine had de firma Heshuisen, zo wordt vermeld, enkele honderden paarden nodig.

Door de 'Kleinstateerei' in Duitsland, met herhaaldelijk wijzigingen van staatsgrenzen, kwam de familie Pagenstecher verschillende malen tegenover 'andere Heren met andere Wetten' te staan en moest verweer worden gevoerd tegen aanspraken van nieuwe overheden op de postregaliën. Met requesten (Immediatgesuchen) gericht aan de keurvorsten van Hannover George II, George III en George IV (koningen van Groot-Brittannië) wisten de Pagenstechers de gevaren enkele keren af te wenden. Maar de maatschappijontwikkeling leidde er op den duur toch wel toe dat postbedrijven werden genationaliseerd.

De inkomsten uit het postbedrijf Osnabrück-Rheine (en de andere door P. onderhouden verbinding naar Munster) beliepen ca 5000 Thaler per jaar (zilveren munten van 22 gram met een tegenwaarde van ca 3 goudmark) een aanzienlijk bedrag als men weet dat in 1787 de bezoldiging voor een Oberpostmeister – die het eigenlijke werk deed – was gesteld op 400 Thaler en een huurwaarde voor zijn huis werd aangehouden op 100 Thaler per jaar.

Toen de Pagenstechers zich in 1828, na 10 jaar procederen met Hannover, eindelijk gewonnen gaven, waren er drie erven met aanspraken. Bedongen werd een jaarrente van 1500 Thaler (gezamenlijk), uit te keren tot het overlijden van de langstlevende en dat was de Koninklijk Pruisische Ingenieur-Lieutenant en latere Generallieutenant Rudolf V. G. Pagenstecher, die in 1889 overleed en die de overgrootvader was van professor dr. Ulrich Pagenstecher te Neurenberg.

De Naardense Post moest na de Napoleontische tijden en de vestiging van het Koninkrijk der Nederlanden, de concessie opnieuw aanvragen. In 1821 verleende Koning Willem I – tot wederopzegging – aan burgemeester Thierens van Naarden als deelgenoot in de firma Heshuizen het privilege voor de exploitatie van het Naardense bedrijf. De postwagens mochten zelfs het koninklijk wapen voeren en het opschrift 'Sauvegarde'. Eenzelfde voorrecht tot het voeren van 'landesfürstliche Montur' voor postiljons en personeel had ook de Osnabrückse onderneming bezeten.



Wij hebben hiermede eens een ander facet van het Naardense verleden leren kennen en enige kijk gekregen op het functioneren van het postbedrijf toen de postzegel nog niet was uitgevonden. Onze voormalige voorzitter, de heer W. F. K. Engelbrecht, zelf philatelist 'pur-sang' en ook de succesvolle initiatiefnemer voor de vesting-zegels, zal u thans vertellen hoe de officiële uitgifte van de 'Europa-zegels' door onze Generalpostdirektor, op 15 september 1982, te Den Haag is verlopen.

T.



DE VESTINGPLATTEGRONDEN VAN COEVORDEN EN ENKHUIZEN OP DE EUROP AZEGELS VAN 1982

Officiële uitgifte Den Haag 15 september 1982

Wanneer je weet dat er in één jaar zo'n achthonderd aanvragen van allerhande soorten bonden, verenigingen en andere instellingen, die een jubileum willen vieren of een bekende persoon willen herdenken, om tot uitgifte van een bijzondere postzegel over te gaan, bij de Directie der P.T.T. binnenkomen, dan mag je wel bijzonder dankbaar zijn wanneer je verzoek wordt gehonoreerd, ook al kan men niet aan al je verlangens voldoen.

Natuurlijk zou het prachtig zijn geweest als er een gelegenheidszegel tijdens de jubileumweek zou zijn verschenen alsmede de eerstedag-enveloppen, bijzondere afstempeling in Naarden of Amsterdam, maar dat was buiten bereik. Het vijftigjarig bestaan van onze stichting kon het alleen niet maken. Maar ons argument, dat er nog nimmer postzegels met vestingwerken als onderwerp in ons land waren verschenen, was een schot in de roos.

En toen de P.T.T.-directie besloot in het kader van het thema 'Historische feiten' voor de op 16 september 1982 uit te geven Europa-zegels, op beide zegels vestingmotieven te laten drukken, waren beide partijen, zowel de P.T.T.-directie als wij, zeer verheugd.

De Directie Zegelwaarden en Filatelie nodigde de graphisch ontwerper B. Cornet te Venlo uit voor het maken van een ontwerp. Na een voorbespreking keerde hij, beladen met een zware tas vol vestingliteratuur, huiswaarts en toog aan het werk. Geboeid door de diverse plattegrondtekeningen, die hij onder ogen kreeg, koos hij tenslotte voor die van Enkhuzen en Coevorden (zie Verschanste Schoonheid, blz. 71 en 99). Na enkele weken kregen wij de – inmiddels door de P.T.T. in beginsel goedgekeurde – ontwerpen toegezonden met het verzoek eventuele technische onvolkomenheden aan te willen geven. De gemakkelijk aan te brengen maar wel zeer gewenste verbeteringen werden door de ontwerper overgenomen. Overigens vonden wij de ontwerpen zeer fraai, zowel van tekening als van kleur.

Dat de plaatsnamen niet op de zegels mochten worden vermeld – de ontwerper had er geen problemen mee, maar een andere stem zei 'neen' – was voor ons een grote teleurstelling, want hierdoor werd het voor niet-ingewijden in de vestingwereld moeilijk de voorstelling te herkennen. Kennelijk had de pers er ook moeite mee.

Wel heeft de P.T.T. in ruime mate folders verspreid met een uiteenzetting over het ontstaan en de betekenis van de zegels.*

De heer Cornet ontwierp ook de illustratie van de Eerste-dag-enveloppen en het speciale stempel. Voor de eerste maakte hij gebruik van het kaartje voorkomende op blz. 150 van Verschanste Schoonheid. Twee van de puntjes zijn wit gemaakt; u raadt het al: Enkhuzen en Coevorden. Het speciale stempel vertoont het zicht op een stuk vestingwal.

De presentatie van de vestingzegels vond, zoals te doen gebruikelijk, plaats op de dag voordat zij aan het loket verkrijgbaar zijn, derhalve op 15 september 1982 en wel ter gelegenheid van de opening van de 4e NVPH (Nederlandse Vereniging van Postzegelhandelaren)-Show door Z.K.H. Prins Bernhard in het Congresgebouw te 's-Gravenhage.

In een zaal vol genodigden uit de gehele Nederlandse postzegelwereld en enige buitenlandse gasten, verrichtte Z.K.H., zelf een verzamelaar, met een korte, krachtige speech de opening, waarna de voorzitter van de NVPH, de heer S. Rietveld, het woord nam, gevolgd door de Directeur-Generaal der P.T.T., Drs. P. Leenman. Tijdens diens toespraak werd de ondergetekende op het podium geroepen om voor onze stichting een ingelijst blad met 25 zegels 'Enkhuizen' en 25 zegels 'Coevorden' en een door de D.G. zelf getekende aanbiedingsopdracht, alsmede een carnet als persoonlijk geschenk in ontvangst te nemen. De heer Leenman vertelde daarbij, dat hij tijdens een vakantiebezoek aan Sri-Lanka geboeid was geraakt door de aldaar aanwezige restanten van Nederlandse vestingbouw waardoor nu ook zijn belangstelling was gewekt voor wat nog in ons land aanwezig is.

Achteraf mogen wij dankbaar zijn dat de verkoop van de zegels als Europa-zegels heeft plaats gehad, waardoor zij een groter verzamelgebied beslaan. Ook de verkoop tijdens de vier dagen durende show van de zegels, de First-day-covers, maximumkaarten heeft waarschijnlijk een groter publiek bereikt dan in mei het geval zou zijn geweest. Het was al met al een goede zaak.

E.

* Van de P.T.T., Directie Zegelwaarden en Filatelie ontvingen wij een hoeveelheid van deze folders. Zolang de voorraad strekt kunnen aanvragen worden gehonoreerd.

Uitgifte te Coevorden op 16 september 1982

Door het gemeentebestuur van Coevorden werd ons bestuur uitgenodigd aanwezig te zijn bij de officiële uitgifte op 16 september 1982 van de twee Europa-zegels met als motief 'Vestingwerken'.

Onze Stichting was bij die plechtigheid in het Kasteel, thans Raadhuis, vertegenwoordigd door de DB-leden J. Snee en A. J. Tempelman. Na het welkomstwoord van de burgemeester, Drs. W. K. Hoekzema, sprak de directeur van het postdistrict Zwolle, Drs. N. J. Nieboer, toelichtende woorden t.a.v. het ontstaan van de Europa-zegels en het verzamelen van postzegels. Hij overhandigde een carnet met de postzegels aan de burgemeester; daarmee was de officiële uitgifte een feit. Ook onze Stichting ontving zo'n carnet. De heer Snee maakte van de gelegenheid gebruik door o.m. te memoreren, dat onze Stichting betrokken was geweest bij het tot stand komen van de ontwerpen voor deze vestingsteden-postzegels, waarvoor Coevorden en Enkhuizen model hebben gestaan. Voorts door kort in te gaan op de banden tussen Coevorden en onze Stichting.

A.J.T.



Portland Castle

foto S. H. Poppema

CONFERENTIE VAN DE FORTRESS STUDY GROUP TE WEYMOUTH, SEPTEMBER 1982

door mr. S. H. Poppema

Bezoeken aan kustverdedigingswerken te Weymouth en op het schiereiland Portland en lezingen over allerlei aspecten van de vestingbouw vormden de hoofdbestanddelen van de jaarlijkse conferentie van de Fortress Study Group die van 3 tot 6 september 1982 is gehouden. Er waren ongeveer 75 deelnemers, onder wie zes Nederlanders.

De Britse zusterorganisatie van de Stichting Menno van Coehoorn groeit gestaag naar in de algemene vergadering bleek. Zij heeft thans ruim 300 leden, van wie een derde buitenlanders.

De conferentie werd gehouden in het Dorset Institute of Higher Education te Weymouth, dat bovendien onderdak bood aan de meeste deelnemers. Dat was mogelijk omdat de studenten nog met vakantie waren.

De deelnemers hebben een goed gevuld en boeiend programma gekregen: van de thee bij de inschrijving op vrijdagmiddag tot en met het ontbijt op maandagochtend. Om met de lezingen te beginnen, de voorzitter van de FSG, brigadegeneraal J. Hamilton-Baillie, sprak over methoden van fortificatie in de twintigste eeuw, in Groot-Britannië en elders. Victor Smith gaf een uiteenzetting over veranderingen in de Britse vestingbouw van 1875 tot 1905 met Chatham en Londen als voorbeelden. David R. Barnes schetste de restauratie van Fort Amherst, een uit het laatst van de achttiende eeuw daterend werk bij Chatham, en Chris Stanley liet zien welke resultaten men kan bereiken met het fotograferen van vestingwerken uit de lucht. Tenslotte, op de laatste avond, hield Dr. Quentin Hughes een voordracht over een plan voor de versterking van Parijs uit het begin van de vorige eeuw en sprak generaal Hamilton-Baillie een tekst van Ron Hogg uit over de Tyne Turrets, inmiddels verdwenen dreadhoughtgeschutopstellingen bij de monding van de Tyne.

Tijdens enkele lezingen kwam het, soms op initiatief van de sprekers zelf, tot verhelderende dialogen.

Het excursieprogramma, in woord en beeld ingeleid door Mrs. M. Pinsent, was zeer gevarieerd, ondanks de geografische beperkingen.

Het oudste verdedigingswerk dat het gezelschap heeft bezocht was Rufus Castle aan de oostkust van het schiereiland van Portland. Het kasteel, thans nog maar voor een deel als ruïne aanwezig, zou tussen 1432 en 1460 zijn gebouwd.

Meer aandacht kregen twee kustversterkingen die in opdracht van Hendrik VIII, koning van Engeland en Ierland van 1509 tot 1547, werden gebouwd, nl. Sandsfoot Castle ten zuiden van Weymouth en Portland Castle aan de noordkant van het schiereiland. Sandsfoot Castle is een ruïne. Van de sterkte staan alleen nog de muren van het achterste gedeelte. Het kantonterras in de vorm van een halve achthoek is met het stuk rots eronder in zee gestort. Portland Castle daarentegen is in zeer goede staat. Het stenen kustfort heeft een rond fort en een donjon.

Een veel nieuwer werk dat in het programma van de FSG was opgenomen, is het Nothe Fort aan de havenmond van Weymouth. De naar zee gekeerde zijde van dit fort dat in 1872 in gebruik werd genomen, is hoefijzervormig; de keel is recht met aan één uiteinde een grote caponnière.

Het grootste vestingwerk van het gebied, de citadel de Verne, kon niet worden bezocht omdat het in gebruik is als gevangenis. Het gezelschap moest het stellen met de buitenzijde van het op de hoge noordrand van het schiereiland van Portland gelegen vestingwerk: de grote droge gracht aan de keelzijde met enkele caponnières en een toegangspoort. De citadel was een dubbele taak toegedacht: bij het afslaan van een aanval over zee en bij de verdediging in het geval van een beleg. In 1871 kreeg de Verne zijn eerste en, naar later zou blijken, zijn laatste bewapening.

De buitengesloten excursiegangers vonden niet alleen troost in de zonneschijn en in het fraaie uitzicht van Portland Heights bij de citadel op de lage landtong die het schiereiland met het gebied van Weymouth verbindt, maar ook in de bezichtiging van enkele batterijen die met de citadel één stelling vormden.

Per boot heeft het gezelschap een bezoek gebracht aan twee delen van de golfbreker van de Rede van Portland; over land waren die niet te bereiken. De golfbreker had ook ten doel verrassingsaanvallen op de marinebasis van Portland te verhinderen.



Nothe Fort

foto S. H. Poppema

Er zijn drie doorgangen die voorzien werden van verdedigingswerken. Het grootste daarvan was Breakwater Fort, oorspronkelijk een laag, rond stalen werk (diameter 35,5 meter, dikte van de stalen wand (16,5 cm) waarin in 1880, kort na de voltooiing, veertien voorladers met getrokken loop van 32 centimeter stonden opgesteld. Nadat het werk van zijn zware artillerie was ontdaan, kreeg het in de loop van de tijd doordat er allerlei toevoegingen van lichtere structuur op-, aan- en bijgebouwd werden, een geheel ander aanzien.

Het Breakwater Fort dat niet vrijelijk toegankelijk is, verkeert helaas in zeer slechte staat. Enkele exemplaren van het 32 cm geschut liggen aan de voet van de golfbreker in zee. Op een ander deel van de golfbreker waarvan de bouw in 1849 begon, heeft het gezelschap enkele lichte, verspreide werken bezocht, zoals een kazemat voor een zoeklicht en een opstelling voor luchtdoelartillerie.

De FSG heeft aan de deelnemers een bijzonder interessant programma geboden, zowel met de lezingen als met de excursies.



HET REGIMENT INFANTERIE MENNO VAN COEHOORN

*Van de bataljons-adjutant van 47 Pantser Infanterie Bataljon werd verno-
men:*

Het jaar 1982 was het jaar dat 47 Painfbat 25 jaar bestond. Voluit wordt deze eenheid aangeduid als: 47 Pantser Infanterie Bataljon, Regiment Infanterie Menno van Coehoorn.

Ter gelegenheid van dit 25-jarig bestaan was een fraaie fototentoonstelling opgezet die een beeld gaf van deze 25 jaar. Deze tentoonstelling was te zien op zowel het Corpsdiner van de Officieren als op het Corpsdiner der Onderofficieren.

Het jaar 1982 was trouwens toch een jaar met gedenkwaardige gebeurtenissen. Het zou te ver voeren om een opsomming hiervan te geven, doch een paar zaken wil ik er uitlichten.

Op 23 april vond de commando-wisseling plaats bij het bataljon. De Luitenant Kolonel der Infanterie H. G. A. Geerlings, Bataljons- en tevens Regimentscommandant, droeg het commando over aan de Luitenant Kolonel der Infanterie A. J. van Vuren. Hij stond daarmee tevens zijn plaats af in het Stichtingsbestuur, die overgenomen werd door de nieuwe Regiments- c.q. Bataljonscommandant LKol Van Vuren.

Tijdens een zeer sfeervolle plechtigheid werd, in het bijzijn van een groot aantal militaire en burger genodigden ook de nieuwe vlag gehesen die het bataljon vanaf dat moment voert. Een zeer fraai exemplaar, waarop op een rood veld centraal het familiewapen van de Van Coehoorns prijkt. Hierboven staat 47 Pantser Infanterie Bataljon en eronder Regiment Infanterie Menno van Coehoorn.

Bij alle gelegenheden waarbij het bataljon naar buiten optreedt, zoals onder andere beëdigingen, wordt deze vlag gevoerd. Het familiewapen der Van Coehoorns prijkt trouwens ook op stickers die op alle voertuigen van het bataljon zijn aangebracht en op borstzakemblemen welke de militaire uitgaanstenuen (DT) sieren.

Op deze wijze tracht het bataljon op bescheiden, passende wijze enerzijds haar eigen naam uit te dragen maar anderzijds hierdoor ook de naam van Menno van Coehoorn. Hierbij komt nog dat de Regiments/Bataljonscommandant deel uitmaakt van het Stichtingsbestuur en dat het bataljon begunstiger van de Stichting is.

Een tweede belangrijke gebeurtenis was ongetwijfeld de ontvangst te velde van een groot aantal Militaire Attachés.

Deze ontvangst vond plaats in het oefenterrein Sennelager (BRD). Op het programma stond onder andere een grootse demonstratie waarbij twee compagnieën waren betrokken. De gehele gang van zaken was terdege voorbereid en alom oogstte het bataljon lof.

Een derde zaak die eruit sprong was de deelname van het bataljon aan een zgn. ORT d.i. Operational Readyness Test. Tijdens zo'n test wordt het aangewezen onderdeel getest op zijn parate inzetbaarheid. Van NAVO-zijde was er zeer veel belangstelling voor hetgeen 47 Painfbat op de mat zou leggen.

Het resultaat was dusdanig dat het bataljon allerwegen werd geprezen.

De bekroning voor een jaar zeer hard werken kwam op 7 januari 1983. Toen reikte nl. de Generaal-Majoor Van Buuren, commandant van 4 Divisie, voor het front van het bataljon het Divisie-Fanion uit aan de Commandant van 47 Painfbat, de LKol Van Vuren.

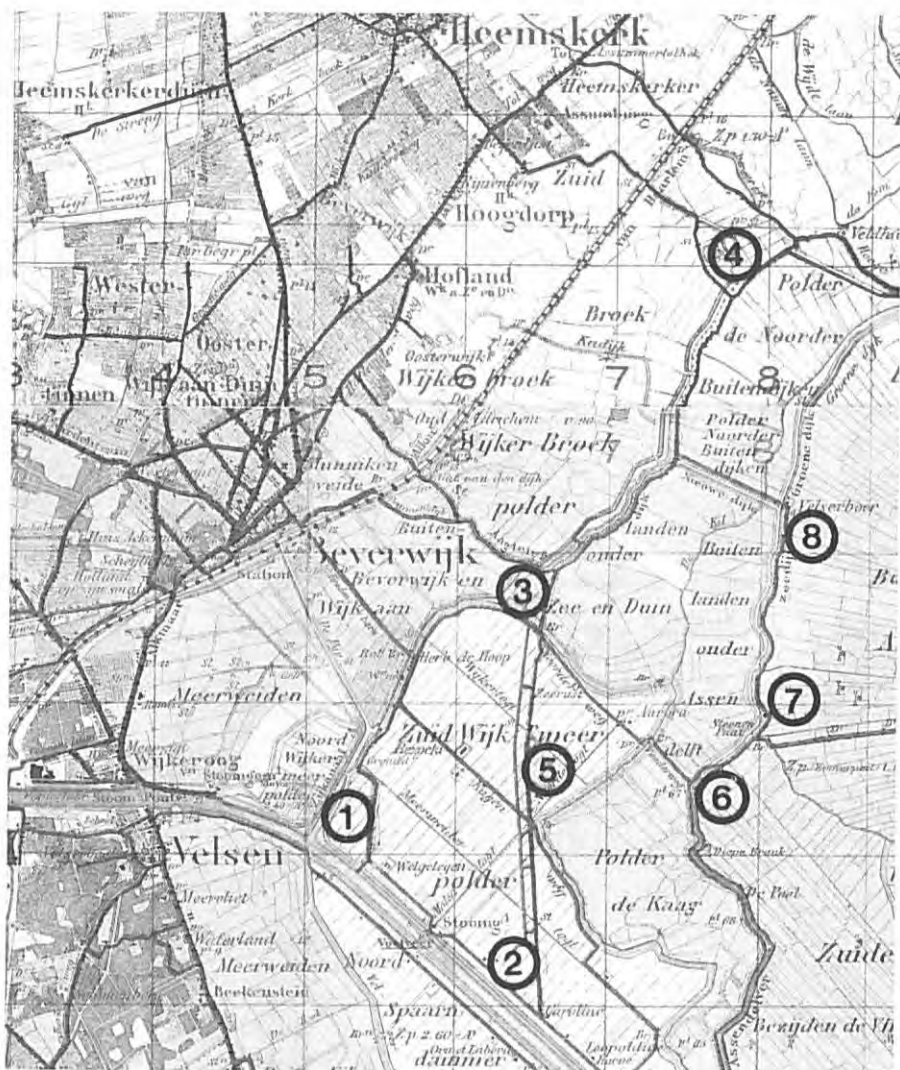
Deze onderscheiding werd aan het bataljon toegekend als: 'Meest verdienstelijke eenheid van de Divisie'.

Voorwaar geen kleinigheid. In zijn toespraak sprak de bataljonscommandant zijn erkentelijkheid uit aan het adres van een aantal genodigden, waaronder de LKol Geerlings en een aantal Officieren en Onderofficieren die het bataljon in 1982 hadden (moeten) verlaten. De overste Van Vuren dankte ook het bataljon in zijn huidige samenstelling en sprak de hoop uit dat ieder beseft dat dit geen eindpunt kan zijn maar dat men hard zal moeten werken om de hier en daar nog aanwezige onvolkomenheden weg te werken en hierdoor zo mogelijk het peil nog verder op te vijzelen.

Terugkijkend op 1983 meen ik te mogen stellen dat het afgelopen jaar voor het bataljon een goed jaar was. Met vertrouwen zien wij de toekomst tegemoet.

Het is te hopen dat de band die er bestaat tussen de Stichting Menno van Coehoorn en 47 Pantser Infanterie Bataljon-Regiment Infanterie Menno van Coehoorn niet slechts een verbondenheid in naam zal blijken te zijn doch dat deze band aangehaald zal kunnen worden.

Het bataljon wenst bestuur, leden, donateurs, begunstigers en sympathisanten van de Stichting een voorspoedig 1983 toe en wenst de Stichting in het bijzonder succes in het nastreven van haar zo lofwaardige doelstellingen.



(Fragment Top. kaart 1:50.000 – uitg. 1913).

- | | |
|--------------------------------|------------------------|
| 1. Fort bij Velsen | 5. Liniedijk |
| 2. Fort Zuidwijkmeer | 6. Assendelver Zeedijk |
| 3. Fort aan den St. Aagtendijk | 7. Munitiemagazijn II |
| 4. Fort bij Veldhuis | 8. Munitiemagazijn III |

VERHEUGENDE ONTWIKKELING AAN HET NOORD-WESTELIJKE DEEL DER STELLING VAN AMSTERDAM

De gemeente Beverwijk restaureert historische Liniedijk
door Zuidwijkermeerpolder.

door Drs. M. Kiel

Een van de mooiste, doch tevens minst bekende delen van de voormalige stelling van Amsterdam, Nederlands grootste vestingbouwkundige schepping uit de decennia rondom de laatste eeuwwisseling, is zonder twijfel de Liniedijk door de Zuidwijkermeerpolder ten oosten van Beverwijk. Deze zware dijk, met voorliggende defensieve gracht en erachter een gedekte weg, strekt zich uit over een lengte van 2700 meter dwars door de polder. Hij begint bij het Fort Zuidwijkermeer, dat direct aan de noordelijke oever van het Noordzeekanaal gelegen is, en loopt in noordelijke richting kaarsrecht naar de poldersloot, genaamd de Assendelvertocht, waar hij even lichtelijk ombuigt en doorloopt naar het Fort aan de St. Aagtdijk. Een kilometer vóór het zuidelijke deel van de dijk lag tot voor kort het grootste fort van de Stelling, Fort Velsen, dat nu gesloopt is op het z.g. 'Wachthuis' na, waarop zich nog steeds een goed bewaard 150 mm kanon in pantserkoepel bevindt.

De weg achter de Liniedijk verkeert in een slechte toestand, doch is voor personenauto's en fietsers berijdbaar. Omdat de hoge, deels met oud geboomte beplante wal het uitzicht op het industriecomplex van IJmond aan het oog onttrekt en men alleen vrij zicht heeft op het wijde stille polderland tot voorbij Assendelft, ondergaat de bezoeker zijn tocht als een verademing na de drukte en de weinig fraaie vormen van de agglomeraties IJmond en Zaanstad. Dit polderland, dat gelegen is tussen twee tentakels van de Randstad Holland, heeft een grote landschappelijke waarde.

Wat betreft de Stelling van Amsterdam is er in de laatste jaren helaas nogal wat verdwenen, zoals het grootste en best bewaarde fort van de Stelling van Amsterdam (Velsen). Daarom moet het ons extra genoeg doen te vernemen dat, althans voor wat betreft de Liniedijk door de Zuidwijkermeer er positief nieuws te melden valt. Deze dijk met alle zich daarin bevindende werken ging enige jaren geleden voor een symbolisch bedrag over van de Dienst der Domeinen naar de gemeente Beverwijk, en deze gemeente heeft zich op lovenswaardige wijze ingespannen om de jarenlang verwaarloosde linie weer toonbaar te maken. Hierover volgen verderop nadere bijzonderheden.

De dijk en de bijbehorende forten, batterijen, munitiemagazijnen en inundatiewerken vormen het westelijk deel van de kringstelling Amsterdam, ons Nationale Reduit. Dit deel werd als het minst sterke deel der stelling gezien, omdat een invaller zich vrij snel op het hoge en droge duingebied ten westen van Beverwijk en Heemskerk zou kunnen nestelen. Na veel touwtrekken werd destijds namelijk besloten om geen permanent ingerichte vleugels naar zee te bouwen, waarmee men een invaller het gebruik dezer terreinen zou kunnen ontzeggen.

Het was te verwachten, dat een invaller (men hield toendertijd ook rekening met bijvoorbeeld Engeland, waarmee vanwege de Boerenoorlog rond 1900 de verhoudingen nogal geprikkeld

waren) zijn troepen ergens in Noord-Holland aan land zou kunnen brengen en dat deze macht z'n artillerie gedekt en 'met droge voeten' zou kunnen opstellen in het duingebied. Omdat het sluizencomplex van Spaarndam (dicht bij het begin van de hier besproken linie) van fundamenteel belang was voor het uitvoeren van inundaties in het terrein vóór de Stelling en deze vitale sluizen niet verplaatst konden worden naar een vestingbouwkundig gunstiger punt, kwam het westelijk deel der linie dicht bij de duinvoet te liggen dan velen wensten. Vóór de linie was hier weinig plaats om Nederlands traditioneel machtigste wapen in de strijd te brengen: onderwaterzetting van het door de invaller te doorlopen terrein. De Meerweiden bij Beverwijk zijn bijna niet onder water te zetten en de z.g. Buitenlanden onder Beverwijk ook niet of slechts gedeeltelijk. Daarom besloot men hier een meervoudige linie aan te leggen. Ten eerste een dijk dwars door de Zuidwijkermeerpolder met een fort aan beide einden, ten tweede een vóórstelling met het Fort Velsen als hoofdstuntpunt en ten derde een tweede linie langs de Assendelverzeedijk. Deze ligt, slingerend, ongeveer één tot twee kilometer achter de Liniedijk. Het Fort Velsen werd het zwaarste der hele stelling, omdat het het Noordzeekanaal tot het Fort op het Sluiseiland van IJmuiden (Fort Willem III) moest kunnen beheersen. De achterliggende forten Zuidwijkermeer en St. Aagtendijk bestreken met hun, in keelcaponières geplaatste, groot flankementsgeschut het hele gebied voor de Liniedijk, het gebied dus dat onder water zou kunnen worden gezet. De dijk zou dwars door de polder komen te lopen.

Deze polder was in de jaren '70 van de vorige eeuw ontstaan, tegelijk met de aanleg van het Noordzeekanaal en de droogmaking der IJpolders. Omdat de Liniedijk de waterhuishouding in de polder zou verstoren werd er op 20 oktober 1893 een overeenkomst gesloten tussen het Polderbestuur en de Staat der Nederlanden, inhoudende dat de drie hoofdtochtsloten door de polder niet afgedamd zouden worden door de nieuwe dijk, doch voorzien zouden worden van z.g. damsluizen. Voorts zou de ringsloot van de polder aan de westzijde verbreed en verdiept worden om te dienen als inundatiekanaal voor aanvoer van inundatiewater van het Noordzeekanaal naar het stellingdeel, dat liep van het Fort St. Aagtendijk tot het Fort Veldhuis. Bij het Fort St. Aagtendijk kwam een grote inlaatsluis te liggen (kort na W.O. II opgeruimd). Genoemd kanaal staat bekend als 'Zijkanaal A'. Zijn functie als inundatiekanaal staat alleen vermeld op de geheime stafkaart nr. 310 'Beverwijk'. De inundatiesluis, om de Zuidwijkermeer blank te zetten, lag meteen achter het Fort Velsen en is ook al lang geleden opgeruimd. Alleen een aantal fraaie 'limietpalen' van Naamse steen, met een nummer erop en de letter 'O' van Min. van Oorlog, geeft de plaats nog aan.

De aanleg van de Liniedijk geschiedde tussen 28 december 1894 en 24 april 1897 (Contracten van Vestingwerken van eerstgenoemde datum, Contract nr. 129 in het Algemeen Rijksarchief, Den Haag) en werd voor de somma van f 183.500,- uitgevoerd door Jan Volker Jzn. te Jutphaas. Het hele werk stond onder de supervisie van de Kolonel Eerstaanwendend Ingenieur der Genie P. C. Kool en de Majoor E. A. I. W. Badon Ghijben. De laatste is door zijn vestingbouwkundige geschriften bekend gebleven, vooral door z'n nog steeds lezenswaardige beschouwing 'Een oude strijd' over de achterliggende gedachten, die tot de bouw van de Stelling Amsterdam geleid hebben.

De forten, die tot dit deel der stelling behoren, werden gebouwd tussen 1897 (St. Aagtendijk) en 1902 (Zuidwijkermeer). Alle forten in het stellingdeel van Krommeniedijk naar Zuidwijkermeer werden in 1902 voorzien van nevenbatterijen, waarin de zware artillerie voor de eigenlijke geschutsstrijd geplaatst werd. Tijdens een inval zouden achter de Assendelverzeedijk (na 1875 een 'groene dijk') nog meer batterijen gemaakt worden. Daarom zijn er in die dijk, aan de van de vijand afgekeerde zijde, drie zware bomvrije munitie- en buskruitmagazijnen gebouwd met bijbehorende houten loods, waarin het geschut voor die batterijen in tweede linie



Restauratiewerk aan de Liniedijk door de Zuidwijkermeerpolder.

foto M. Kiel

opgeslagen stond. Deze magazijnen zijn ook nu nog te zien, twee in goede toestand, de meest zuidelijke zwart beroet door oefeningen van brandweer en M.E. De magazijnen werden in 1894/95 gebouwd; de nu alle verdwenen loodsen in 1905 (zie Contracten van Vestingwerken onder 'Assendelft' en 'Krommeniedijk' in de catalogus van het Algemeen Rijksarchief). Een belangrijk onderdeel van de linie was de beplanting, welke met veel zorg was gekozen. Contract nr. 12 van 8-6-1901 in het bovengenoemd archiefonderdeel 'Contracten van Vestingwerken' geeft hierover een duidelijk beeld. Om tot een volledige integratie van de linie in het landschap te komen en de werken zo geheel aan het oog van de vijand te onttrekken, liet de Genie op de Liniedijk een dichte rij van iepen, afgewisseld met Canadese populieren planten. De afwisseling geschiedde als afweer tegen de beruchte iepenkever. Deze hoge bomen stonden achter de borstswering, langs de gedekte weg.

Op de teen van de wal, meteen ten oosten van de vóór de wal lopende gracht, kwam een rij knotwilgen, op twee meter hoogte bij te houden (knotten). Tenslotte kwam er een beplanting op de lage 'zomerdijk' aan de overzijde van de gracht, welke dijk tot doel had eventuele pogingen van de invaller om met vletten over de inundatie direct naar de wal te varen, te voorkomen, omdat de schepjes op dit dijkje aan de grond zouden lopen. Deze laatste beplanting was een driedubbele: ten westen van de kruin van het dijkje een elzenhaag, welke op een hoogte van 1.50 m gehouden moest worden en daarachter een dubbele rij knotwilgen, zig-zags-gewijs geplant. Op deze wijze ontstond een dichte, getrapte beplanting, waar de verdediger gemakkelijk overheen kon kijken vanaf de veel hogere borstswering, doch waardoor het uitzicht van de vijand op de linie zeer gehinderd werd. Genoemde beplanting is inderdaad

volgens bestek uitgevoerd en in totaal zijn er toen voor de hele linie van de Zaanlandse Communicatieweg tot het Noordzeekanaal (6½ km) 10.960 wilgen, 5000 elzen en 1920 iepen en populieren geplant. Deze eens fraaie beplanting heeft in de tachtig jaar, die sindsdien zijn verlopen, ernstig geleden. De driedubbele beplanting van de 'zomerdijk' ging dood toen de bezetter tussen juni 1944 en mei 1945 het terrein voor de linie onder water zette en is sindsdien gekapt. Veel knotwilgen op de wal zijn omgewaaid, nadat ze tientallen jaren niet meer geknot waren en dus topzwaar werden. Gedurende een paar zware stormen in de jaren '70 gingen veel van de oude iepen omver. In de winter van 1944 zijn er ook nog de nodige verdwenen en ook steller dezès heeft zich daar indertijd mee bezig gehouden.

De gemeente Beverwijk heeft de beplantingen dus in zeer vervallen staat overgenomen. Ze besloot snel tot herstel. Sinds de overname van de Liniedijk zijn er honderden populieren geplant, zodat dit gedeelte weer snel in oude luister zal zijn volgroeid. Een copie van bovengenoemd bestek is de gemeentelijke Dienst voor Beplantingen ter hand gesteld en de mogelijkheden om ook de rest van de originele bomenrijen weer terug te brengen wordt thans bezien.

Een ander facet van het werk van de gemeente Beverwijk is de restauratie van de drie damsluizen in de wal, in de Assendelvertocht, de Molentocht en de Wijker Tocht. Die in de Molentocht, vroeger de Hoofdwaterafvoer van de polder, was een dubbele doorlaat. Alle drie de damsluizen waren zeer degelijk en fraai uitgevoerde voorbeelden van oud-Nederlandse waterbouwkunde. In de vele jaren, waarin ze geen onderhoud genoten, zijn alle drie in nogal vervallen staat geraakt. De gemeente heeft nu besloten ze geleidelijk in een betere staat te brengen. In 1982 werd de som van f 50.000,- door B. en W. voor dit doel beschikbaar gesteld en in oktober van dat jaar werd de mooie dubbele damsluis in de Molentocht geheel hersteld. Men slaagde er in een baksteen van hetzelfde formaat als de oude te vinden en bracht ook de hardstenen dekplaten weer aan, die in de loop van de tijd stukgereden waren.

De beide andere (enkele) damsluizen zullen na voltooiing van de dubbele aan de orde komen. Men speelt voorts met de gedachte een toeristische fietsroute langs de linie uit te zetten. Het zou verheugend zijn indien de gemeente ook kon beslissen de grote nevenbatterij van fort St. Aagtendijk (bestemd geweest voor de opstelling van vier kanonnen van 12 cm), welke mede haar eigendom geworden is, te restaureren. Veel geld is daar niet voor nodig, omdat vrijwel het gehele werk er nog is. Alleen de deuren en pantserluiken ontbreken en een deel der traversen is weggegraven. De steller dezès heeft dit met de Directie Openbare Werken besproken en men had er zeker oren naar. Een probleem is echter dat één van de varianten van het 'voorlopig tracé' van Rijksweg 16 vlak langs of over de batterij komt te lopen en een restauratie als hier bedoeld dan weinig zinvol zou zijn.

Het is te hopen, dat de gemeente Beverwijk in de komende jaren de middelen kan vinden om haar plannen ten aanzien van de Liniedijk uit te voeren. Hiermee hangt ten nauwste samen de toekomst van de forten Zuidwijkermeer en St. Aagtendijk, welke beide goed bewaard zijn en waarvoor de gemeente zich als geïnteresseerde kenbaar gemaakt heeft. Het tracé voor de aan te leggen Rijksweg 16 – zoals die nog definitief moet worden vastgesteld – zou in de overwegingen nog een belangrijke faktor kunnen zijn.

Samen met de drie, achter de Assendelverdijk gelegen interessante oude munitiemagazijnen, is dit deel van de voormalige Stelling van Amsterdam het meest compleet bewaarde en zou zeker in aanmerking komen om integraal als Monument van 19de-eeuwse versterkingskunst bewaard te blijven voor de komende generaties. De gemeente Beverwijk heeft uit eigen initiatief een eerste aanzet hiertoe gegeven en dit initiatief, zowel als de kwaliteit van het reeds gerealiseerde, verdient zonder meer onze bewondering.

DE ANWB HONDERD JAAR

1 juli 1883 – 1 juli 1983

Wanneer men met een zekere voldoening terugziet op de viering van het gouden jubileum van onze Stichting en – meer nog – beluistert, dat de buitenlandse zusterverenigingen (alle veel jonger) met respect spreken over wat wij in vijftig jaar wisten te bereiken, is de kans op een zekere zelfoverschatting niet denkbeeldig.

Wel, het is dan voor een bestuurslid bijzonder nuttig gewaar te worden, dat één van de medeoprichters van onze Stichting zijn eeuwfeest gaat vieren; dat brengt je het betrekkelijke van de eigen betekenis wel duidelijk onder ogen!

Op 1 juli 1883 werd de 'Bond van Nederlandsche Vélocipèdisten' opgericht; de Bond begon met 196 leden en groeide formidabel: hij telt thans ruim 2.500.000 leden en heet zoals bekend al lange tijd ANWB.*

Ofschoon de hoofddoelstelling van de ANWB niet in directe zin de monumentenbescherming is, werd in de loop der jaren een groot aantal activiteiten ontwikkeld welke voor de monumenten- en landschapsbescherming in ons land van grote betekenis was en is. De ANWB was medeoprichter van en bleef een bestuurszetel bezitten in een aantal organisaties in deze sector, waaronder onze Stichting. Voorts memoreer ik in het bijzonder de oprichting van de Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming (NCM) in 1972, waarbij de ANWB in zekere zin als professionele mentor optrad: de eerste jaren verzorgde men het secretariaat. De ANWB organiseerde reeds in de twintiger en dertiger jaren monumentenstudiedagen, een activiteit welke tegenwoordig tot de taken van de NCM behoort.

Wij prijzen ons gelukkig, dat de ANWB nog altijd in ons Hoofdbestuur is vertegenwoordigd en daarin een constructieve inbreng heeft. Momenteel door de heer W. L. F. Rietbergen, chef van de vakgroep Landschap en Monumenten in de staforganisatie van de ANWB.

Graag betuigen wij onze erkentelijkheid voor alles wat de ANWB deed voor het behoud van waardevolle landschappen en monumenten en bieden wij onze gelukwensen aan met dit bijzondere jubileum.

Wij hopen dat het een mooi en in alle opzichten geslaagd jubileumjaar wordt!

J.S.

* Vele gegevens zijn ontleend aan het bijzonder interessante en instructieve artikel van de heer W. L. F. Rietbergen in 'Monumenten', uitg. januari 1983.

TIEN JAREN NATIONALE CONTACTCOMMISSIE MONUMENTENBESCHERMING (NCM)

'De NCM is een stichting die de krachten in de particuliere monumentenwereld wil bundelen. Enerzijds door het versterken van het onderling contact tussen de honderden monumentenorganisaties die in ons land werkzaam zijn en anderzijds door het laten klinken van een krachtige stem vanuit de particuliere organisaties in de richting van de overheid. De NCM houdt zich vooral bezig met zaken van algemene aard en van nationaal belang. De meer specifieke of lokale zaken worden doorgegeven aan andere organisaties.'*

De NCM, in 1972 opgericht door een achttal organisaties w.o. de Stichting Menno van Coehoorn, herdacht op 11 maart 1982 haar tienjarig bestaan. Na een periode van verkennen, aftasten en opbouw zou men kunnen stellen, dat de NCM in die tien jaren volwassen is geworden en dat zij heeft bewezen, dat de in de aanhef verwoorde doelstelling niet te ambitieus was. Zij heeft vele krachten in de monumentenwereld gebundeld (reeds meer dan 200 organisaties sloten zich aan), kan een krachtige stem laten klinken in de richting van de overheid . . . en doet dat ook. Het Algemeen Bestuur van de NCM is als vaste gesprekspartner geaccepteerd door de Minister van WVC en de Monumentenraad. En, het geval dienende, ook door Kamercommissies, Kamerleden en de pers.

Zaken van algemene aard en van nationaal belang worden stelselmatig aangepakt; m.b.t. brandende kwesties wordt onderzoek verricht, soms met inschakeling van wetenschappelijke instituten. De jaarlijkse monumentenstudiedagen worden druk bezocht en intensief beleefd. De voorlichting is op een goed peil gebracht. Het secretariaat, aanvankelijk onder de hoede van de ANWB, heeft zich ontwikkeld tot een professioneel directieteam.

Het vieren van een tienjarig bestaan mag dan wel geen aanleiding geven tot het afsteken van feestredes, noch tot het voeden van gevoelens van voldaanheid, maar het spreken van een goede start, een voortvarende opbouw en een bemoedigend functioneren is zeker niet misplaatst. Gaarne dan ook onze gelukwensen met dit eerste jubileum. Een goed gecoördineerd, slagvaardig optreden 'naar boven en naar buiten' zal in de eerstkomende jaren nog meer noodzakelijk zijn dan in het afgelopen decennium.

* Uit 'NCM-nieuws', juni 1982.

J.S.

NCM-BESTUUR

Onze Erevoorzitter W. F. K. Engelbrecht nam op 2 november jl. afscheid als lid van het Algemeen Bestuur van de NCM.

Vanwege het bijzondere karakter van deze bestuursvergadering was deze belegd in de vm. bomvrije kazerne te Muiden. Voorzitter J. C. J. Lammers memoreerde in zijn afscheidwoord de verdiensten van de heer Engelbrecht voor de NCM gedurende diens tienjarige bestuurslidmaatschap. In het bijzonder gold dit zijn bemoeienissen en inzet als één der oprichters in 1972. Na afloop werd door het gemeentebestuur van Muiden een borrel aangeboden; voorts leidde de burgemeester het gezelschap rond door de zorgvuldig gerestaureerde kazerne, waarin thans een aantal gemeentelijke diensten is ondergebracht.

De heer Engelbrecht werd in het NCM-bestuur opgevolgd door de heer J. Sneepe.

HULDIGING DR. J. BELONJE

Op 10 september 1982 was de historische raadzaal van het stadhuis van Alkmaar volgestroomd met belangstellenden, die getuige wilden zijn van de grootse huldiging, door het gemeentebestuur aan dr. J. Belonje bereid ter gelegenheid van het feit dat hij zeventig jaar geleden, om precies te zijn in september 1912 als schooljongen van 13 jaar (!) voor de eerste maal het Alkmaarse gemeentearchief betrad.

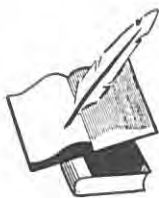
Nadat de jubilaris en mevrouw Belonje waren binnengeleid, was het woord aan de wethouder voor Onderwijs en Culturele Zaken, de heer Th. Stam, die uiting gaf aan de grote bewondering en waardering van het gemeentebestuur voor deze geboren Alkmaarder. Naast zijn openbare functies verdiepte hij zich als geen ander in de historie van Alkmaar en omgeving. Door zijn uitgebreide publicaties op dit terrein heeft hij de uitkomsten van zijn onderzoeken in het gemeentearchief in ruime kring bekendheid gegeven. Onder applaus van de aanwezigen en terwijl de Alkmaarse regenten in hun vergulde lijsten aan de wand goedkeurend toekeken, overhandigde wethouder Stam de heer Belonje de zilveren erepenning van de stad.

De volgende spreker was de gemeentearchivaris, drs. W. A. Fasel, die een korte levensschets van dr. Belonje gaf en tal van persoonlijke herinneringen ophaalde. Daarna introduceerde hij de door ing. P. S. Teeling samengestelde Bibliografie van in druk verschenen geschriften van dr. Belonje, door hemzelf gedurende bijna een halve eeuw bijgehouden, die het respectabele aantal van bijna 900 titels omvat. Het eerste exemplaar van deze Bibliografie werd daarna aan de jubilaris aangeboden.

Na een uitvoerige terugblik op zijn lange leven dankte dr. Belonje het gemeentebestuur voor de hem verleende onderscheiding en hij sprak de hoop uit dat vele jongeren zich tot het archiefonderzoek en de rechtshistorie zullen voelen aangetrokken en daarvan door publicaties zullen getuigen.

Op de daarna volgende, druk bezochte receptie was vanzelfsprekend ook het bestuur van de Stichting Menno van Coehoorn vertegenwoordigd om hulde te brengen aan haar erelid, onderscheiden met de Coehoorn-mortier, die – naast zijn publicaties op het terrein van de historische vestingbouw – zich als lid van het hoofdbestuur en van de studiec commissie zulke grote verdiensten heeft verworven!

v.d.M.



EXCURSIE WoudRICHEM-LOEVESTEIN

Op uitnodiging en onder leiding van onze correspondent Dr. C. van der Graaf bezocht een 25-tal begunstigers op 18 september de vesting Woudrichem en de vesting slot Loevestein.

Voorafgaand aan de excursie werd de onthulling van een gedenksteen in Gorinchem bijgewoond. Deze steen maakte voorheen deel uit van de Waterpoort, welke sinds de eeuwwisseling in de tuin van het Rijksmuseum staat opgesteld. Thans is de steen ingemetseld in de waterkerende vestingmuur nabij de plaats, waar de Waterpoort zich vroeger bevond.



De tekst uit 1642 gebiedt gehoorzaamheid aan de wetten:
'Civitas in qua maxime cives legibus parent et in pace beata et bello invicta est' = 'een stad (staat) waarin de burgers het meest aan de wetten gehoorzamen is en in vrede gelukkig en in oorlog onoverwonnen'.

foto's Gem. Archiefdienst, Gorinchem



De vesting Woudrichem vertoont vele sporen van de restauratiewerkzaamheden, welke onder auspiciën van de Stichting Stadsherstel (waarin ook onze Stichting is vertegenwoordigd) sinds 1971 zijn uitgevoerd. Aan de wallen en grachten moet echter nog het nodige gebeuren. Het 'opnieuw opmaken' van die werken blijft echter zeer wel uitvoerbaar; de stad kan weer een in vele opzichten mooi voorbeeld van een 16de/17de-eeuwse riviervestiging worden.

Op Loevestein zijn meerdere restauratiewerkzaamheden in uitvoering; voorts is onder leiding van Prof. Dr. J. G. N. Renaud een onderzoek m.b.t. de bouwgeschiedenis aan de gang. Wallen en grachten (in eerste aanleg 16de-eeuws) zouden – waarschijnlijk met beperkter middelen dan in Woudrichem – weer vrijwel in de oorspronkelijke toestand kunnen worden hersteld.

Zoals altijd een goed opgezette en interessante excursie!

J.S.



1923 – DE HOLLANDSCHE MOLEN – 1983

Molens, door wind- of waterkracht aangedreven, hebben eeuwen lang in onze vestingsteden een hoogst belangrijke rol gespeeld. Hun product – voornamelijk meel – was van zeer grote betekenis voor het welzijn van het garnizoen en de burgerij profiteerde daarvan mee. Toen tengevolge van de ontwikkeling van het geschut de van baksteen opgetrokken muren van de middeleeuwse steden hun militaire karakter steeds meer verloren, zijn tal van muurtorens tot windmolens omgebouwd. Na de intrede van het gebastioneerde verdedigingsstelsel bleken de wallen en de bolwerken door hun hoogte een ideale plaats voor het neerzetten van windmolens – vrijwel iedere vestingstad had (en kent nog vaak) haar 'molenbastion'. Het waren aanvankelijk eenvoudige, van hout opgetrokken standerdmolens, goedkoop te bouwen en in tijden van beleg gemakkelijk af te breken of te demonteren. Deze situatie is in de laatste jaren in enkele vestingsteden (Heusden, Bourtange) gereconstrueerd, zodat we ons een beeld kunnen vormen hoe het er ooit heeft uitgezien. Pas in de 19de eeuw zijn deze standerdmolens door de veel solidere, stenen molens vervangen. In de 'ijzeren stad' Maastricht dreef de rivier de Jeker tal van molens aan. En aan de kust profiteerden de 'getijmolens' van het verval tussen vloed en eb voor het aandrijven van hun raderen, o..a. in de vestingsteden Bergen op Zoom, Goes, Sas van Gent.

Het is dus alleszins begrijpelijk dat in de oprichtingsakte van de Stichting 'Menno van Coehoorn' van 18 april 1932 aan de Vereniging 'De Hollandsche Molen' een plaats in het hoofdbestuur werd aangeboden; het verbaast ook niet dat mr. P. G. van Tienhoven, de toenmalige voorzitter van 'De Hollandsche Molen', als eerste vertegenwoordiger van zijn vereniging in het hoofdbestuur van 'Menno van Coehoorn' zitting nam. Sedertdien zijn de banden tussen de beide organisaties hecht gebleven en heeft 'Menno van Coehoorn' op bescheiden, maar weloverwogen wijze meegewerkt aan het behoud van de molens in Nederland.

Nu 'De Hollandsche Molen' zestig jaar bestaat en dit op 5 maart 1983 in Hotel 'Krasnapolski' te Amsterdam werd herdacht, biedt 'Menno van Coehoorn' haar oudere zuster haar oprechte gelukwensen aan en spreekt zij de hoop uit dat in goede samenwerking nog vele molens voor het Nederlandse landschap mogen worden behouden!

v.d.M.

(Bij de herdenking was ons hoofdbestuur vertegenwoordigd. Het vignet is ontleend aan 'Molennieuws'. Red.)

Leest u mee?

Feiten en meningen over recente publicaties

Die Yseren Stadt Maastricht

L. J. Morreau

2de druk, Maastricht 1982, formaat 22 x 30 cm, 144 blz.; 40 illustraties. Kunstdrukpapier, gebonden. Boekhandelsprijs f 35,-; zie ook onze prijslijst.

Voor de 2de druk (1e druk 1973, zie ons jaarboek 1974, blz. 22) mag men na de 'schoonheidsbehandeling' van 1982 met recht spreken van een gedaanteverwisseling. Was het boekje van 1973 sober van uiterlijk, dit boek mag werkelijk fraai worden genoemd (en verkrijgbaar tegen een redelijke prijs). Vél goedverzorgde illustraties: prenten, gravures, tekeningen foto's (waarvan hierbij een voorbeeld).



De drie 'reeken' (waterpoorten) bij de Pater Vincktoren. Voorgond: de poort in de verbindingsmuur tussen genoemde toren en de vestingmuur van ca. 1455; achtergrond: poort in de eerste ommuring; links: poort in de tweede ommuring. (Foto van de auteur.)

Ten opzichte van de ondertitel van de eerste druk is de nieuwe ondertitel veel juister. De behandelde stof gaat over de periode ca. 1200 tot 1678, verdeeld in 4 tijdvakken. Men krijgt een goede algemene indruk van het hoe en waarom van de aanleg of wijziging der Maastrichtse fortificaties. Ik ben het eens met de typering van dr. mr. H. H. E. Wouters, die het voorwoord schreef: '... voor de doorsnee-belangstellende die niet al te diep op de geschiedenis van iedere fortificatie afzonderlijk wil ingaan, maar prijs stelt op een betrouwbaar overzicht van het ontstaan, de groei en het verval van de vesting in haar geheel'.

Grepen uit het leven der mensen die de vesting bevolkten, hetzij als burgerij of als garnizoen, geven de lezer het gevoel dat hij iets mee-beleeft. Morreau schrijft soms bepaald 'geëngageerd', bij voorbeeld als hij zich nu nog boos kan maken over het achterbaks gekonkel, dat in het midden van de vorige eeuw leidde tot de sloop van de prachtige Wycker Kruittoren. 'Monumenten hebben geen recht van bestaan als zij het tegenwoordige geslacht hinderen', aldus de toenmalige minister van financiën...

Een les voor het heden, want die opvatting is bepaald nog niet verdwenen!

Stevensweert – Munten en Kaarten

Door M. Hendrickx, L. Janssen, H. Rutten en H. Sangers

Deze uitgave verscheen in januari jl. 'als een royale en wetenschappelijk-verantwoorde aanvulling' op zijn in 1955 verschenen en in 1978 herdrukte wetenschappelijke uitgave over Stevensweert op staatkundig, kerkelijk en kunstgebied, aldus H. Sangers in een 'Ten geleide'.

Dit boek van 264 blz. telt slechts weinig pagina's (15) algemene tekst, o.a. gewijd aan de geschiedenis der stad die van 1630 af tot 1874 de vestingstatus heeft gehad. In de 15de eeuw behoorde het tot de bezittingen van de graven Van-de Bergh, een geslacht dat politiek verdeeld was tussen Spaans en Staats. Als gevolg daarvan werd gedurende twee perioden (gelegen tussen 1573 en 1699) afwisselend door de ene en de andere tak van de familie te Stevensweert muntslag bedreven. In een veertigtal, met vaardige hand door M. Hendrickx gepentekende afbeeldingen worden de Stevensweertse munten getoond, voorzien van aantekeningen.

Het cartografische gedeelte (65 kaarten + gravures) staat op naam van H. Rutten. Voor een stadje van deze omvang mag een zo uitgebreid aantal kaarten respectabel heten, maar het was dan ook wel bijna 250 jaar een vesting op een strategisch belangrijke plaats. Elke afbeelding is voorzien van gegevens: titel, soort, maker, plaats van herkomst en afmeting, e.e.a. voor zover zulks kon worden achterhaald. De volgorde is chronologisch. Het boek bevat verder een geslachtslijst van de Heren Van de Bergh, hun wapens, bibliografie, enige portretten en afbeeldingen van zeldzame penningen.

Men krijgt de indruk dat de auteurs zich met grote toewijding aan hun taak hebben gezet en diepgaand onderzoek hebben gepresteerd. Het resultaat is dan ook een gedegen vertrouwenwekkend werkstuk, dat bepaalde facetten van een boeiende streekgeschiedenis belicht en daarom ook buiten het terrein van numismatiek en cartografie aandacht verdient.

Het boek is in eigen beheer uitgegeven en kost f 45,- + f 5,- verzendkosten. Te bestellen door overschrijving van f 50,- op bankrekeningnummer 14.95.06.309 Rabo-bank Stevensweert ten name van H. Sangers, Stevensweert onder vermelding van 'Boek Stevensweert – Munten en Kaarten'. Het gironummer van de Rabo-bank Stevensweert is 104.88.99.

T.

Baugeschichte der Eidgenössischen Befestigungswerke 1831-1921

Door Julius Rebold, Genieoberst.

Paperback, afm. 15 x 21 cm. 116 blz. Uitgave: Association Saint Maurice pour la recherche de documents sur la forteresse 1982.

Van onze Zwitserse begunstiger Günther D. Reiss ontvingen we een goed verzorgde heruitgave van dit in 1922 gepubliceerde werk.

Zwitserland heeft, mede dank zij een doelmatig opgezette landsverdediging eeuwenlang (potentiële) vijanden buiten de grenzen weten te houden. Slechts de Napoleontische periode maakte daarop een uitzondering. Door de aard van het landschap waren en zijn grote delen van de grensgebieden vrijwel ondoorschrijdbaar. Versterkingen hoefden doorgaans uitsluitend te worden aangelegd op de accessen (rivierdalen, bergpassen, tunnels). Aldus ontstonden tamelijk op zichzelf staande 'posities' of stellingen.

De geschiedenis daarvan is nauwkeurig vastgelegd en in het boek gerecapituleerd op een wijze, welke doet denken aan de wijze, waarop in de vorige eeuw onze registers betreffende de duurzame versterkingen werden opgezet. Ook het beleid m.b.t. de financiering klinkt ons zeer vertrouwd in de oren. Zo lezen we b.v. op blz. 32:

'Das Militärdepartement wies diese Projekte, weil zu kostspielig, zurück und der Chef des Departements forderte die Kommission auf, tunlichst auf Ersparnisse hin zu arbeiten . . .'

Wanneer de bouw van een spoorwegtunnel het noodzakelijk maakte, versterkingen aan te leggen – zo lezen we elders – werden de kosten verhaald op de Bundesbahn (vgl. Afsluitdijk Rijkswaterstaat-Defensie 1935!).

Het boek is goed voorzien van foto's, doch helaas spaarzaam van tekeningen en topografische kaarten.

Waarschijnlijk kon men deze in 1922 uit veiligheidsoverwegingen nog niet voor publicatie beschikbaar stellen. Al met al een interessant werk, dat ons een goed inzicht geeft van het arbeidsterrein van onze Zwitserse collega's.

J.S.

Fort, Volume 10, 144 blz. Uitgave van de Fortress Study Group 1982, ISSN 0261-586X

De tiende aflevering van 'Fort' is gewijd aan de zestiende eeuw. In wisselwerking met de ontwikkelingen in techniek en maatschappij maakte de vestingoorlog toen een stormachtige vernieuwing door: bruikbaar geschut, het bastion en de ondergrondse mijnenoorlog stammen alle van rond 1500.

Over de mijnenoorlog handelen drie artikelen, andere over het geschut der vestingen, de kustforten van Hendrik VIII en het beleg van Malta in 1565.

Een artikel over handboeken over vestingbouw bestrijkt ook nog de tijd tot 1705, het jaar van de Engelse vertaling van Menno van Coehoorns 'Nieuwe Vestingbouw'.

Zoals het een jubileumuitgave betaamt, is deze tiende aflevering goed verzorgd. Er is beter papier gebruikt dan voor de vorige afleveringen, wat met name de illustraties ten goede is gekomen.

J. S. van Wieringen



foto A. J. Tempelman

'GARDEN PARTY'

Het Dagelijks Bestuur vond in de 75e verjaardag van onze secretaris een goede aanleiding hulde te brengen aan de man, die al zoveel jaren zich volledig voor de Stichting inzet. Op de dag zelf, 23 juli, bleek dat niet mogelijk, omdat hij met zijn vrouw op reis was in Bretagne. Maar op 19 augustus ontving het echtpaar Treu het Dagelijks Bestuur in hun gastvrije huis aan het Klompvæn in Oisterwijk.

Tijdens een genoeglijke 'garden-party' overhandigde voorzitter Engelbrecht de jubilaris een in kunstleer gebonden exemplaar van de herdruk van Coehoorns 'Nieuwe Vestingbouw'; hij liet het kostbare boek vergezeld gaan van een kistje wijn. Daarbij werd de hoop uitgesproken, dat het de Secretaris gegeven mag zijn nog vele jaren zijn grote gaven in dienst van de Stichting te stellen!

(buiten verantwoordelijkheid van de redacteur)

v. d. M.



BEHEERSPLAN VOOR HET STAATS-NATUURRESERVAAT VOORMALIGE GREBBELINIE VOOR DE PERIODE 1980-1990

door Drs. A. Littel

Staatsbosbeheer, Afdeling Beheersplanning, Utrecht. Vastgesteld op 20 april 1982. 62 blz. + 4 bijlagen, kaarten en plattegronden.

Dit is het eerste beheersplan voor dit omstreeks 1975 door het toenmalige ministerie van CRM verworven reservaat; het zal elke tien jaar worden herzien. De terreinen zijn van Prov. Waterstaat Utrecht en de Dienst der Domeinen overgegaan naar CRM in verband met hun grote cultuurhistorische, natuurwetenschappelijke en landschappelijke betekenis. Van cultuurhistorische betekenis zijn de eigenlijke vestingwerken, alsook de linie als geheel.

Voor de natuurwetenschappelijke betekenis zijn vooral de vogels verantwoordelijk en in mindere mate de vegetatie. Hoewel het reservaat slechts 53,58 ha groot is, bevat het een grote afwisseling van terreintypen en een formidabele lengte aan houtwallen, grachten en boomrijen. Dit laatste is uiteraard ook de reden voor de landschappelijke betekenis van het reservaat.

Het betreft hier dus niet zomaar een natuurreservaat. Lang niet alle onderdelen hebben deze bestemming en enkele ervan zullen blijven worden verpacht aan boeren. Het is een reservaat met een gemengde doelstelling, waarbij blijkens het beheersplan het accent ligt op de cultuurhistorie. De hoofddoelstelling luidt: 'Het in stand houden en zonodig herstellen van de militair- en cultuurhistorisch waardevolle elementen en patronen, rekening houdend met de landschappelijke waarden van het reservaat'.

Op grond van deze doelstelling worden beheersplannen voor de afzonderlijke onderdelen uitgewerkt, die in feite op het volgende neerkomen:

- De eigenlijke vestingwerken, inclusief grachten, zullen weer onder oorspronkelijk profiel worden gebracht; sluisjes zullen worden hersteld.
- De kaden zullen als houtwal worden beheerd; plaatselijk zullen daartoe nieuwe bomen worden geplant en bestaande flink gesnoeid; op enkele plekken zal een verdwenen kadege-deelte weer worden aangelegd.

- Vlakke terreingedeelten (bv. op de werken) en sloten zullen zo worden beheerd dat zij een soortenrijke, niet door mest of vervuiling verstoorde plantegroei krijgen.
- Enkele gedeelten worden door middel van fiets- en voetpaden beter toegankelijk gemaakt.

Een algemeen oordeel over het plan kan luiden dat het een goed gedocumenteerde en zeer doordachte indruk maakt en dat het zeer wel strookt met de doelstellingen van de Stichting Menno van Coehoorn. Hierbij zijn twee opmerkingen op hun plaats:

In de eerste plaats moeten we constateren dat het reservaat bij lange na niet de gehele Stelling in de Geldersche Vallei omvat en dat daarom dit beheersplan nog niet het behoud van de cultuurhistorisch betekenis van de Stelling als geheel verzekert.

Het reservaat omvat de Asschatterkeerkade (met werk), de Roffelaarskade (met werk), de Lambalgenkeerkade, een deel van de Groeperkade (met schans bij Engelaar), en het complex Linie van Jufvrouwwijk-Schalmdijk-Slaperdijk (met Batterij Schalmdijk, Werk a/d Daatselaar en zuiddeel van Fort a/d Buursteeg).

Vermoedelijk waren deze delen van de stelling het gemakkelijkst te verwerven. Niettemin is het jammer dat de noordhelft van Fort a/d Buursteeg (thans camping), een deel van de Groeperkade, het Werk a/d Rode Haan, de Slaperdijk tussen dit werk en de Amerongse Berg, alsook de werken bij de Grebbesluis en Grebbeberg (vooralsnog) ontbreken.

De Liniedijk langs het Valleikanaal (inclusief de werken ten N. van Amersfoort) is in de afgelopen decennia wellicht reeds te zwaar aangetast om hier nog te worden genoemd.

Vooraf van het Fort a/d Buursteeg-noord en van de werken bij Grebbesluis en -berg is de militair-historische en natuurwetenschappelijke betekenis evident. Wellicht kunnen deze in de toekomst nog aan het reservaat worden toegevoegd.

Een tweede constatering is, dat er in het beheersplan van wordt uitgegaan, dat het mogelijk is om in enkele jaren tijd zowel het oorspronkelijke profiel van werken en grachten te herstellen, alsook de kwaliteit van de begroeiing door snoei- en maai-beheer te verbeteren. Ik voorzie dat zelfs indien het restauratiewerk aan de profielen zorgvuldig geschiedt de doelstellingen ten aanzien van de vegetatie bij deze werken voorlopig niet zal worden gehaald, wellicht zelfs niet binnen de duur van dit beheersplan.

Dit neemt echter niet weg, dat de bedoelingen van het plan loffelijk zijn. Laat ik daarom besluiten met de hoop uit te spreken, dat het Staatsbosbeheer de tijd (en de middelen) zal worden gegund om de in dit beheersplan neergelegde doelstellingen ondanks de gesignaleerde moeilijkheden toch te realiseren.



STICHTING
MENNO VAN COEHOORN

OORKONDE

Het Hoofdbestuur van de Stichting
Menno van Coehoorn,
overwegende, dat

W.F.K. Engelbrecht

zich gedurende een zeer groot aantal jaren heeft ingezet voor het behouden van historische vestingwerken en meer in het bijzonder gedurende bijna vijftien jaren als voorzitter is opgetreden en zich in die hoedanigheid buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt, besluit

hem te benoemen tot Erevoorzitter van het Hoofdbestuur van de Stichting

Sloten, 2 oktober 1982

De voorzitter

De secretaris

J. Sneep

H.A. Treu

CORRESPONDENTENDAG 2 OKTOBER 1982

Afscheid voorzitter W. F. K. Engelbrecht

Op 2 oktober 1982 werd de jaarlijkse correspondentendag – voortreffelijk georganiseerd door correspondent drs G. P. Karstkarel – gehouden in de vestingstad Sloten (Fr.), waarbij tevens hoofdbestuursleden, commissieleiden en medewerkers waren uitgenodigd. Daaraan was gevolg gegeven door ruim dertig personen. Als bijzondere gasten én getuigen van de overdracht van het voorzitterschap der Stichting, waren mevrouw Engelbrecht en mevrouw Sneep uitgenodigd, alsook de vm. correspondent in Friesland Jhr E. C. Storm van 's-Gravesande.

Na de begroeting volgde een korte vergadering met zakelijke bijdragen o.a. van heren Besemer, Van den Brandeler, Hooftman, Karstkarel, Kiel, Laguette, Rietbergen en Scheltema. Hierna bood dr Van der Graaf de voorzitter een fraai werkstuk aan (een op een voet gemonteerde koehoren) als symbolisch huldeblijk voor de geslaagde jubileumviering.

Vervolgens de 'commando-overdracht' van de scheidende voorzitter W. F. K. Engelbrecht aan zijn opvolger J. Sneep, waarbij eerstgenoemde o.a. zei de tijd gekomen te achten – nu hij 75 jaar wordt, hoewel nog 'fit' – de leiding aan een jongere over te dragen. Na een korte terugblik op zijn 'regering' en een dankwoord aan alle medewerkers draagt hij de Menno van Coehoorn-vlag en de voorzittershamer over in handen van de heer Sneep.

Deze verwoordde zijn gedachten op de volgende wijze:

'Het zou water naar de zee (of het Slotermeer) dragen zijn in dit gezelschap uitvoerig in te gaan op het werk van mijn voorganger. Laat mij trachten met enkele trefwoorden het meest kenmerkende naar voren te halen:

- Binnen onze eigen organisatie is dat: 'teamwork';
- Naar buiten toe is dat: overleg in goede harmonie;
- Ten aanzien van samenwerking op nationaal en internationaal niveau is dat: stimuleren.'



Rondgang door Sloten aan het einde van de dag.



foto J. Combrink



Tenslotte leest de heer Sneep een fraaie, door de heer A. J. Tempelman gecalligrafeerde, oorkonde voor waarmede de zojuist afgetreden voorzitter wordt benoemd tot *erevoorzitter* van het hoofdbestuur van de Stichting. Geroerd ontvangt de heer Engelbrecht de benoeming, de oorkonde en het warme applaus van de aanwezigen en spreekt een kort dankwoord uit dat (toevallig?) zeer toepasselijk wordt begeleid door klockgelui van het historische kerkje van Sloten.

Het woord is vervolgens aan de heer Karstkarel die, met diabegeleiding, vertelt over de historie van de stad Sloten en haar relatie met Menno van Coehoorn. Wat deze laatste betreft trekt hij een parallel met de Franse vestingbouwer maarschalk Vauban.

Sloten is midden 14de eeuw ontstaan als een tol- en handelsnederzetting op de kruising van de landweg van Doniawerstal naar het Gaasterland en de waterweg (de Ee) van de vm. Middenzee naar de Zuiderzee. Het stadje werd versterkt maar als strafmaatregel werden \pm 1550 de wallen gesloopt. In 1581 werd Sloten opnieuw bevestigd en kreeg vijf bastions (dwingers). Midden 19de eeuw werden de landpoorten en een gedeelte van de wallen geslecht. In 1951 werd de tol pas opgeheven. Sloten is in de loop der jaren maar weinig gegroeid en gaaf gebleven.

Daarover vertelt ir J. G. C. Vegter en toont hij foto's en tekeningen. Hij wijst op het verschil tussen de 4 m smalle landweg en de zeer royale brede waterweg met de daarlangs lopende wegen. De stad is schitterend gerestaureerd. In het bijzonder vertelt de heer Vegter over de restauratie van de kerk, stadhuis en pastorie en het aandeel dat zijn vader daarin had gehad.

Na een dankwoord door de voorzitter gericht tot beide heren voor hun belangwekkende voordrachten wordt de lunch gebruikt.

Na de maaltijd vertrekt het gezelschap per bus naar Wyckel waar, ter afsluiting van het jubileumjaar, de afgetreden voorzitter na een kort woord, tesamen met zijn opvolger, een krans legt bij de graftombe van onze naamgever Menno van Coehoorn (zie ook foto's blz. 3).

Ten bate van de kerkrestauratie wordt de president-kerkvoogd, de heer Visser, een enveloppe met inhoud ter hand gesteld.

De dag wordt besloten met een rondgang, onder leiding van de heren Karstkarel en Vegter over de wallen en door de straten van het zonovergoten Sloten.

Terug in restaurant 'De Zeven Wouden', waar we die dag te gast waren, wordt na enige conversatie en onder gebruik van een drankje afscheid genomen. Een dag, waaraan de deelnemers een goede herinnering zullen bewaren.

H.C.T.



foto J. Combrink

HET TWEEDE INTERNATIONALE COLLOQUIUM VAN DE

DEUTSCHE GESELLSCHAFT FÜR FESTUNGSFORSCHUNG

gehouden te Minden, 29 tot 31 oktober 1982

door mr. S. H. Poppema

Voor de tweede maal heeft de Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung e.V., opgericht in 1981, een internationaal colloquium gehouden. Deelnemers uit verscheidene landen, waaronder Nederland, hoorden voordrachten en lezingen over verschillende aspecten van het thema 'Vesting, Garnizoen en Bevolking' en discussieerden met de sprekers.* De bijeenkomst werd gehouden in het raadhuis van de vroegere Pruisische vestingstad Minden.

Lezingen van sociaal-economisch en sociaal-cultureel karakter werden gehouden door de Duitse historicus K. M. Hofmann van de Ruhr-Universiteit te Bochum, de Franse demografe mevrouw Dr. M. Schoepfner en de Duitse museum-directeur Dr. H. P. Mielke.

Hofmann bepleitte een methodische aanpak vanuit verschillende disciplines bij de bestudering van voormalige vestingsteden en hun omgeving, vooral tegen de achtergrond van algemene politieke, sociale, economische en culturele ontwikkelingen. Over Minden zei hij dat de stad door het feit dat het een vesting was in de eerste helft van de negentiende eeuw geen industriële ontwikkeling heeft gekend. Ook nadat Minden in 1873 als vesting werd opgeheven, bleef de stad in haar ontwikkeling achter bij andere steden in de omgeving, zoals Herford en Bielefeld.

Mevrouw Schoepfner gaf een inzicht in de verhouding tussen de bevolking en het garnizoen te Homburg gedurende de twee perioden van Franse bezetting in de jaren tussen 1679 en 1715. Zij deed dat aan de hand van zeer gedetailleerde gegevens over huwelijkssluitingen en doopdiensten.

Mielke tenslotte vroeg weer aandacht voor Minden in de negentiende eeuw en wees op de positieve invloed die de voortdurende afwisseling van officieren en bestuursambtenaren had op het culturele leven van de rijke burgerij van de stad. De invloed daarvan op de minder goed bedeelde kringen in de stad bleek echter zeer beperkt te zijn geweest. Ook besteedde Mielke onder meer aandacht aan de prostitutie.

De heer G. Fischer, auteur van krijgshistorische werken, reikte de vestingonderzoekers in Duitsland de helpende hand door te wijzen op vindplaatsen van archiefmateriaal over de vestingbouw in Duitsland van 1871 tot 1945.

Vestingbouw en de grafische kunsten was het onderwerp van de bijdrage van Dr. E. Jäger, plaatsvervangend directeur van een Duits instituut voor cultureel werk. Hij beval aan kaarten en afbeeldingen van vestingen vooral ook in boeken te zoeken en niet uitsluitend in de kaartenverzamelingen van musea en archieven. Ook in handleidingen voor versterkingskunst,



Reduit Fort C, Minden.

foto S. H. Poppema

mémoires van vorsten en veldheren en zelfs in vlugschriften over wapenfeiten kan men waardevolle afbeeldingen en beschrijvingen aantreffen. Als voorbeelden van bronnen noemde hij onder meer de geïllustreerde kronieken *Delle guerre di Fiandra* (Antwerpen, 1609) door Giustinianus en de *Polemographia* (Amsterdam, 1621) door Baudartius.

De voorzitter van de D.G.F., Dr. V. Schmidtchen, vestigde de aandacht op het 'oorlogsboek' van Filips, hertog van Kleef, graaf van der Mark en heer van Ravestein (1456-1528). Dit boek dat in het begin van de zestiende eeuw verscheen en waarvan een Nederlandstalige versie van 1579 bestaat, geeft aanwijzingen voor de oorlog ter zee en te land, met inbegrip van de belegering en de verdediging van vestingen.

Prof. Dr. W. Hahlweg, emeritus professor in de militaire geschiedenis aan de universiteit te Münster, sprak over de vesting Danzig en haar eigen strijdkrachten in het tijdvak 1807-1814.

De Britse archeoloog A. M. Howe beschreef het nu voor de ogen van de passant geheel verdwenen kamp voor krijgsgevangenen uit de strijdkrachten van Napoleon te Norman Cross in Huntingdownshire dat van 1796 tot 1816 heeft dienst gedaan. Dit kamp was waarschijnlijk het eerste dat speciaal voor dit doel werd aangelegd.

Verslag over de restauratie van vestingwerken werd uitgebracht door de Britse publicist en mede-oprichter van de Fortress Study Group A. Kemp en de Poolse ingenieur K. Biskup; eerstgenoemde sprak over Newhaven Fort en de ander over vestingwerken van Küstrin.

De Oostenrijkse luitenant-kolonel Dr. K. Mörz gaf een overzicht van de ontwikkeling van de kringstellingen in Oostenrijk-Hongarije van 1820 tot 1914. In de eerste periode, tot 1840, werden uitsluitend eenvoudige torenforten bij de aanleg van kringstellingen toegepast.

Achtereenvolgens ging men over tot de bouw van reduitforten en artillerieforten zonder en met belangrijke infanterieposities, alle voorzien van escarpaponnières. Van 1886 tot 1900 was het de tijd van de 'eenheidsforten' met draaibare artillerie-koepels en met contrescarpkoffers. Van de eeuwwisseling tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was de idee dat de kringen uit anderziddige werken voor de strijd op lange en op die voor korte afstand moesten staan.

De Nederlandse historicus Drs. M. Kiel, bijzondere correspondent van de Stichting Menno van Coehoorn, beschreef een van de fortten van de vroegere Turkse vesting Silistra aan de Donau. Dat fort, Mecidyve Tabya, vertoont duidelijk Nieuwpruisische karakteristieken, het resultaat van Duitse vestingbouwkundige hulp. Het polygonale werk dat uit de jaren 1853/1854 dateert, heeft een reduit, schoudercaponnières en een keelcaponnière. De caponnières springen niet uit de hoofdwal maar uit een 'muur van Carnot', een vrijstaande muur in de gracht. Bulgaarse autoriteiten hebben het fort in de oude staat teruggebracht en er een restaurant in gevestigd. Is er slechts éénrichtingsverkeer geweest van Pruisen naar het Osmaanse Rijk? De Nederlandse spreker heeft vastgesteld dat het in de jaren 1857/1860 volgens de Nieuwpruisische methode gebouwde Wezeler Fort Fusternberg schietgaten met spitsbogen heeft die zo zeer op oudere Turkse voorbeelden lijken dat er geen sprake van toeval kan zijn.

Naast dit theoretische gedeelte van het programma was er maar weinig tijd uitgetrokken voor bezichtiging van wat er rest van de vestingwerken en andere militaire bouwwerken te Minden. Het meest intensief werd het Fort C bezichtigd. De keelcaponnière en de reduit verkeren nog in goede staat. De poternes van de parade naar de schoudercaponnières zijn nog toegankelijk, maar de caponnières zijn vervallen. De wal van het kleine fort is daarentegen nog vrij goed onder profiel.

Al was het excursiegedeelte van het programma misschien wel erg kort, als geheel was het tweede colloquium van de D.G.F. een zeer geslaagd evenement. Het bood de deelnemers veel kennis en ideeën. Misschien is het ook voor de Stichting Menno van Coehoorn te overwegen haar veld van activiteiten uit te breiden tot studie op de terreinen van de sociale wetenschappen. De belangstelling voor het fenomeen vesting kan er in Nederland slechts door toenemen.

Het stedelijk museum had ter gelegenheid van het colloquium een tentoonstelling ingericht van kaarten, plattegronden, schilderijen en een verrassend groot aantal maquettes en modellen die een beeld gaven van de vesting Minden. Opvallend was vooral het model van één van de spoorwegpoorten waarmee het binnen de enceinte van de vesting gelegen spoorwegemplacement kon worden afgesloten.

* Volledige teksten zijn in druk verschenen bij de DGF: Band 1 (1981) en Band 2 (1982); voor adres zie *Buitenlandse contacten* elders in dit jaarboek. Prijs 25 à 30 DM.

STUDIEBEZOEK AAN HET ALGEMEEN RIJKSARCHIEF
(ARA) TE 'S-GRAVENHAGE
op zaterdag 12 maart 1983

Na verkregen toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris kon onze eerste 'voorjaars-correspondentendag' worden belegd in het ARA. Doel van deze studiedag was het verkrijgen van inzicht, hoe men bij archiefonderzoek te werk moet gaan om te vinden wat men zoekt. Ook de erevoorzitter, leden en medewerkers van commissies en bijzondere medewerkers (en in dit geval moeten we zeggen) 'sters' waren uitgenodigd en velen hadden aan die uitnodiging gevolg gegeven. In totaal 2 dames en 33 heren (waartoe óók gerekend het dagelijks bestuur¹) vormden het gehoor van de heren *K. Zandvliet* en *F. E. G. Hoste* die als medewerkers van het ARA zo bereidwillig waren zich beschikbaar te stellen. De formele aanvang was 10.30 uur op welk tijdstip werd begonnen met een zeer korte huishoudelijke bespreking. Daarna gaf *drs Van Hoof* van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf een globaal overzicht van de indeling en het functioneren van militaire archieven. De volgende inleider was de heer *K. Zandvliet*, werkzaam aan de Kaartenafdeling van het ARA, die het gezelschap in grote lijnen voorbereidde op hetgeen in de kaartenafdeling en in het Depôt voor ons was uitgestald. Het was een goede gedachte dat men van één bepaalde vesting – in dit geval Gorinchem – kaarten en stukken bijeen had gebracht, die een periode van bijna 4½ eeuw overspanden.

Van het gehoorzaaltje boven, begaf men zich naar de kaartenafdeling beneden, waar twee groepen werden gevormd, elk onder leiding van een der gastheren. Getoond werd hoe men met behulp van klappers en microfiches de archiefnummers van de gewenste stukken opzoekt, die men vervolgens ter inzage vraagt. Daarna werd het cartografische heiligdom, het depôt betreden. Uit de gehele periode waren stukken aanwezig: de tijd van de Graven van Holland (Karel V en Philips II, vóór 1550), de Republiek tot 1795, de Centrale Overheid, het Koninkrijk Holland, de Franse tijd en die van het Koninkrijk der Nederlanden voor en na 1830. Bij de stukken ging het om soms prachtige kaarten, om atlassen, tekeningen, inspectie-rapporten van Controleurs der Fortificatiën van de Staten van Holland, jaarverslagen van EAI's, Registers der Genie, Koninklijke besluiten etc. etc.

Om ca 16.00 uur werd de dag besloten met een korte nabespreking en richtte

de voorzitter woorden van warme dank tot de sprekers en rondleiders voor hun enthousiaste inzet en hun heldere uiteenzetting.

Voor hen die zich bezorgd mochten afvragen of er dan géén aandacht was geweest voor 'de inwendige mens', jawel: ... er was een middagpauze ingevoegd, die werd doorgebracht in Restaurant 'De la Haye' ergens in het winkelcentrum Babylon, vlakbij. En 'men liet zich de uitsmijter of wat dan ook goed smaken', zoals dat in de daarvoor geijkte termen heet. Bovendien hadden de gastheren zich veel moeite gegeven om na aankomst en voor het vertrek het uitgebreide gezelschap te voorzien van koffie en thee 'zodat men niets te kort kwam'.

Nogmaals veel dank aan het Algemeen Rijksarchief en aan de heren Zandvliet en Hoste in het bijzonder.

¹ Hetgeen gewettigd lijkt, gezien de vermelding van het DB in de laatstverschenen druk (1976) van het sedert 1672 door de Stadsdrukkerij van Amsterdam – toen nog domicili van de Stichting M.v.C. – uitgegeven 'Heerenboekje'.



KORTE MEDEDELINGEN OVER HISTORISCHE VESTINGWERKEN

onder redactie van ing. P. L. Mulder

Groningen

Bourtange – gem. Vlagtwedde (blz. 4/nr. 11)

Ook in 1982 kon verdere voortgang worden gemaakt met de reconstructie van de Vesting Bourtange. 's Lands Huys werd voltooid en in gebruik genomen.

De zeven woningwoningen op het Kroonwerk met aangepaste uiterlijke vormgeving, zijn gereedgekomen en worden thans bewoond.

De in het kader van de I.S.P. gesubsidieerde werken aan de Leidingenstraat zijn afgerond. De uitvoering van het werk 'wallen en grachten t.p.v. de oude provinciale weg west' is in 1982 gereed gekomen. Thans is de vesting aan de westkant gesloten. Tevens zijn verhardingen rondom 's Lands Huys en de woningen op het Kroonwerk aangebracht, terwijl de zgn. 'poterne' in de hoofdwal is gebouwd.

Medio 1982 heeft de gemeente een voorstel voor een uitvoeringsprogramma 1981-1982 naar verschillende, bij de realisatie van de Vesting c.a. betrokken instanties gezonden. Hierin is een overzicht gegeven van de reeds gemaakte en de nog uit te voeren werken, met de daaraan verbonden kostenramingen, alsmede voorstellen tot fasering en subsidiëring. Dit heeft een aantal positieve reacties opgeleverd. Met name mag de reactie van de provincie bijzonder hoopvol worden genoemd. Het college van gedeputeerde staten heeft ons namelijk doen weten er een voorstander van te zijn, dat de in het bestemmingsplan gelegen wallen, grachten, bruggen, poorten, verhardingen e.d. in de periode 1983 t/m 1986 worden voltooid, met toepassing van subsidie in Herinrichtings- en I.S.P.-verband.

Over de verwerving van het door de werken benodigd onroerend goed zijn onderhandelingen gaande met de betrokken eigenaren.

Momenteel zijn gereed:

- | | |
|---------------------------|-------------------------------|
| – 4 bastions, geheel | – verschillende gebouwen: |
| – 1 bastion, gedeeltelijk | 's Lands Huys |
| – Friesche Poort | Schoolmeesterswoning |
| – 4 bruggen | Baracquen (diverse) |
| – Poterne | Pastoorlogement |
| – 2 Ravelijnen | Majoorslogement |
| – groot deel Contrescarp | Capiteynslogement |
| – gedeelte Kroonwerk | Corps de Garde |
| – Standaard Korenmolen | Arcenaal |
| – Kanonopstellingen | Baracquen op het Schuitendiep |
| | 2 Kruitmagazijnen |

(J. v.d. Velde – Dir. G.W.)

Bellingwolder- of Oude Schans (blz. 5/nr. 7)

Uit een verslag van de secretaris van de Stichting Oude Schans te Beerta berichten wij het volgende.

Reconstructie Oudeschans

Op 12 maart 1982 werd begonnen met de 1e fase van de reconstructie Oudeschans. Het noordelijk deel van het dorp is nu voorzien van riolering en de wegen werden opnieuw bestraat. Ook werden de wallen en grachten rondom het Doodenbastion in oude staat hersteld. De eerste fase kostte een miljoen en werd uitgevoerd in het kader van de Herinrichting. Gedurende de werkzaamheden aan de Vesting is een groot aantal voorwerpen aan het oppervlak gekomen, die dateren uit een tijdvak dat ligt tussen 1570 en 1630. De meeste voorwerpen zoals borden, olielampjes, kookpotten maar ook kogels, messen en schoenen werden in rioolputten aangetroffen. Voorts kwam uit de klei een puntgaaf christusbeeldje tevoorschijn. Ook veel Duits aardewerk werd er aangetroffen. In een redelijke staat verder nog een kerkstoof, een zogenaamde lollepoot.

RESTAURATIE UURWERK KERKJE OUDSCHANS (OUDE GARNIZOENSKERK)

In 1982 is met de restauratie een aanvang gemaakt. Een en ander wordt uitgevoerd door de heer J. H. Koster. Financieel werd zulks mogelijk gemaakt door bijdragen van het Anjerfonds, de Stichting Oude Groninger Kerken en de Gemeente Bellingwedde. (Wij schreven over deze garnizoenskerk in ons Jaarverslag 1972 blz. 24 + foto tegenover blz. 68.)

Friesland



Correspondentendag en overdracht voorzitterschap op 2 oktober te Sloten in 'De Zeven Wouden'. Zie ook pag. 70 e.v.



foto A. J. Tempelman

Overijssel

Zwolle (blz. 7/nr. XIX)

Wijnlagerstoren

De conservering/restauratie van deze muurtoren is gereedgekomen (zie foto). Er zal een ambachtelijk mosterdfabriekje in worden gevestigd. Er zijn plannen om in de komende jaren de muurrestanten aan weerszijden van de Wijnlagerstoren te restaureren en de beëindiging van de stadsmuur met overdekte weergang nabij de Diezerpoort af te bouwen.

Voor elk van de steden Zwolle, Steenwijk en Deventer wordt in samenwerking met 't Oversticht' en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg getracht een uitbreiding te verkrijgen van de bescherming van deelstukken van de v.m. verdedigingswerken (grachten en wallen).

P-gelegenheid Jufferenwal (Maagjesbolwerk)

De gemeente tracht een zo flexibel mogelijk plan te ontwerpen voor de parkeergelegenheid. Het huidige idee is, de functies van haven en kade ter plaatse te handhaven.

Een op te werpen wal met aangepaste beplanting zal de daarachter geplande parkeergelegenheid in 2 lagen, vanaf de 'veldzijde' aan het oog moeten onttrekken. E.e.a. vergelijkbaar met de parkeergelegenheid op het Noordereiland.

Bovenhaven en Buitenhaven

Een ambtelijke werkgroep ontwikkelt voor deze gebieden bestemmingsplannen. Besprekingen met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg hebben daarover plaats gehad.

Voor beide gebieden geldt dat, omwille van de economische aspecten, van de oorspronkelijke bolwerkvormen zal moeten worden afgestapt. Er zal wel aandacht worden gegeven aan de voortzetting c.q. aanpassing van het bestaande rivierfront.

Gelderland

Doesburg (blz. 5/nr. VIII)

Met het in werkvoorziening (W.S.W.) uitvoeren, onder auspiciën van Staatsbosbeheer, van de rehabilitatie van de Liniën kon ook in 1982 worden voortgegaan. De Lage Linie kwam voor tweederde deel gereed, terwijl – meer dan in het jaar daarvoor – ook aan de Hoge Linie kon worden gewerkt. Men hoopt de gehele rehabilitatie in de eerstkomende vijf jaar te kunnen voltooien.

Groenlo (blz. 8/nr. XII)

In ons jaarboek 1981/82 berichtten wij dat een in de Eibergseweg gelegen duiker werd vernieuwd en verruimd. B. en W. deelden ons mede dat deze passage onjuist is. Wél bestaat het voornemen daartoe, doch gebrek aan financiële middelen stond de uitvoering van het werk in de weg.

Voorts vernamen wij van de aanleg van een vissteiger met toegangsstraatje in/aan de vestinggracht bewesten het Noorderbastion (bastion met kanon). Als gevolg van de voorgenomen verbouwing van het ziekenhuis tot verpleeghuis zal de v.m. vestinggracht ter plaatse moeten worden aangepast.

Tiel (blz. 17/nr. XXIII)

Een werkgroep van de afd. civiele techniek van de T.H. te Delft heeft een plan ontworpen voor het maken van een damwand die de Waalbandijk te Tiel kan beveiligen tegen kwel bij verhoogde waterstand. Het plan is aan R.W.S. en polderbestuur voorgelegd. Zie ook onze berichten in de jaarboeken 1979/80; 1980/81 en 1981/81.

Boven Lent (blz. 26/nr. 8-a,b)

Het fort Boven Lent (nabij Nijmegen) is door het Rijk (Domeinen) verkocht aan het polderdistrict Betuwe te Elst.

Sperfort Pannerden (blz. 28/nr. 12-a,b)

Het fort is nog steeds Rijkseigendom en wordt beheerd door de Dienst der Domeinen. Volgens onze informatie kost het deze dienst de grootste moeite onbevoegden – in het bijzonder de opgeschoten jeugd – van het fort te weren. Reeds in het jaarboek 1977 spraken wij onze bezorgdheid uit over de verloedering van het fort.

Westervoort (blz. 32/nr. XVIII-B)

Met de eind 1981 begonnen grondwerken voor de aanleg van de provinciale weg S 102 (Ply-route), die het sperfort doorsnijdt, werd in hoog tempo doorgegaan. Het fort met de bijbehorende grond is in het afgelopen jaar voor een symbolisch bedrag door de provincie Gelderland van het Rijk (Domeinen) aangekocht.

Wat van het fort gespaard wordt (kan worden) – gedacht wordt aan delen van de vestinggracht en het oorspronkelijke vestinggebouw e.a. – is nog niet duidelijk en zal mede afhangen van de wijze waarop het geheel wordt afgewerkt.

Utrecht

De Grebbelinie (blz. 9/nr. 6-C)

Dankzij de voortreffelijke samenwerking met Staatsbosbeheer is het belangrijkste en oudste deel van de Grebbelinie nu veiliggesteld. Het werk aan de Daatselaar, het werk aan de Engelaar en het werk op de Roffelaarskade werden op verantwoorde wijze gerestaureerd.

Het werk op de Aschatterdijk, een deel van het fort aan de Buursteeg (het andere deel is niet meer te redden wegens de daarop gevestigde camping), de Linie van Juffrouwewijk en de Batterij op de Schalmdijk hoopt Staatsbosbeheer de komende jaren te restaureren.

Samen met enige kades en bospercelen vormen genoemde werken het Staats Natuurreservaat Voormalige Grebbelinie.

Een vertegenwoordiging van onze stichting was aanwezig bij de introductie van het reservaat bij de gemeentebesturen waarin het gebied is gelegen. Een zeer gedetailleerd beheersplan voor het reservaat werd onze stichting aangeboden (zie bespreking blz. 68 e.v.).

Op ons initiatief is een restant van een anti-tankversperring uit W.O. II in de gemeente Scherpenzeel bij uitbreidingsplannen gespaard. Het is thans een monumentje ter ere van 15-RI.

Fort Blauwkapel (blz. 20/nr. 15)

Het uit omstreeks 1850 daterende wachthuis dat momenteel nog in gebruik is als jeugdcentrum, zal binnenkort worden ontruimd. Het gebouw is eigendom van de gemeente Utrecht en een nieuwe bestemming is nog niet bekend.

Fort bij Rijnauwen (blz. 21/nr. 24)

Door de zorg van het Staatsbosbeheer werden op meerdere plaatsen bomen en struikgewas gerooid, waardoor tijdens excursies een betere indruk kan worden verkregen van de oorspronkelijke situatie en de schootsvelden. Tijdens de excursie ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Stichting op 13 mei 1982 trad het Staatsbosbeheer op als voortreffelijk gastheer en organiseerde o.m. een fraaie buitenexpositie.

Aan de Natuurbeschermingsconsulent bij het Staatsbosbeheer, de toekomstige beheerder, werden adviezen uitgebracht m.b.t. de te treffen voorzieningen met het oog op de consolidatie, resp. de (toekomstige) educatieve functie van het object.

Noord-Holland

Enkhuizen (blz. 7/nr. V)

Enig bescheiden onderhoud werd verricht aan Dromedaris, Koepoort, Boereboom, Oudegouwsboom en walmuren. Het Staverse poortje werd gevefd; de wallen en bastions zijn goed onderhouden.

Voor restauratiewerken ontbreken de financiële middelen.

Hoorn (blz. 10/nr. VII)

De fundering van de Hoofdtoren is onderzocht en in goede staat bevonden. De grote muurscheuren blijken voort te komen uit het verroesten van de rondgaande kettingankers. Er is (voorlopig) geen geld voor restauratie. Aan onderhoud wordt weinig of niets gedaan.

Maria-toren. Het voegwerk behoeft voorzieningen. Wallen en singels zijn goed onderhouden. De walmuren zullen in 1983 worden geres taureerd.

Weesp (blz. 17/nr. XIII)

De gronddekking op het torenfort is verwijderd, evenals de wal om het fort. Voorts is een onderzoek ingesteld naar de oorzaak van waterbezwaar in de onderste ruimten. Voor de eerste herstelwerkzaamheden is een bedrag van f 80.000,- beschikbaar gesteld.

Ing. J. W. C. Besemer, voorzitter van onze technische commissie, heeft een rapport met aanbevelingen opgesteld voor de volgende herstelling.

Fort Benoorden Purmerend (blz. 31/nr. 31)

Het fort werd in 1982 verkocht aan een wijnimporteur, die het sterk verwaarloosde fort heeft opgeknapt en het interieur heeft ingericht tot opslagplaats en toonzalen voor wijn. Onze bijzondere correspondent M. Kiel, die het herstel van nabij heeft gevolgd, verklaarde dat daarbij geen enkel deel van de oude inrichting is gesloopt of veranderd op een wijze die onze stichting zou afwijzen.

Linie van Beverwijk (blz. 33/7.C.III)

De gemeente Beverwijk heeft het voornemen om tenminste twee van de overgebleven lunetten van de Linie van Beverwijk te restaureren. Het betreft de twee werken die aan weerszijden van de Creutzberglaan liggen. Eén daarvan is voorzien van een hardstenen obelisk met marmeren plaat met inscriptie.

De gemeente wil op de geres taureerde lunetten een aantal oude vuurmonden plaatsen en vroeg onze stichting medewerking in de verwerving daarvan.

Overige werken in de v.m. Stelling van Amsterdam. (Niet in de Atlas v. N.H.).

- De grote dubbele inundatieduiker in de verbindingswal door de Zuidwijkermeerpolder tussen de forten Zuidwijkermeer (a/h Noordzeekanaal) en St. Aagtendijk, werd op kosten van de gemeente Beverwijk fraai geres taureerd. (Voltooid in december 1982).
- Een uit 1891/92 daterend klein type inundatiesluisje in de Veerpolderdijk onder Haarlem, dat tot doel had genoemde polder te inunderen bij een aanval op de sector Penningsveer, wordt begin 1983 geres taureerd op kosten van het waterschap Groot-Haarlemmermeer. Dit schap wil het sluisje opnieuw gaan gebruiken voor de controle op de waterhuishouding van de Veerpolder en zal erachter, laag beneden aan de dijk een klein modern gemaaltje bouwen.

Werken Afsluitdijk

De v.m. verdedigingswerken zullen door het Min. van Defensie worden overgedragen aan Rijkswaterstaat. Deze dienst heeft het plan de werken met een laag zand te bedekken, zodat een soort duinlandschap ontstaat, waarbij de kosten van onderhoud en het gevaar van indringers tot een minimum worden teruggebracht. Getracht zal worden de werken op Kornwerderzand te behouden en op de monumentenlijst te krijgen. Er is een plan ter tafel gekomen aan enkele werken een museale bestemming te geven.

Het fort Erfprins (blz. 38/nr. 10) – Den Helder

Nabij de noordwestelijke saillant van het fort is – dwars door de tegemoetkomende batterij – een coupure gemaakt voor de aanleg van een weg. Deze coupure is niet diep ingegraven (minder dan de helft van de walhoogte). Aan de buitenzijde moest daarom een oprit gemaakt worden. Bij deze werkzaamheden is een Duitse bunker gesloopt. Tevens werd een klein deel van de gracht gedempt.

Hoewel deze ingreep niet erg groot is, kan men toch spreken van een aantasting van de hoofdwal.

Het grote bomvrije gebouw onder het zeefront zal in 1983 of 1984 leeg komen te staan. Plannen om het gebouw dan op te vullen met zand zijn gelukkig van de baan. Omdat men in dit gebouw last had van vocht zijn in enkele vertrekken de gewelven ontdaan van vele lagen kalk en verf. Na deze behandeling bleek dat de ruimten bij een stooktemperatuur van 15°C droog bleven.

Het fort Dirksz. Admiraal (blz. 39/nr. 17) – Den Helder

In de caponnière (met de Duitse bunkers nog het enige interessante wat er in het fort te vinden is) zijn weer enkele schietgaten dichtgemetseld. Zo langzamerhand is er van de caponnière niets aardigs meer over.

Het gehele fort maakt een verloederde indruk.

De gedekte gemeenschapslinie (blz. 39/nr. 19) – Den Helder

Momenteel is de gemeente Den Helder bezig met het opknappen van het nog bestaande deel der linie tussen de forten Dirksz. Admiraal en Westoever.

De Oude Schans (blz. 40/nr. 24) – Texel

In maart 1982 vond een bespreking plaats tussen functionarissen van de gemeente Texel en Natuurmonumenten over de restauratie van een deel van het aardwerk. Ofschoon volgens afspraak de nodige opmetingen door de gemeente werden verricht, is sindsdien niets meer gebeurd.

Het restauratieplan betrof het ravelijn, de ravelijnsgracht en het daaromheen liggende deel van de bedekte weg, met uitzondering van het metselwerk aan het ravelijn.

Niet in de atlas voorkomende werken:

Slooppannen van Staatsbosbeheer Texel met betrekking tot de Duitse Flakbatterij Loodsmansduin en de Nederlandse 2e Batterij 15L35 gaan voorlopig niet door om redenen van financiële aard.

In de Grafelijkheidsduinen in Den Helder, ten zuiden van het fort Kijkduin, blijken nog belangrijke resten te liggen van de voor-oorlogse kustbatterij Helsdiep (1e Batterij 15L40). Nog voorhanden zijn drie groepen elk bestaande uit een achthoekige betonnen geschutsbedding, een betonnen munitiebergplaats met munitielift en een manschappenverblijf. Een vrij compleet geheel.

Zuid-Holland

Asperen (blz. 1/nr. 11)

De stadsmuur langs de Linge en aan de zuidzijde is in volle glorie hersteld. Het stadje viert in 1983 het duizendjarig bestaan!

Gorinchem (blz. 10/nr. X)

Gorinchem werd deze zomer opgeschrikt door de plannen van Rijkswaterstaat om de Linge-
haven af te sluiten door een dam omdat de Lingesluis niet meer bestand zou zijn tegen extreem
hoogwater. Zo'n dam zou het historische stadspatroom te niet doen en 'De Linge-
haven dicht, geen gezicht' luidt de leus.

Op zaterdag 18 september 1982 werd een steen, afkomstig van de voormalige Waterpoort,
ingemetseld in de wal van Gorinchem en onthuld in tegenwoordigheid van autoriteiten en
Menno-deelnemers. De tekst uit 1642 gebiedt gehoorzaamheid aan de wetten: 'Civitas in qua
maxime cives legibus parent et in pace beata et bello invicta est' = een stad (staat) waarin de
burgers het meest aan de wetten gehoorzamen is en in vrede gelukkig en in oorlog onoverwon-
nen'. (Zie ook pagina 62.)

Nieuwpoort (blz. 19/nr. XVII)

Van B. en W. van Nieuwpoort ontvingen wij enige ontwerpen voor het inrichten van een
recreatiegebiedje op het Hoofd in die gemeente. Alvorens over te gaan tot het definitief
voorbereiden van een nieuw bestemmingsplan, werd ons door de gemeente de gelegenheid
geboden onze zienswijze kenbaar te maken. Een goed gebaar.

Woerden (blz. 27/nr. XXV)

Zie verslag elders.

Wierickerschans (blz. 37/nr. 17)

Met de Wierickerschans binnen haar gebied, is de gemeente Bodegraven als zg. 'Vestingge-
meente' donateur geworden van onze stichting.

Zeeland (volgorde alfabetisch)

Middelburg

Tijdens graafwerkzaamheden in de binnenstad is men gestuit op de stadsgracht en de stadsmuur
met steunberen van de eerste stadsuitleg na de 14de eeuw. De restanten zijn geruimd.

Rammekens (1547). Fort —

Een aantal medewerkers en studenten van de Technische Universität Berlin hebben het fort
opgemeten en de bouwkundige geschiedenis ervan bestudeerd. Een medewerker gebruikt deze
informatie voor een afstudeerverslag over de Italiaanse vestingbouwkunst in Europa uit de
periode 1500-1600.

De bebossing op het Napoleontische kroonwerk achter Rammekens is voor de voet wegge-
zaagd wegens een explosie van perevuur.

Het buitendijks voorland van het fort krijgt geen definitieve status als beschermd natuurgebied
omdat de zeewering moet worden versterkt.

De Ruyter, nabij Vlissingen (1913). Kustfort —

De restanten van het fort zijn door het Waterschap Walcheren volgestort met baggerspecie. Bezwaar hiertegen mocht niet baten.

Tholen

Van C.R.M. (thans W.V.C.) werd bericht ontvangen dat de omwalling met bastions en vestinggracht zijn opgenomen in de aanvullende ontwerprijst van beschermde monumenten.

Veere

De gemeente Veere heeft het bestemmingsplan Beschermd Stadsgezicht Veere goedgekeurd. Het bezwaar van onze stichting ten aanzien van de bestemming voor de wallen is niet ontvankelijk verklaard. B & W van Veere zijn op zoek naar middelen voor de hoogst noodzakelijke restauratie van de zeemuur. Veere telt 129 monumenten.

De door de ROB geplande onderzoeken naar Middeleeuwse stadsmuren en poortresten, alsmede opgravingswerkzaamheden op het terrein van het arsenaal uit 1540 en de nabijgelegen zeemuur met flanktoren konden wegens het ontbreken van financiën geen doorgang vinden.

Vlissingen

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg maakte ons erop attent dat grote delen van de zeevering van Vlissingen niet beschermd zijn. Onaanvaardbaar wordt geacht, het niet beschermd zijn van het Keizersbolwerk waarop het standbeeld van Michiel A. de Ruyter en het havenlicht staan. Onderzocht werd welke delen van de zeeversterkingen – de dijkverzwaring – nog voor bescherming in aanmerking komen. Zie ook ons bericht in het jaarboek 1981/'82.

Naar wij vernemen zal in 1983 een tentoonstelling 'Vlissingen-Zeefront' worden georganiseerd.

Onze correspondent, de heer J. W. M. Slokkers, heeft namens onze stichting bij het gemeentebestuur een bezwaarschrift ingediend tegen het bestemmingsplan, waarin o.m. de Oostbeer is gelegen.

Bij de RDMZ is door onze stichting een voorstel ingediend om het front van de voormalige zeevesting, alsmede de 'aanpalende' havens en militaire gebouwen te beschermen in het kader van de Monumentenwet. Hierdoor kan een uniek historisch en vestingbouwkundig 'reservaat' worden geschapen.

Mijnsysteem Westbeer (1810).

Wegens het ontbreken van gemeentesteun worden particuliere initiatieven ontwikkeld om het mijnsysteem commercieel te exploiteren.

Voorhaven (1308) en Vissershaven (1443).

De gemeente Vlissingen heeft een nieuw plan geïntroduceerd ter restauratie van deze havens, met de intentie om ze in open verbinding met de zee te laten staan. Het ronddeel tussen deze havens en het Keizersbolwerk uit 1548 blijven intact. Tevens bestaat het voornemen om het ramschip 'Schorpioen' een blijvende plaats te geven in de Vissershaven tegenover het arsenaal.

Het nieuwe arsenaal (1823).

De gemeente heeft opdracht verstrekt een definitief schetsontwerp te maken om een-derde gedeelte van dit gebouw te ontwikkelen tot een sociaal-cultureel centrum. Onderhandelingen over het resterende deel worden gevoerd. Binnen afzienbare tijd hoopt de gemeente het arsenaal van defensie over te kunnen nemen.



foto J. W. M. Stokkers

Willem III kazerne (1850).

De gemeente Vlissingen heeft f 600.000,- beschikbaar gesteld voor een sober plan tot herstel van dit bouwwerk, dat in gebruik is bij verschillende verenigingen als oefen- en clubruimte.

Linker kroonwerk (1813).

Onder bezwaar van onze stichting zal een gedeelte van de gracht van het vm. linker kroonwerk met reduit gedempt worden. Dit vm. gedetacheerde fort maakte deel uit van de positie Vlissingen, hetwelk de vm. Napoleontische vesting van de 1ste orde aan de landzijde beschermde.

Samenwerking in de Federatie Noordbrabants Monumentenoverleg

Voor de instandhouding van buitengebruikgestelde militaire vestingwerken of gebouwen behoefden in het verslagjaar geen activiteiten te worden ontplooid in het verband van de federatie.

Tijdens de eerste monumentenstudiedag van de federatie op 17 maart 1982 was onze stichting aanwezig met het tentoonstellen van enige documentatiemateriaal. Onze correspondent te Tilburg, de heer G. v.d. Wel, gaf hierbij de deelnemers aan deze studiedag tekst en uitleg.

J. Hooftman

Noord-Brabant (volgorde alfabetisch)

Breda

In 1982 is door de gemeente het initiatief genomen om te komen tot een (gedeeltelijke) restauratie van een reduit, staande op het terrein van het gemeentelijk vervoerbedrijf. Het reduit is gebouwd in 1842 op de vroegere lunet B voor het westfront van de vesting en is het laatste overblijfsel van de na-middeleeuwse vestingwerken. Het reduit bestaat uit twee vleugels met twee kanon- en drie mortier kazematten met in de hoekruimte een munitieberging. Het gebouw verkeert in een zeer gehavende staat maar omdat het in zijn soort uniek is in Nederland is behoud zeker gerechtvaardigd. (Zie jb. 1953 blz. 14, jb. 1963 blz. 27 en jb. 1964 blz. 27.)

Grave

Restauratie van de Oude Haven.

In ons jaarboek 1981/82 maakten wij melding van het gereedkomen van deze restauratie. Hieronder volgen nog enige bijzonderheden over de uitvoering van de reconstructie.

De Oude Haven is rechtstreeks toegankelijk vanaf de rivier de Maas en is gelegen binnen het historische vestingstadje.

De restauratie is voor de gemeente Grave mogelijk geworden door subsidies van de D.A.C.W. en de financiële medewerking van het Waterschap De Maaskant. Dat de restauratie noodzakelijk was, werd bewezen door de instorting van de westkade van de haven. Om de stabiliteit in de muren terug te brengen zijn inwendige en ingewikkelde betonconstructies aangebracht en is gebruik gemaakt van een boorpalenwand en grondankers. Bij de restauratie is het gevonden restant van de vroegere waltoren aan de Prinsenstal voor een gedeelte weer teruggebracht in zijn oorspronkelijke staat. Een ander rondel is geconsolideerd.

Ook de bestrating in de omgeving van de Oude Haven is aangepast aan de eisen van een Beschermd Stadsgesicht. (Jammer is uiteraard de hoge flat van het bejaardentehuis, welke in de zestiger jaren is gebouwd.) De totale restauratiekosten bedragen ca. f 6.500.000,-. Het werk heeft totaal 7 jaar geduurd. De restauratie is uitgevoerd onder directie van de dienst Gemeentewerken Grave in samenwerking met de Grontmij te Eindhoven.

Het gereedkomen van de restauratie van de Oude Haven is een belangrijke bijdrage in het herstel van Grave, één van de oude vestingsteden aan de rivier de Maas.

Dat ook publiek de restauratie van de haven en ook de stad waardeert, blijkt wel uit de grote belangstelling van afgelopen zomer. In opdracht van het gemeentebestuur worden momenteel door de dienst gemeentewerken plannen ontwikkeld om de Oude Haven een functie te geven t.b.v. de watersport.

Helmond

Bij opgravingen is de plaats van het vroegste kasteel gevonden.

Heusden

De door het bestuur onzer Stichting gewraakte onhistorische opbouw op de Wijksepoort is in 1982 nagenoeg gereed gekomen.

Peel-Raam stelling

Een werkgroep is in het leven geroepen om voorbereidingen te treffen een gedeelte van de Peel-Raamstelling – met name het gedeelte in de gemeente Mill – onder ‘Monumentenzorg’ te krijgen.

De werkgroep stelt zich voor de bijna voltallige serie kazematten (m.u.v. van de destijds geruimde werken met gietstalen koepel) weer van hun nummer te voorzien. Bij een aantal

daarvan zouden bijzonderheden over de gevechten op 10/11 mei gereleveerd kunnen worden. Voorts zou men van elk der nog aanwezige soorten een exemplaar weer in de oorspronkelijke staat willen brengen.

Tenslotte denkt de werkgroep dan nog aan de inrichting van een bescheiden expositie in het oude kasteel Tongelaer, destijds inkwartieringsadres van 3-1-6 R.I.

Tussen Mill en Grave zal een deel der ruilverkaveling landschappelijk worden ingericht. Voor de daar gelegen resten der Peel-Raamstelling kan dit misschien belangrijk zijn.

Steenbergen

De rekonstruktie van de wallen blijkt financieel niet haalbaar.

Valkenswaard

De bunker in Valkenswaard heeft een bestemming gekregen. Hij is door de gemeente Valkenswaard in erfpacht gegeven aan het Creatief Centrum Eindhoven die hem gebruikt voor werkplaats, studie e.d. Daarmee is gelukkig een eind gekomen aan het steeds verder gaande verval van de afgelopen tien jaar.

Willemstad

Door een omvangrijke restauratie van de Benedenkade heeft de gemeente Willemstad een plan ten uitvoer gebracht, dat door de vele bezoekers dezer mooie vestingstad zeer op prijs zal worden gesteld. Tevens is de gemeente in 1982 begonnen met de verharding, door middel van schelpen, van de paden van de Kleine en Grote wal. In 1983 gaat de gemeente met deze werkzaamheden verder. De taluds van de wallen zijn in het najaar gemaaid, zodat tijdens de laatste groeiperiode veel lang gras platgeslagen lag. Het onderhoud van de Kleine en Grote singel blijft voor de gemeente een grote zorg. Het hoogst noodzakelijke wordt gedaan. Bacterievuur werd geconstateerd op het Ravelijn. Voor effectieve bestrijding zijn alle meidoorns van het Ravelijn verwijderd.

In 1983 viert Willemstad haar 400-jarig bestaan. Er zal onder meer een gedenkboek worden uitgegeven en een tentoonstelling worden georganiseerd.

Woudrichem

De Water- of Gevangenpoort, vermoedelijk daterend uit de 15de eeuw, heeft in 1982 een grondige restauratie ondergaan.

Limburg

Met dank aan de heer J. Rugl van Openbare Werken Maastricht voor zijn hulp bij het samenstellen van onderstaand verslag.

Hoge Fronten

Contrescarp tegenover Bastion Holstein: Op 1 maart werden de werkzaamheden aan het linker gedeelte van de contrescarp met een minimale inzet van arbeidskrachten hervat. In verband met het ontbreken van de nodige financiële middelen zijn de restauratiewerkzaamheden per 31 december beëindigd.

In de loop van het verslagjaar werd nog voor een bedrag van f 55.350,- aan de restauratie van de contrescarp verwerkt.

Algemeen: Het rooien en verbranden van de dode iepen op glacis en bedekte weg van de Hoge Fronten, uitgevoerd door de Nederlandse Heidemaatschappij, kwam voor het einde van 1982 gereed.

Tweede ommuring aan de Nieuwenhofstraat

Het noodherstel van de toren oost van het Nieuwenhofpoortje kwam gereed op 29 maart 1982; de kosten bedroegen f 28.100,-. Het werk bestond voornamelijk uit het aanbrengen van een omgordend stutwerk met spankabels (corset), zodat een verder verval van de toren wordt voorkomen.

In juni 1982 werd een plotseling optredende uitbuiking van het muurwerk onder de trap bij het Nieuwenhofpoortje voorzien van een stutwerk met spanstaven. De kosten beliepen f 8.900,-.



foto L. J. Morreau



Overblijfselen van een Romeinse muurtoren (4de eeuw) aan de Houtmaas.

foto Stadsarcheologische Dienst Maastricht

Oude stads-enceintes Maastricht. Romeins.

In de loop van juli 1982 zijn op een terrein aan de Houtmaas belangrijke resten van een Romeinse muurtoren aan het licht gekomen. Van bijzondere betekenis is, dat behalve de fundering ook aanzienlijke fragmenten van het opgaand metselwerk werden aangetroffen. De Stichting heeft het college van B. en W. doen weten, het bijzonder te zullen waarderen, wanneer genoemde bouwresten zullen worden geconserveerd en, indien mogelijk, van de straat af zichtbaar gemaakt.

Grote of Bonnefantensluis

Voorjaar 1982 is een plan opgesteld voor de restauratie van de Grote of Bonnefantensluis aan de voet van de waterpoort de Reek in het Aldenhofpark. Deze sluis heeft in het verleden belangrijke diensten bewezen bij het stellen van de Jekerinundatie in het zuiden van de vesting Maastricht.

Het restauratieplan betreft voornamelijk het herstel van de sterk vervallen ijzerconstructies en hardstenen geleidingen van de sluisdeuren. Aangezien genoemde en andere mankementen het behoorlijk functioneren van de sluis niet langer waarborgen, is aan B. en W. geadviseerd, om, vooruitlopend op de toekenning van een rijkssubsidie, reeds in het voorjaar van 1983 met de restauratie in kwestie te starten.

Rondeel 'De Vijf Koppen'

Uit een onderzoek naar de toestand van het rondeel medio 1982 is gebleken, dat de huidige toestand, ondanks de aan de oostzijde in het muurwerk aanwezige scheuren, geen direct gevaar voor instorting oplevert. Wel werd geconstateerd dat het voegwerk, als gevolg van plantengroei sterk is verslechterd. Tevens vertoont de sierbestrating van het bovenvlak van het rondeel een aantal verzakkingen, waardoor het regenwater in het verdedigingswerk wegzinkt, resp. niet meer afvloeit.

Teneinde, in afwachting van een totale restauratie, het rondeel voor verder verval te behoeden, is aan B. en W. voorgesteld het voegwerk en de sierbestrating te vernieuwen.

Fort Sint-Pieter

Op voorstel van B. en W. van 10 maart 1982 is door de gemeenteraad besloten een bedrag van f 200.000,- beschikbaar te stellen voor noodherstel enz. van het fort Sint-Pieter.

Daarbij wordt o.a. gedacht aan het opruimen van bouwpuin en andere afvalstoffen, het provisorisch herstel van bepaalde galerijgedeelten en het verwijderen van verwilderde begroeiing.

Om een onafhankelijke exploitatie van het fort door V.V.V. Maastricht, in samenwerking met Maastricht Vestingstad, mogelijk te maken, zal de toegang tot het fort via de caponnière t.o. de rechter schouderbroek in orde worden gebracht.

Maquette van Maastricht

Na het gereedkomen voorjaar 1977 van de copie van het 'stadsdeel' der befaamde Parijse maquette van Maastricht (ca. 1750), kon vijf jaar later de laatste hand aan de 'ommelanden' gelegd worden.

De complete maquette werd op 9 maart 1982 door de Staatssecretaris van Defensie, Mr. A. Stemerink, aan het gemeentebestuur van Maastricht overgedragen.

Hertellplein

Een nieuw plein in het reconstructieplan Sint-Maartenspoort te Wyck-Maastricht werd vernoemd naar het voormalig bastion Hertell, een 18de-eeuws verdedigingswerk, dat ongeveer ter plaatse van het plein heeft gelegen.

Christiaan Frederik Hertell was van 1730 tot aan zijn dood in 1749 directeur-generaal van 's Lands fortificatiën.

Stevensweert

Onlangs is een streekmuseum geopend.

Weert

Helaas draait het gemeentebestuur nog steeds met het indienen van het reeds lang gereed liggende ontwerp van een nieuwe gemeentelijke monumentenverordening. Men heeft wel een lijst van bouwwerken opgesteld, maar die heeft – zonder verordening – uiteraard nog geen rechtskracht.

In het zuidelijk deel van de Emmasingel is weer een fundering van een walmuur opgegraven. Een brokstuk van het metselwerk heeft men op het middenplantsoen van de singel gelegd, met de o.i. foutieve vermelding 'bastion uit de 17e eeuw'; want toen bouwde men al lang geen stenen stadsmuren meer. Waarschijnlijk is het metselwerk afkomstig van de eerste stadswalling uit ± 1300.

FINANCIËEL VERSLAG OVER HET JAAR 1982

Stichting Menno van Coehoorn

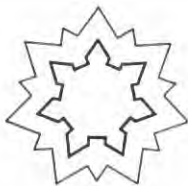
Het jaar 1982 stond in het teken van ons 50-jarig Jubileum. Uiteraard ging dit gepaard met aanzienlijke kosten, welke wij echter goeddeels hebben kunnen opvangen middels de in afgelopen jaren voor dit doel gemaakte reserveringen ten bedrage van f 20.000,-. Wij hebben dit bedrag gelijkelijk verdeeld over de kosten gemaakt voor het 'Vestingboek' en de Jubileumkosten.

In dankbaarheid dient vermeld te worden, de steun welke wij van het Prins Bernhard Fonds, ten bedrage van f 15.000,-, mochten ontvangen als bijdrage in de kosten verbonden aan het uitgeven van ons Jubileumboek 'Vesting'. Deze dank gaat ook uit naar de vele begunstigers die in het Jubileumjaar wat extra's hebben overgemaakt.

Aangezien in dit Vestingboek vele artikelen werden opgenomen, welke in andere jaren in ons Jaarboek zouden zijn verschenen, terwijl als gevolg hiervan de kosten van het 'beknopte' Jaarboek belangrijk minder waren dan gewoonlijk het geval was, hebben wij de post Publicaties (waarin opgenomen de kosten voor Jaarboek, Nieuwjaarsbrief en Najaarsbrief) belast met het nadelige saldo van de uitgave van het Vestingboek ad f 15.804,99.

Het 'Vestingboek' verheugde zich in een goede ontvangst, zodat het noodzakelijk was om over te gaan tot nabestelling van 800 exemplaren, in aanvulling op de originele 2000 exemplaren. De kosten aan deze uitgave verbonden, zijn thans geheel afgeschreven, de resterende voorraad zal in komende jaren worden verantwoord onder het hoofd 'Verkoop drukwerken'.

De kosten van de Jubileumviering bedroegen per saldo f 9.850,76, waarmee ook het negatieve resultaat op de Baten en Lastenrekening wordt verklaard.



Staat van bezittingen en schulden per 31 december 1982
(met vergelijkende cijfers per 31 december 1981)

BEZITTINGEN	1982	1981	SCHULDEN:	1982	1981
Postgiro	f 3.932,87	f 4.440,42	Kapitaal	f 52.304,14	f 52.304,14
A.B.N.	,, 527,77	,, 5.527,45	Voordelig koersverschil effecten	f 3.977,58	,, —,—
Effecten	,, 35.443,—	,, 33.453,52		<hr/>	<hr/>
Waarborgsommen	,, 2.800,—	,, 2.800,—		f 56.281,72	f 52.304,14
			Nadelig saldo (cumulatief)	,, 14.248,08	,, 6.632,75
				<hr/>	<hr/>
				f 42.033,64	f 45.671,39
			Representatiefonds	,, 110,—	,, 110,—
			Vooruitontvangen contributies	560,—	,, 440,—
				<hr/>	<hr/>
	<hr/>	<hr/>		f 42.703,64	f 46.221,39
	<hr/>	<hr/>		<hr/>	<hr/>

Fonds de Girard de Mielet van Coehoorn

Een gunstig koersverloop op de effectenbeurs heeft geresulteerd in een niet onaanzienlijke vermogensaanwas van ongeveer f 368.500,— gedurende het verslagjaar.

Het vermogen steeg diengevolge tot f 1.789.369,70.

Onze beleggingen zijn als volgt gespreid:

Obligaties (incl. Rorento)	49 %
Nederlandse aandelen	33 %
Amerikaanse aandelen	18 %
	<hr/>
	100 %

Indien wij het niet uitgekeerde dividend Rorento in aanmerking nemen, kan het rendement van onze beleggingen op ongeveer 7 % worden gesteld, hetgeen bij de huidige rentestand als niet onbevredigend kan worden aangemerkt.

Het Fonds droeg met een bedrag van f 95.000,— bij aan de exploitatiekosten van de Stichting.

Onze dank gaat wederom uit naar onze begunstiger de heer Th. Bien, accountant, die zo welwillend was ook dit jaar uw penningmeester bij te staan bij het samenstellen van de jaarstukken.

FONDS DE GIRARD DE MIELET VAN COEHOORN

Staat van baten en lasten over 1982

(met vergelijkende cijfers over 1981)

LASTEN	1982	1981	BATEN:	1982	1981
Bijdrage Stichting Menno van Coehoorn:			Ontvangen rente	f 105.541,37	f 98.232,75
Exploitatie	f 75.000,—	f 70.000,—	Koersverschillen	,, 227.806,13	,, —,—
Jubileum	,, 10.000,—	,, —,—			
Vestingboek	,, 10.000,—	,, —,—			
	<hr/> f 95.000,—	<hr/> f 70.000,—			
Af: gereserveerd voorgaande jaren	,, 20.000,—	,, —,—			
	<hr/> f 75.000,—	<hr/> f 70.000,—			
Onkosten effecten	f 5.226,08	f 3.559,96			
Koersverschil	,, —,—	,, 8.452,06			
Afschrijving vooruitbetaalde posten	,, 17.737,33	,, 6.000,—			
Dotatie reservefonds jubileum	,, —,—	,, 10.000,—			
Voordelig saldo	,, 235.384,09	,, 220,73			
	<hr/> f 333.347,50	<hr/> f 98.232,75			
	<hr/> <hr/>	<hr/> <hr/>		<hr/> f 333.347,50	<hr/> f 98.232,75

Staat van bezittingen en schulden per 31 december 1982

(met vergelijkende cijfers per 31 december 1981)

BEZITTINGEN	1982	1981	SCHULDEN:	1982	1981
Bank	f 198,51	f 6.209,95	Vermogen	f 1.789.369,70	f 1.420.811,22
Effecten	,, 1.777.508,94	,, 1.540.075,83	Rekening koersverschillen	,, —,—	,, 133.174,39
Vooruitbetaalde posten	,, —,—	,, 16.641,11	Reservefonds jubileum	,, —,—	,, 20.000,—
Te vorderen dividendbelasting	,, 11.662,25	,, 11.058,72			
	<hr/> f 1.789.369,70	<hr/> f 1.573.985,61			
	<hr/> <hr/>	<hr/> <hr/>		<hr/> f 1.789.369,70	<hr/> f 1.573.985,61

TOELICHTING BIJ DE STAAT VAN BATEN EN LASTEN
FONDS DE GIRARD DE MIELET VAN COEHOORN

Afschrijving op vooruitbetaalde posten

Hieronder is opgenomen de afschrijving op de voorraad boeken Verschanste Schoonheid. Het verloop van deze rekening was als volgt:

Opgenomen op de balans per 31 december 1981 voor	f	16.641,11
Uitgegeven in 1982	f	3.255,25
		<hr/>
Opbrengst in 1982	f	19.896,36
	f	2.159,03
		<hr/>
Ten laste van de staat van baten en lasten werd gebracht	f	17.737,33
	f	17.737,33
		<hr/>
Waarde van de voorraad voor de balans per 31 december 1982	f	—,—
		<hr/> <hr/>

Effekten:

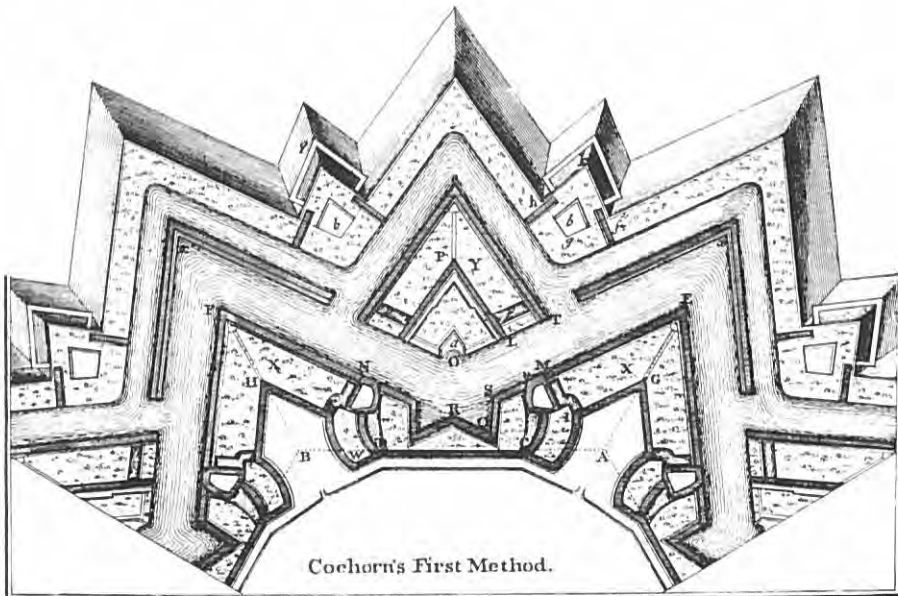
De boekwaarde van de effekten bedroeg per 31 december 1981	f	1.540.075,83
De rekening reserve koersverschillen bedroeg	f	133.174,39
		<hr/>
Beurswaarde ultimo 1981	f	1.406.901,44
Aangekocht werd in 1982 voor	f	188.299,—
		<hr/>
Verkopen/uitlotingen	f	1.595.200,44
	f	178.672,02
		<hr/>
Koersverschil	f	1.416.528,42
	f	360.980,52
		<hr/>
Beurswaarde per 31 december 1982	f	1.777.508,94
		<hr/> <hr/>
De koerswinst werd als volgt verwerkt:		
Ten laste van de voorziening koersverschillen	f	133.174,39
Ten gunste van de staat van baten en lasten	f	227.806,13
		<hr/>
	f	360.980,52
		<hr/> <hr/>

Vermogen:

Het vermogen bedroeg per 31 december 1981	f	1.420.811,22
Ten gunste van het vermogen werd geboekt:		
Vrijval voorzieningsrekening koersverschillen	f	133.174,39
Voordelig saldo 1982	f	235.384,09
		<hr/>
	f	368.558,48
		<hr/>
Vermogen per 31 december 1982	f	1.789.369,70
		<hr/> <hr/>

TOELICHTING BIJ DE STAAT VAN BATEN EN LASTEN
STICHTING MENNO VAN COEHOORN

	1982	1981
Specificatie secretariaatskosten:		
Onkosten vergoeding	f 4.800,—	f 4.800,—
Telefoon	f 3.029,94	f 2.514,81
Porti	f 5.491,15	f 4.398,62
	f 13.321,09	f 11.713,43
 Diverse algemene kosten:		
Onkosten vergaderingen	f 1.540,60	f 578,25
Bankkosten	f 67,93	f 55,68
Verzekering	f 578,38	f 565,88
Computerservice	f 1.581,92	f 3.590,13
Diversen	f 7.406,29	f 8.271,65
	f 11.175,12	f 13.061,59



Uit 'A treatise containing the Elementary Part of Fortification' by John Muller, Professor of Artillery and Fortification, London MDCCXLVI.



WONDER EN IS GHEEN WONDER

A. H. MOHR

**VESTINGBOUWKUNDIGE
TERMEN**

Stichting
Menno van Coehoorn

De Walburg Pers

STUDIECOMMISSIE

Mevrouw J. C. Meeter-Heetland trad af als lid van de Studiecommissie en zet zich thans in voor onze Stichting als medewerkster van onze bibliothecaris. Wij zijn haar veel dank verschuldigd voor alles wat zij als lid van de SC heeft gedaan; zonder enige twijfel zal zij in haar nieuwe functie een evenzeer gewaardeerde collega blijven.

Het verheugt ons te kunnen melden, dat tot de Studiecommissie toetraden:

- Drs. G. B. Janssen, die zich al geruime tijd met voordrachten en publicaties verdienstelijk maakt en voorts een studie over de IJssellinie ter hand gaat nemen.
- Prof. Dr. J. G. N. Renaud, die als medewerker van de projectgroep Limburg, zijn krachten aan de Atlas Limburg zal wijden.

De Atlas van Historische Vestingwerken

Met het samenstellen van de atlassen van de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg werd minder voortgang geboekt dan was voorzien, in het bijzonder door het beslag, dat de jubileumviering en de jubileumpublicaties in 1982 op velen van ons legde.

Overige publicaties

Door enkele leden van de SC werden bijdragen geleverd en werd ook overigens medegewerkt aan het jubileumboek 'Vesting'.

Het boek 'Vestingbouwkundige termen' kwam in 1982 van de pers.

Voorts werd medewerking verleend aan resp. werden adviezen uitgebracht m.b.t. de volgende uitgaven:

- 'Nieuwe Vestingbouw op een natte of lage horisont' door Menno Baron van Coehoorn (heruitgave).
- 'Kijken naar monumenten in Nederland', een uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- 'Merck toch hoe sterck' door W. A. van Ham.
- 'Bunkers in Nederland' door R. Rolf.
- 'Beheersplan vm. Grebbelinie', een uitgave van Staatsbosbeheer.
- Het maartnummer van het maandblad 'Genie' en het meinummer van het maandblad 'Monumenten', beide vrijwel geheel gewijd aan onze Stichting en het jubileum; voorts enkele nummers van het maandblad 'Ons Leger'.

J.S.

BIBLIOTHEEK EN ARCHIEF

Door aankoop en schenkingen blijven het boekenbestand, het tekening- en kaartenarchief en de fotodocumentatie groeien. Schenkingen werden o.m. verkregen van onze buitenlandse vrienden ter gelegenheid van de herdenking van het 50-jarig bestaan van de Stichting. De vraag naar gegevens, uit binnen- en buitenland, over vestingwerken blijft aanhouden waaruit mag worden afgeleid dat de belangstelling voor de Nederlandse verdedigingswerken en hun geschiedenis niet verflauwd is. Uiteraard is het uitgeven van de bundel 'Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland' door onze Stichting t.g.v. het jubileum, hieraan niet vreemd.

Hierdoor werd bij een ruimere kring van belangstellenden in binnen- en buitenland, interesse voor dit onderwerp gewekt. Diverse stukken uit ons archief werden ter beschikking gesteld aan het Rijksmuseum te Amsterdam voor de tentoonstelling 'Vesting' en aan het Vestingmuseum Naarden voor de tentoonstelling 'Nieuwe Hollandse Waterlinie'.

Naast alle archiefwerkzaamheden houdt de bibliotheek zich ook bezig met het opslaan en verzenden van een groot deel van de uitgaven welke wij voor verkoop aan onze donateurs en begunstigers ter beschikking houden. (Zie hiervoor onze prijslijst van publicaties.) Wij prijzen ons gelukkig dat mevrouw J. C. Meeter-Heetland zich voor dit werk beschikbaar heeft willen stellen. Wij waarderen haar geregelde en voortvarende hulp bijzonder.

Elders in dit jaarboek vindt u een opsomming van uitgaven welke mogelijk voor u van belang zijn.

Mocht u plannen hebben uw boeken, tekeningen, kaarten, foto's enz. die betrekking hebben op ons werk, op te ruimen of van de hand te doen, dan zullen wij dit gaarne van u vernemen teneinde na te gaan of ze voor onze verzameling van belang zijn.

H.J.W.

TECHNISCHE COMMISSIE

In het afgelopen kalenderjaar heeft de TC de inventarisatie voortgezet van de in een aantal voormalige vestingsteden voorkomende vormen van beheer en gebruik van aldaar aanwezige onderkomens, kazematten, remises, e.d., alsmede van de tot deze vestingen behorende aardwerken en wateren.

Begin oktober 1982 werd een dergelijke inventarisatie gestart met betrekking tot het beheer en gebruik van voormalige forten en afzonderlijke werken. Hiervoor is de hulp ingeroepen van de correspondenten van de Stichting.

De voorzitter van de TC heeft in de verslagperiode een advies aan het DB uitgebracht inzake de toestand van het grafmonument van Menno van Coehoorn te Wyckel. Ten dienste van het gemeentebestuur van Weesp heeft hij eveneens advies uitgebracht omtrent herstel mogelijkheden van het torenfort aan de Ossenmarkt aldaar. Medewerking is verder verleend bij een mondeling advies aan het gemeentebestuur van Heusden inzake een juiste wijze van beplanten van deze vesting. De commissie is tengevolge van het aftreden van de heer H. G. M. Rutten (i.v.m. diens werkzaamheden voor studietoelagen en Stevensweert) en de heer H. H. Posthumus tot een klein gezelschap gereduceerd. Aanvulling ten deze is dringend gewenst.

J.W.C.B.

MONUMENTENADVIESCOMMISSIE (MAC)

Samenstelling en werkwijze van de commissie bleven in 1982 onveranderd. Gestaaft werd voortgewerkt aan de inventarisatie en de classificatie van de historische verdedigingswerken in den lande. In 1982 kwam een overzicht van de objecten in de voormalige *Grebbelinie* gereed, dat na goedkeuring door het dagelijks bestuur ter behandeling werd doorgezonden naar de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Hetzelfde geschiedde met een lijst van de *stedelijke* verdedigingswerken in de provincie *Utrecht*. Een begin is gemaakt met het opstellen van een lijst van de objecten in de provincie *Noord-Brabant*.

Verheugend is de inhoud van het Koninklijk Besluit van 4 februari 1982, nr. 6 waarbij – overeenkomstig het door onze Stichting aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uitgebrachte advies – het door de particuliere eigenaar van lunet nr. 4 te *Vught* ingestelde beroep tegen de destijds gerealiseerde plaatsing van dat werk op de monumentenlijst *ongegrond* wordt verklaard. Lunet 4 blijft dus op de lijst gehandhaafd. Een naar onze mening gelukkige beslissing, omdat van de in Noord-Brabant tot stand gekomen kleine vestingwerken en liniën zeer weinig bewaard is gebleven.

v.d.M.

TACTISCHE COMMISSIE (TAC)

In onze najaarsbrief van 31 augustus 1982 kon men lezen (blz. 3):

'De Studiecommissie heeft behoefte aan een medewerker, die enige studie wil verrichten op het gebied van de bemanning en bewapening van forten; opstelling en dracht van geschut en de inzet daarvan, e.d.

Zij die e.e.a. ter hand willen nemen, worden uitgenodigd contact op te nemen met de voorzitter van de Studiecommissie, de heer J. Sneep of met de secretaris.

Idem v.w.b. een studie over het leven op de forten bijv. tijdens de mobilisaties van 1914-1918 en 1939-1940. Zo mogelijk zou ook de mobilisatie van 1870 in de studie kunnen worden betrokken.'

N.a.v. deze oproep heeft zich een drietal begunstigers aangemeld; deze hebben inmiddels een commissie gevormd en zijn aan het werk gegaan. Voorzitter is de heer A. van der Waag, leden zijn de heren J. Vuyk en P. J. M. Kamps. Het studiegebied is voorlopig als volgt gedefinieerd en begrensd: het functioneren van duurzame versterkingen in de 19de eeuw en meer in het bijzonder het leven en werken op de forten in de Nieuwe Hollandse Waterlinie in mobilisatietijd.

J.S.

Secretariaat	Postbus 110	5060 AC Oisterwijk	04242-82346
Bibliotheek	Catsheuvel 87	2517 KA Den Haag	070-547227
	(In de regel des voormiddags open; bezoek alléén na afspraak.)		
Penningmeester	Prins Hendriklaan 92	3743 KC Baarn	02154-16594
	Giro Baarn 63844		
	Bank ABN-Baarn nr. 55.29.22.226		
Ledenadmin.	Vliet 23	8032 AR Zwolle	038-531196



De oude lijnbaan langs de stadsmuur te Elburg.

AANHANGSEL I

(Voor adressen wordt verwezen naar bijvoegsel I)

Bestuurssamenstelling per 15 april 1983

<i>Erevoorzitter</i>	W. F. K. Engelbrecht	Wassenaar
DAGELIJKS BESTUUR (tevens hoofdbestuursleden)		
<i>Voorzitter</i>	J. Sneep	Woudenberg
<i>Ondervoorzitter-secretaris</i>	H. A. Treu	Oisterwijk
<i>Adj. secretaris</i>	Ing. P. L. Mulder	Aerdenhout
<i>Adj. secr. leden-adm.</i>	Ing. A. J. Tempelman	Zwolle
<i>Penningmeester</i>	E. van Walree	Baarn
<i>Bibliothecaris</i>	Ir. H. J. Walkate	Den Haag
<i>Adviseur (monumentenbeleid)</i>	Mr. P. J. van der Mark	Den Haag
<i>Lid (bijz. taken)</i>	H. C. Tesink	Nieuw Vennepe

HOOFDBESTUUR

De leden van het hoofdbestuur zijn:

I zie dagelijks bestuur

II met mandaat

<i>naam</i>	<i>plaats</i>	<i>functie/aangewezen door:</i>
J. R. Andel	Willemstad	Burgemeester
L. M. Voster	Woudrichem	Burgemeester
Drs. H. J. Kastein	Naarden	Burgemeester
H. Vegter	Brielle	Burgemeester en wethouders
J. Hooftman	Breda	Bond Heemschut
H. B. E. Warnars	Overveen	Vereniging 'Hendrick de Keyser'
Ir. R. A. F. Smook	Dordrecht	Ned. Inst. voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting (NIROV)
Mevr. P. A. Hengeveld-Brand	Amsterdam	Ned. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten
Prof. Dr. J. G. N. Renaud	Amersfoort	Kon. Ned. Oudheidkundige Bond
Ing. W. L. F. Rietbergen	Wassenaar	Kon. Nederlandse Toeristenbond ANWB
J. Jessurun	Utrecht	Rijksdienst voor de Monumentenzorg
F. B. E. E. von Derschau	Voorburg	Kon. Ned. Leger- en Wapenmuseum, Leiden
Mr. G. J. Kolff	Deil (Gld.)	Ver. 'De Hollandsche Molen'
Ir. N. Molenaar	Utrecht	Landinrichtingsdienst
Dr. Ir. J. A. H. Hendriks	Oosterbeek	Ver. Kon. Nederlandse Heidemaatschappij
Drs. J. A. van der Ven	Wijk bij Duurstede	Ned. Ver. tot Bescherming van Vogels
Mr. J. A. C. de Jonge	Den Haag	Rijksplanologische Dienst
W. J. H. Cortenraad	Wassenaar	Departement van Defensie – Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen (D.G.W.T.)
Lnt.kol. A. J. van Vuren	Kallenkote/ Steenwijk	Commandant Regiment Infanterie Menno van Coehoorn

III overige leden

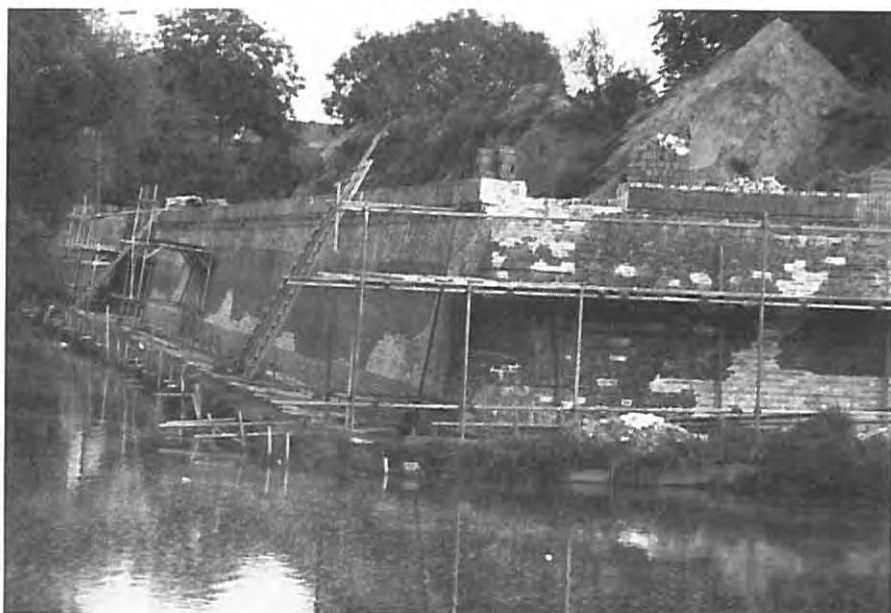
R. J. Benthem	Eck en Wiel
Ing. J. W. C. Besemer	Rotterdam
P. B. Bouman	Veenendaal
Jhr. Ir. A. L. van den Brandeler	Hengelo (Gld.)
A. H. Mohr	Doorwerth
Dr. G. Overdiep	Peize
Mr. H. E. Phaff	Bloemendaal
Mr. M. Tydeman	Blaricum

BELEGGINGSADVISEURS

Jhr. mr. L. H. J. M. van Asch van Wijck, Laren (NH)
Jhr. mr. G. C. Six - Laren (NH)

MEDEWERK(ST)ERS VOOR HET D.B.

Mevr. J. C. Meeter-Heetland	Den Haag (Bibl.)
Mevr. E. A. M. Scheltema-Vriesendorp	Naarden (Alg.)
Dr. C. van der Graaf	Brouwershaven (Alg.)



Restauratiewerkzaamheden te Naarden.

AANHANGSEL II

correspondentschappen

- Friesland, provincie: Drs. G. P. Karstkarel, Leeuwarden
- Groningen en Drente, provincies: Dr. G. Overdiep, Peize
- Overijssel, provincie: D. J. Reeskamp, 'Oversticht', Zwolle; Ing. A. J. Tempelman, Zwolle
- Gelderland I, Veluwe & Grebbelinie (ged.): Drs. L. H. Postma, Ede
- Gelderland II, gebied ten oosten van de Rijn en de IJssel + de forten IJsseloord, Westervoort, Pannerden: J. Agema, Velp
- Gelderland III, gebied tussen de Rijn/Lek en de Maas (v.z.v. ten oosten van de spoorlijn Utrecht - 's Hertogenbosch): J. Moelaert, Wijchen
- Gelderland IV, gebied ten westen van de spoorlijn Utrecht - 's Hertogenbosch en ten zuiden van de Linge: A. J. Busch, Gorinchem
- Gelderland V, gebied ten westen van de spoorlijn Utrecht - 's Hertogenbosch en ten noorden van de Linge: G. Koppert, Utrecht
- Utrecht I, Rhenen: J. Combrink, Rhenen
- Utrecht II, Grebbelinie (ged.): Drs. L. H. Postma, Ede
- Utrecht III, Prov. Utrecht (m.u.v. I en II): G. Koppert, Utrecht
- Noord-Holland I, (voor zover niet begrepen in NH II) Nieuwe Hollandse Waterlinie: G. Koppert, Utrecht
- Noord-Holland II, Vesting Naarden e.o. Muiden, Weesp: C. G. Scheltema, Naarden
- Noord-Holland III, Stelling van Amsterdam en het kustgebied van NH ten zuiden van Castricum: Drs. M. Kiel, Castricum
- Noord-Holland IV, Stelling van Den Helder en Texel: G. Gerrits, Den Burg- Texel
- Noord-Holland V, het gebied tussen NH III en NH IV: Ing. N. J. Groot, Hoorn
- Zuid-Holland I, Voorne-Putten, Hoeksche Waard en Goeree en Overflakkee: J. Klok, Oostvoorne
- Zuid-Holland II, Gorinchem e.o.: A. J. Busch, Gorinchem
- Zuid-Holland III, Bodegraven-Woerden-Oudewater: C. F. de Meyere, Bodegraven
- Zeeland I, Zeeuws-Vlaanderen Oost (gem. Hulst en Hontenisse): P. J. Brand, Hulst
- Zeeland II, Zeeuws-Vlaanderen Oost (m.u.v. I): R. Sloock, Sas van Gent
- Zeeland III, Walcheren: J. W. M. Slokkers, Vlissingen
- Zeeland IV, Eiland Tholen: J. R. P. Zuurdeeg
- Zeeland V, Provincie (m.u.v. I t/m IV): Ir. J. A. Trimpe Burger, Oostkapelle; B. Oele, Kapelle
- Noord-Brabant I, Vesting Willemstad e.o.: J. A. Maris Wzn, Fijnaart
- Noord-Brabant II, Vesting Steenberg e.o.: J. W. M. Slokkers, Vlissingen
- Noord-Brabant III, West-Brabant (m.u.v. I en II): Drs. R. J. G. H. van Hasselt, Roosendaal

Noord-Brabant IV, Midden-Brabant: Ing. G. van der Wel, Tilburg
Noord-Brabant V, Oost-Brabant: J. A. P. Laguette, Grave
Limburg I, Noord-Limburg, Venlo e.o.: W. Hendriks, Venlo
Limburg II, Roermond e.o.: G. W. G. van Bree, Roermond
Limburg III, Land van Weert: Mr. Stan Smeets, Weert
Limburg IV, Sittard e.o.: A. E. L. Jonkergouw, Sittard
Limburg V, Zuid-Limburg: L. J. Morreau, Maastricht

Adviseur en landelijk correspondent, natuurbehoud in en op vestingwerken:
Drs. A. Littel, Leiden

Buitenlandse contacten

a. Zusterinstellingen:

België

Simon Stevinstichting, St. Jacobsmarkt 45, Antwerpen 0102.

Bondsrepubliek Duitsland

Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung, Pelikanweg 38, 4230 Wesel 1.

Verenigd Koninkrijk

Fortress Study Group, 24 Walters Road, Rochester Kent, ME 3 9 JR.

b. Overige contacten:

België

Dr. jur. H. le Page, Berchem-Antwerpen (bestuurslid S. Stevinstichting)

Koninklijk Museum van het Leger, Brussel.

Comité Animation Citadelle de Namur, (Admin. général, Namen).

Les Amis de la Citadelle de Namur, (Secretariaat, Jambes).

Bondsrepubliek Duitsland

Hartwig Neumann, Jülich, (bestuurslid DGF).

Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, Münster.

Denemarken (+ overige Scandinavische landen)

Drs. Juliette Andersen-Roding, Vanløse, Denemarken.

Japan

Hakodate City – Hokkaido : Hon. Yasushi Yano, Mayor.

Republiek Zuid-Afrika

Simon van der Stel Stichting, Pretoria.

AANHANGSEL III

commissies

STUDIECOMMISSIE (SC)

Voorzitter:

J. Sneep – Woudenberg

Leden:

W. A. van Ham – Bergen op Zoom
Drs. J. P. C. M. van Hoof – Den Haag
A. H. Mohr – Doorwerth
Dr. Ir. H. A. van Oerle – Oud Ade
Mr. S. H. Poppema – Leidschendam
Mr. Stan Smeets – Weert

Ir. A. van Drunen – 's-Hertogenbosch

Medewerkers:

Ing. K. J. J. Brand – Hulst
G. W. G. van Bree – Roermond
W. Hendriks – Venlo
Drs. J. T. J. Jamar – Heerlen
Drs. G. B. Janssen – Zevenaar
A. E. L. Jonkergouw – Sittard
Drs. A. C. M. Kappelhof – 's-Hertogenbosch
L. J. Morreau – Maastricht
Dr. G. Overdiep – Peize
Drs. E. P. M. Ramakers – Maastricht
Prof. Dr. J. G. N. Renaud – Amersfoort
H. G. M. Rutten – Stevensweert
J. W. M. Slokkers – Vlissingen
Ing. G. van der Wel – Tilburg
Dr. J. S. van Wieringen – Waalre
Ing. M. H. Wilderom – Vlissingen
J. P. B. Zuurdeeg – Tholen

KASCONTROLECOMMISSIE 1982

J. Hooftman – Breda, F. B. E. E. von Derschau – Voorburg, Drs. J. A. van der Ven, Wijk bij Duurstede

MONUMENTEN ADVIESCOMMISSIE (MAC)

J. Hooftman – Breda
Mr. P. J. van der Mark – Den Haag
Mr. J. E. van Nievelt – Leidschendam

Mr. M. G. L. van Schouwenburg – Zwolle
J. Sneep – Woudenberg

TECHNISCHE COMMISSIE (TC)

Ing. J. W. C. Besemer – Rotterdam
W. de Jong – Noordwijkerhout

Ing. Th. G. R. Linders, Grave
Ing. J. H. Spoelman – Hillegom

TACTISCHE COMMISSIE (TAC)

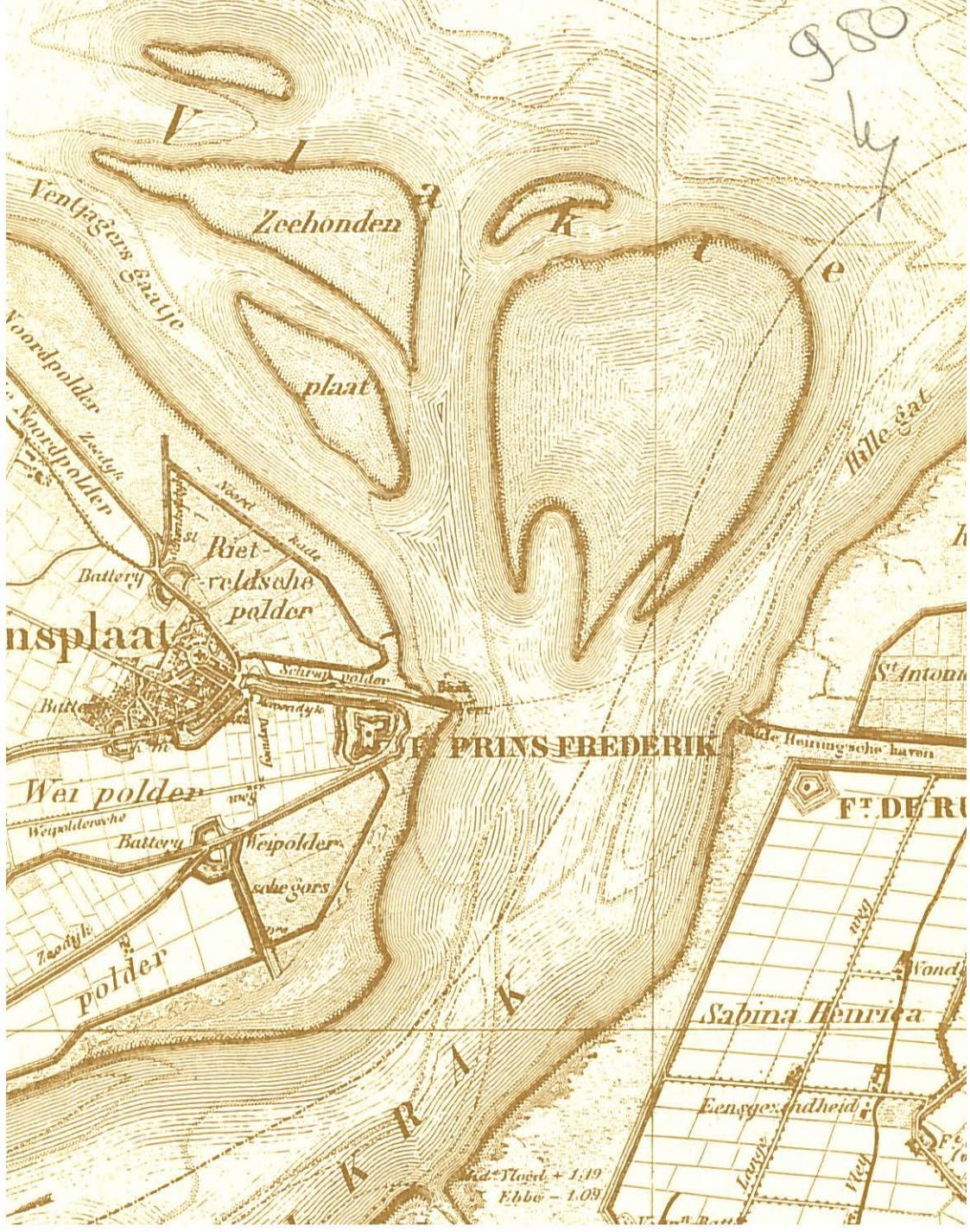
A. van der Waag – Hengelo (O.)
P. J. M. Kamps – Amersfoort

J. Vuyk – Rotterdam

INHOUD

Voorwoord van de voorzitter	4
Ter nagedachtenis: J. L. H. A. Antoni	6
Ir. Ch. C. van der Vlis	7
Inleiding en algemeen overzicht - T.	9
The Dutch Connection - dr. Quentin Hughes	12
Buitenlands beleid en vestingbouw - prof. dr. F. C. Spits	20
Vijftig jaar Stichting Menno van Coehoorn; 12-14 mei 1982 - v.d.M./H.C.T./T.	28
Persoverzicht - mr. M. Tydeman	46
Vestingmuseum Naarden, Tentoonstelling 'De Hollandse Waterlinie' - J.S.	42
150 Jahre Post Osnabrück - Naarden - Amsterdam - T.	43
De vestingplattegronden op de Europazegels van 1982 - E./A.J.T.	47
Conferentie van de F.S.G. te Weymouth, september 1982 - mr. S. H. Poppema	49
Het Regiment Infanterie Menno van Coehoorn door de Bataljonsadjutant	52
Verheugende ontwikkelingen aan het NW-deel der Stelling van Amsterdam - drs. Machiel Kiel	55
De ANWB honderd jaar - J.S.	59
Tien jaren Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming - J.S.	60
Huldiging dr. J. Belonje, 10 september 1982 - v.d.M.	61
Excursie Woudrichem-Loevestein, 18 september 1982 - J.S.	62
1923 - De Hollandsche Molen - 1983 - v.d.M.	63
Leest u mee?	
'Die Yseren Stadt maastricht' - T.	64
'Stevensweert, munten en kaarten' - T.	65
'Baugeschichte der Eidgenössigen Befestigungswerke 1831-1921' - J.S.	66
'Fort', Vol. X 1982 - dr. J. S. v. Wieringen	66
'Garden Party' - v.d.M.	67
Beheersplan Grebbelinie 1980-1990 - drs. A. Littel	68
Correspondentendag 2 oktober 1982, afscheid voorzitter W. F. K. Engelbrecht - H.C.T.	70
Tweede colloquium D.G.F. te Minden, 29-31 oktober 1982 - mr. S. H. Poppema	76
Studiebezoek ARA te 's-Gravenhage, 12 maart 1983 - T.	79
Korte mededelingen over Historische Vestingwerken	
onder redactie van ing. P. L. Mulder	
<i>Groningen:</i> Bourtange, Oudeschans	81
<i>Overijssel:</i> Zwolle	83
<i>Gelderland:</i> Doesburg, Groenlo, Tiel, Boven-Lent, Pannerden, Westervoort	84
<i>Utrecht:</i> De Grebbelinie, Fort Blauwkapel, Fort bij Rijnauwen	85
<i>Noord-Holland:</i> Enkhuizen, Hoorn, Weesp, Purmerend, Linie van Beverwijk,	
Overige werken v.d. Stelling van Amsterdam, Werken Afsluitdijk, Den Helder,	
Texel	86
<i>Zuid-Holland:</i> Asperen, Gorinchem, Nieuwpoort, Woerden, Wierickerschans	88
<i>Zeeland:</i> Middelburg, Rammekens, Tholen, Veere, Vlissingen	88
<i>Noord-Brabant:</i> Breda, Grave, Helmond, Heusden, Peel-Raamstelling,	
Steenbergen, Valkenswaard, Willemstad, Woudrichem	91
<i>Limburg:</i> Maastricht, Stevensweert, Weert	92
Financieel Verslag 1982	96
Studiecommissie, Bibliotheek en Archief, Technische Commissie, Monumenten	
Adviescommissie, Tactische Commissie	103
Aanhangsel I	107
Aanhangsel II	109
Aanhangsel III	111

Topografische kaart, schaal 1:50.000.
Uitgave M.v.O. 1860. Blad no. 43 - Willemstad.
(1 1/2x vergroot)



Hoogte + 1.19
Ebbe - 1.09